l-aċċent

Pubblikazzjoni tad-Dipartiment tal-Malti tal-Kummissjoni Ewropea ◊ Numru 18 ◊ Marzu 2019

L-EDITORJAL

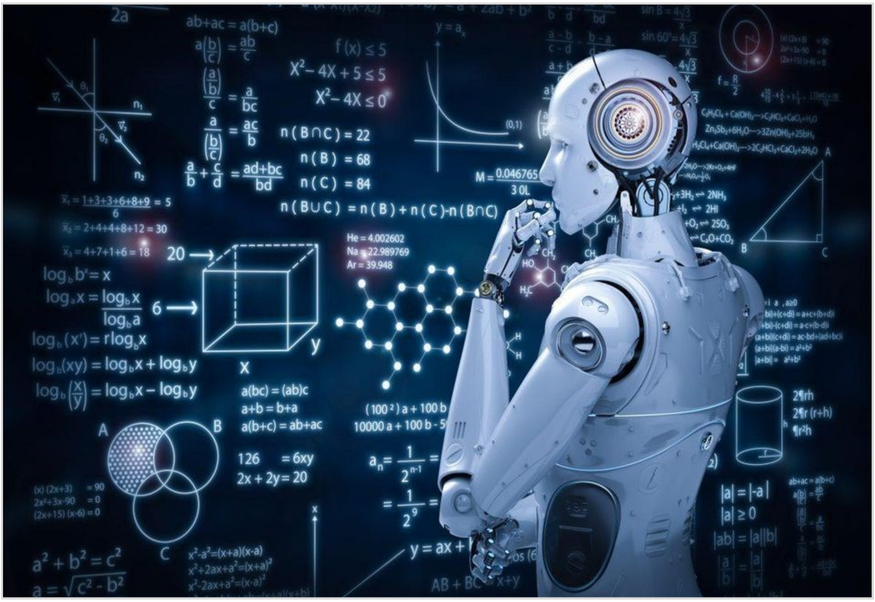

F'ċertu sens, ir-rivista *l-aċċent* saret adult – din hija t-18-il ħarġa, iżda għadha tikber ukoll fit-tul. Din l-itwal edizzjoni s'issa, avolja xorta ma inkludejniex kulma xtaqna.

Qatt qgħadt thewden fuq jekk tridx tikteb *jedha* jew *jehda*, jew jekk *jissemma* għandux jieħu l-appostrofu? Fl-ewwel taqsima, Louise Vella tieħu spunt mill-manwal siewi *Nikteb il-Malti Tajjeb* ta' Karl Scicluna biex tixħet ftit dawl fuq l-**omofoni**. Isegwu żewġ artikli fuq aspetti tas-sintassi – l-ewwel puntata minn sensiela ġdida ta' Mark Amaira dwar il-**qbil grammatikali**, u studju ta' Ray Fabri fuq l-użu tal-**artiklu definit** – biex imbagħad immorru lura għall-ortografija b'sommarju tar-rapport finali tad-***Deċiżjonijiet 2*** tal-KNLM.

Qatt smajt bil-*Katerina għolli denbek*, jew bil-*kappillan* li jerfa' denbu u jnitten kull m'hawn? Jinstemgħu qishom kliem minn xi għanja tat-tfal, iżda fil-fatt huma ismijiet ta' insett! It-tieni taqsima tibda b'artiklu mill-entomologu David Dandria dwar it-**tismija tal-insetti**. Imbagħad nidħlu ftit fit-terminoloġija tas-**snajja'**, b'rapport fuq taħdita mogħtija minn Ġużi Gatt. Marbuta ma' din hemm preżentazzjoni minn Clyde Triganza tat-***Termattwalità***, berqa informattiva regolari (imxerrda fost it-tradutturi Maltin tal-KE u fuq il-paġna Facebook ta' *l-aċċent*) li żżommna aġġornati fuq deċiżjonijiet u distinzjonijiet terminoloġiċi ewlenin. Il-vjaġġ madwar il-mappa fiżika tad-dinja bil-Malti jkompli, bil-ħames tappa ddur mat-**toponomija tal-Amerka ta' Fuq**. Fiha nerġgħu nistħarrġu l-użu jew in-nuqqas tal-artiklu definit, ma' ismijiet ta' stati, gżejjer jew ibħra.

Fit-tielet taqsima, imżewqa ġmielha, insibu dossier ikkurat minn Alan Delia dwar **it-traduzzjoni bil-magna** tal-ġenerazzjoni l-ġdida, li flok tissejjes fuq il-materja prima tal-istatistika qiegħda tinbena

ikompli f'paġna 2

IL-WERREJ

BIR-REQQA
Il-lingwa miktuba u mitħaddta

L-omofoni fil-Malti	3
Il-qbil grammatikali: l-ewwel parti	6
L-artiklu definit fil-Malti: xi ħsibijiet fuq l-użu	8
Id-Deċiżjonijiet 2: Il-kitba tal-kliem mill-Ingliż fil-Malti	11
Il-Linji Gwida Interni: L-ordni sintattika fil-frażi nominali	17

KELMA B'KELMA
It-terminoloġija

L-ismijiet tal-insetti	19
Kliem is-snajja': taħdita ta' Ġużi Gatt	24
It-Termattwalità	26
Lejn mappa tad-dinja bil-Malti 5: L-Amerka ta' Fuq	28

MILL-GĦATBA 'L BARRA
Aspetti oħra

It-Traduzzjoni bil-Magna: se tħalli spazju għall-intervent uman?	36
L-*(ir)realità* tal-ħin	46
Ilsienna	51
Ix-xogħlijiet Klassiċi u l-kitbiet ta' Santu Wistin bil-Malti — L-ewwel parti	53
Xi ttraduċejna dan l-aħħar?	68

Ċaħda

Il-Kummissjoni Ewropea, u kwalunkwe persuna li taġixxi f'isimha, mhumiex responsabbli għall-użu li jsir jew li jista' jsir mit-tagħrif inkluż f'din il-pubblikazzjoni. Dan il-bulettin mhuwiex pubblikazzjoni uffiċjali, u la l-Kummissjoni u lanqas is-servizzi tagħha ma huma marbutin b'xi mod jew ieħor mill-kontenut tiegħu.

It-tim ta' *l-aċċent*

Koedituri: Antoine Cassar, Alan Delia, Louise Vella
Editur tal-istil: Claire Bonello (mill-Qorti tal-Ġustizzja)
Impaġnar, disinn u grafika: Alan Delia, Mark Amaira
Suppliment terminoloġiku: Jeantide Naudi, Jennifer Debarro
Pretrattament: Marija Agius
Segretarju: Ivan Said
Distribuzzjoni: Maryann Agius
Relazzjonijiet Pubbliċi: David Schembri

Ma' din l-edizzjoni –

Il-Mappa tal-Amerka ta' Fuq

Is-Suppliment terminoloġiku:
"Baġit tal-UE modern għal Unjoni li tipproteġi, tagħti s-setgħa u tiddefendi" - It-terminoloġija ewlenija tal-Qafas Finanzjarju Pluriennali għall-2021-2027.

http://ec.europa.eu/dgs/translation/publications/magazines

Jekk tixtieq tikkontribwixxi f'dan il-bulettin:

l-accent@ec.europa.eu

permezz tal-intelliġenza artifiċjali. L-iskop mhuwiex li tieħu post it-tradutturi tad-demm u l-laħam (il-laħam li jħoss l-ambigwetajiet u l-kuntesti), iżda li tħaffifilna l-iktar xogħol ta' natura 'mekkanika' u tiffrankalna l-ħin. L-artiklu li jmiss, interessantissmu, huwa proprju fuq **il-kliem marbut mal-ħin**, mill-perspettiva filosofika u legali ta' Alan Xuereb. Kit Azzopardi jintroduċi s-sensiela televiżiva ***Ilsienna***, programm innovattiv li qed ikisser l-isterjotipi fuq il-Malti billi jippreżentah bħala għodda versatili u plurali. Ivan Said iżomm l-appuntament tiegħu billi jiffoka fuq it-traduzzjoni ta' ċerti xogħlijiet **klassiċi**, fosthom il-ħrejjef ta' Esopu. Ir-rivista tagħlaq b'kolonna ġdida, ***Xi ttraduċejna dan l-aħħar?***, li fiha Mark Vella jiġbor tagħrif dwar proġetti ewlenin tiegħu bħala Uffiċjal tal-Lingwa.

Bħas-soltu, ma' din il-ħarġa ssib ukoll is-Suppliment Terminoloġiku, did-darba marbut mal-*Qafas Finanzjarju Pluriennali*, sinsla ta' eluf ta' dokumenti oħra, kif ukoll mappa fiżika tal-Amerka ta' Fuq.

Nittamaw li tedha taqra din il-ħarġa, u li bis-saħħa tal-interess tiegħek, ir-rivista tkompli tikber bla ma tehda.

Antoine Cassar f'isem il-Bord Editorjali

BIR-REQQA

Il-lingwa miktuba u mitħaddta

L-omofoni fil-Malti

Louise Vella

Kull min jagħmel l-isforz li jitgħallem jikteb bil-Malti tajjeb, jiffrustra ruħu meta jara l-Malti miktub addoċċ fuq xi pubblikazzjoni li tasallu d-dar, fuq l-internet jew fuq it-televixin. Għal dawn l-aħħar snin, il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti organizza bosta korsijiet ta' aġġornament fil-kitba tal-Malti kemm għall-għalliema u kemm għall-ġenituri, biex l-istudenti żgħar ikollhom min jiggwidahom tajjeb. Hemm ukoll kors l-Università għal min hu interessat jitgħallem jikteb Malti preċiż, u dan il-kors jattenduh studenti, ġurnalisti, nutara, tradutturi, uffiċjali pubbliċi, u oħrajn. Maż-żmien qed jiżviluppaw ukoll riżorsi primi biex jgħinu fil-kitba ta' lsienna.

Il-pubblikazzjoni *l-aċċent* tħobb tippromwovi riżorsi ta' kwalità u bħalma timbotta siti elettroniċi ta' min joqgħod fuqhom, din id-darba qed tfakkar lill-qarrejja tagħha f'xogħol pjuttost riċenti: **Nikteb il-Malti Tajjeb — Manwal Prattiku tal-Ortografija** (BDL Publishing). L-awtur, Karl Scicluna, li ġieli kkontribwixxa kitbiet f'din ir-rivista minkejja li mhuwiex traduttur mal-istituzzjonijiet tal-UE, huwa għalliem tal-Malti u jagħti anki lekċers fil-Kors tal-Qarrejja tal-Provi bil-Malti (l-Università).

Illum qed nirriproduċu wħud mill-omofoni li s-Sur Scicluna jsemmi fil-manwal tiegħu. L-omofoni huma kliem li għalkemm jinstema' l-istess, jinkiteb b'mod differenti. Tisma' ħafna lil min jgħid li għalkemm jitkellem bil-Malti, meta jiġi biex jikteb ikun pront jaqleb għall-Ingliż. L-għan tagħna hu li *l-aċċent* jilħaq kemm jista' jkun nies, biex kulma jmur nibdew naraw il-Malti miktub, u miktub tajjeb.

Kif jgħid is-sit tal-Kunsill tal-Malti: "**Il-Malti tibżax minnu, ibża' għalih**".

L-omofoni u l-kliem li jixxiebah

bela' – belgħa – belha Ħija **bela'** xewka waqt li kien qed jiekol ikla ħut. Ħadt **belgħa** te u qgħadt naqra l-gazzetta. Lil oħti ma niflaħhiex meta toqgħod tilgħabha tal-**belha**. **dar – dahar** Tlaqt mid-**dar** tard u ħallejt iċ-ċwievet warajja. Malli **dar** il-kantuniera ltaqa' ma' sieħbu. Importanti li tpoġġi dritt ma' **dahar** is-siġġu. **ġieh – ġieħ** Salvu tefa' l-melħ flok iz-zokkor u l-kejk **ġieh** tassew ħażin. Il-Mosta hemm monument f'**ġieħ** il-vittmi tal-gwerra Mostin. **għada – għadha** **Għada** beħsiebi mmur sal-Belt biex nixtri libsa. Dik id-dar waqgħet fil-gwerra u sal-lum **għadha** ma nbnietx. **għadsa – għatsa – għazza** Il-bugħaddasa organizzaw **għadsa** b'risq il-karità fl-inħawi tad-Dwejra. In-nanna tinkwieta ħafna u mal-ewwel **għatsa** tgħidlek li tkun ħadt riħ. **Għazza** fuq il-wiċċ titqies bħala sinjal tas-sbuħija. **għar – agħar** Int u miexi taħt xi rdum spiss issib xi **għar** jew ħofra fil-blat. Fis-sajf għaddejt mill-**agħar** esperjenza ta' ħajti meta daħlu fuqna bil-karozza. **għatu – agħtu** Insejt inpoġġi l-**għatu** fuq il-borma u xħin għela l-misħun beda tiela' ħafna fwar. "**Agħtu** d-donazzjonijiet tagħkom!" huwa l-appell ta' kull sena f'*L-Istrina*. **għażel – agħżel** Fil-quċċija t-tifel **għażel** kuruna u kulħadd qal li se jsir qassis. L-**għażel** huwa materjal fin li minnu jsiru ħwejjeġ ħfief li jżommuk frisk. **Agħżel** dejjem dak li hu l-aħjar għalik fil-ħajja. **hemeż – għemeż** L-iskrivan **hemeż** id-dokument mal-ittra u bagħathom bil-posta. Il-missier **għemeż** lil ibnu biex jurih li kien qed jiċċajta.	**ħadd – ħatt – Ħadd – ħadt** Xħin wasalt lura d-dar ma sibt lil **ħadd**. Il-lavrant **ħatt** il-kaxxi minn ġol-vann. Nhar il-**Ħadd** se mmur ġurnata Sqallija. Imnalla **ħadt** l-umbrella miegħi għax kont insir għasra. **jedha – jehda** In-nannu kien **jedha** jsewwi xi biċċa għamara biex jgħaddi l-ħin. L-alarm ta' ħdejna qabad idoqq bla ma **jehda** u qabbadni wġigħ ta' ras. **jgħinha – jgħinna** Janice talbet lil binha biex **jgħinha** taħsel il-platti. Meta nkunu f'xi diffikultà nappreżżaw jekk xi ħadd **jgħinna**. **jissemma – jissemma'** F'dokument storiku **jissemma** priġunier Tork li rnexxielu jaħrab minn fuq ix-xwieni tal-Ordni. Henry qagħad **jissemma'** lil ommu titkellem ma' missieru. **kas – każ** Fil-ħajja m'għandekx tagħti **kas** ta' kulma tisma'. Il-pulizija kien sodisfatt meta solva l-**każ** tal-pittura misruqa. **kera – kerha** Illejla ġej sid il-**kera** biex inħallsu tax-xahrejn li ġejjin. It-tifel imbotta lil ħuh u ommu tatu ħarsa **kerha**. **kolla – kollha** Inkisirli važun antik u waħħaltu bil-**kolla**. Ommi sajret tliet torti u kilniehom **kollha**. **min – minn** **Min** se jixtrihom il-biljetti għall-kunċert? Għaddejt **minn** triq imwarrba u ntlift. **minna – minnha** L-ebda wieħed **minna** ma wasal fil-ħin għax-xogħol. Il-katusa nstaddet u l-ilma ma bediex jgħaddi **minnha**. **imqatta' – imqattgħa** Spiċċajt bil-qalziet **imqatta'** wara li żlaqt f'għadira ilma. Għandi bżonn basla **mqattgħa** u bott tadam għaz-zalza. **imweġġa' – imweġġgħa** Il-logħba waqfet għal ftit minuti għax kien hemm plejer **imweġġa'** maġenb il-lasta. Rajt mara **mweġġgħa** fuq bank u mort nagħtiha l-għajnuna.

Ħajr lil Peter Magro, għalliem tal-Arti u illustratur
https://www.instagram.com/peter.m_art/ https://www.facebook.com/pmagro11/

nar – nhar
Il-purtiera ħadet in-**nar** u fi ftit minuti qabdet il-kamra kollha.
Inħobb immur nistad **nhar** ta' Sibt filgħodu kmieni.

ors – għors
L-**ors** kapaċi jaħtaf ħuta b'difrejh.
It-tfal l-**għors** tagħhom jiġru u jilagħbu waqt xi festin.

qagħad – qgħad
L-arloġġ **qagħad** eżatt fil-kaxxa li sibtlu.
In-numru żgħir ta' persuni bla xogħol jindika li fil-pajjiż naqas il-**qgħad**.

qatt – qadd – qgħadt
Fil-ħajja **qatt** m'għandek tiġġudika lil ħadd.
Il-qies tal-**qadd** hu importanti meta tiġi biex tixtri qalziet jew libsa.
Wasalt kmieni d-dar u **qgħadt** bilqiegħda naqra ktieb.

qatta – qatta'
Il-bidwi qabad **qatta** silla u taha liż-żwiemel biex jikluha.
L-istudent **qatta'** l-karta u beda jikteb mill-ġdid.

ragħwa – rawha
Il-birra trid tferragħha bil-mod għax inkella ttella' ħafna **ragħwa**.
Il-wirja tal-vari kienet sabiħa u **rawha** ħafna nies.

sema' – sema
Ġanni **sema'** d-diska favorita tiegħu.
Fis-**sema** beda jifforma s-sħab u donnha kienet ġejja x-xita.

tatu – tagħtu
L-omm żammet il-wegħda tagħha ma' binha u **tatu** rigal meta għadda mill-eżamijiet.
L-appell tagħna hu li tkomplu **tagħtu** d-demm.

tiela' – tielgħa
Il-ħaddiem tfixkel hu u **tiela'** s-sellum, u weġġa' sieqU.
Kien riesaq is-sajf u t-temperatura bdiet **tielgħa** mhux ħażin.

wiesa' – wiesgħa
Il-qalziet beda jiġini **wiesa'** u kelli ndejqu ftit.
Rumanz twil normalment ikun fih firxa **wiesgħa** ta' karattri u episodji.

xagħar – xahar
Illum tara ħafna stili ta' **xagħar** differenti anke fuq l-irġiel.
Bħal-lum **xahar** għandi t-tieġ tal-kuġina.

żar – żahar – żgħar
Luca **żar** lil sieħbu l-isptar u ħadlu flixkun ilma.
Fil-ġnien kien hemm riħa tfuħ ta' **żahar** tal-larinġ.
In-nanniet bilkemm jiftakruha l-gwerra, għax kienu għadhom **żgħar** ħafna.

Il-qbil grammatikali: l-ewwel parti

Mark Amaira

Jista' jkun li fit-taħdit qajla nagħtu kas, iżda kwistjoni ewlenija meta niġu biex niktbu l-Malti hi l-qbil grammatikali. Fil-fatt, bilkemm għadni ktibt l-ewwel sentenza li ma kienx hemm min staqsieni għalfejn użajt "hi l-qbil grammatikali" f'dik is-sentenza u mhux "hu l-qbil grammatikali". Ħaddieħor kien pront qabeż u wieġbu, "Biex taqbel ma' 'kwistjoni ewlenija', mhux hekk?"

Din hi dik li Albert Borg, f'*Ilsienna* jsejħilha sentenza ekwattiva, bħal meta fil-matematika jkollna a=b u allura b=a. Jekk nieħu eżempju bl-erba' permutazzjonijiet possibbli, nista' ngħid:

1. L-Awstralja hija l-pajjiż tal-kangarù.
2. L-Awstralja huwa l-pajjiż tal-kangarù.
3. Il-pajjiż tal-kangarù huwa l-Awstralja.
4. Il-pajjiż tal-kangarù hija l-Awstralja.

Skont l-idjolett tiegħi, l-ebda waħda minnhom ma tistona. Madankollu mill-korpus u mill-esperjenza tiegħi bir-reviżjonijiet tal-kitba jidher li l-kittieba donnhom jippreferu jagħmlu l-qbil mal-frażi nominali ta' qabel, jiġifieri "L-Awstralja hija..." u "Il-pajjiż huwa..."

Imbagħad ħaddieħor staqsieni liema minn dawn għandna niktbu: "Wieħed/Waħda mill-pajjiżi involuti hija Malta." Il-frażi tal-bidu: "wieħed/waħda mill-pajjiżi involuti" qed tirreferi għal pajjiż (nom fis-singular maskil) partikolari u allura fl-idjolett tiegħi jidhirli li għandna nużaw "wieħed"; bħalma konna nużaw il-forma fil-femminil "waħda" kieku qed nirreferu għal xi nom fil-femminil. Filwaqt li l-qbil tal-espressjoni kopulari "huwa/hija Malta" jimxi skont il-frażi nominali ta' qabel.

Id-diskussjoni dwar dan għadha fil-bidu fil-Malti, u ktiba ewlenija li nirreferi għaliha fl-argumentazzjonijiet tiegħi hi 'To agree or not to agree: suspension of formal agreement in Maltese' ta' Ray Fabri. Ngħidu aħna, tistaqsi fil-Malti xi ngħidu u x'niktbu: "Tazza nbid aħmar" jew "Tazza nbid ħamra"?

F'*Ilsienna*, Borg isemmi xi eżempji oħrajn fejn il-qbil grammatikali ma jgħinniex nagħrfu liema hu s-suġġett tas-sentenza u liema hu l-oġġett. Eżempju, min qatel lil min f'dawn it-tlissiniet? "L-iljunfant l-iljun qatel" jew "L-iljunfant l-iljun qatlu". U għalhekk, la l-qbil grammatikali ma jaqdiniex, Borg isemmi l-importanza tal-intonazzjoni f'dan il-każ, biex niddistingwu u niftiehmu fit-taħdit.

Il-verbi impersonali u l-psewdoverbi

Uħud mill-aktar żewġ subkategoriji li joħolqu differenzi bejn il-kelliema/kittieba fejn jidħol il-qbil grammatikali huma l-hekk imsejħa verbi impersonali u psewdoverbi. Dawn nittrattahom f'teżi minn tiegħi dwar *Il-Kategoriji Grammatikali tal-Malti*, filwaqt li l-psewdoverbi jidħol fihom fid-dettall ukoll John Peterson fil-ktiba *Pseudo-Verbs: An analysis of non-verbal (co-)predication in Maltese*.

Fuq fuq, il-verbi impersonali huma dawk il-verbi li ma jinflettux bħall-bqija tal-verbi, li jżommu dejjem il-forma tat-tielet persuna singular maskil fl-imperfett, u ġieli fil-perfett,

u li ħafna drabi jinhemżu magħhom is-suffissi pronominali tal-verb (diretti jew indiretti) biex jirreferu għas-suġġett, minflok għall-oġġett tas-sentenza, eż: jisim**ni**, jixraq**lek**, xeraq**lek**, jeħtiġ**ilhom**. Infatti l-*jenħtieġ* li fid-dokumenti leġiżlattivi nużaw bħala traduzzjoni ta' ‟should" hija wkoll verb impersonali u varjant sħiħ tal-verb impersonali *jeħtieġ*. Min-naħa l-oħra, il-psewdoverbi huma elementi oħrajn li bħall-verbi impersonali, jingħaqdu magħhom is-suffissi pronominali verbali u nominali biex jaqdu funzjoni verbali f'sentenza, eż: qis**ni**, beħsieb**ek**, għand**hom**.

Fejn jidħlu dawn iż-żewġ subkategoriji, fil-kitba jew fit-taħdit jidher nuqqas ta' qbil bejn il-kelliema nattivi meta jħaddmuhom wara xulxin, pereżempju f'dawn l-ordnijiet:

<verb><verb impersonali>, jew <verb><psewdoverb>, jew <psewdoverb><verb impersonali>, jew <psewdoverb><psewdoverb>, u oħrajn.

Uħud iqisu s-suffiss pronominali tal-psewdoverb bħala element invarjabbli, u jkun xi jkun is-suġġett iħalluh fit-tielet persuna singular, filwaqt li oħrajn jinflettuh għall-persuna/għadd/ġens tas-suġġett tas-sentenza bl-istess mod kif jinflettu s-suffiss pronominali tal-verb impersonali ta' warajh. Ngħidu aħna, uħud jgħidu (bla qbil): ‟Dawn għand**u** jkoll**hom** tikketta", filwaqt li oħrajn jgħidu (bil-qbil): ‟Dawn għand**hom** ikoll**hom** tikketta". Jew uħud jiktbu (bla qbil): ‟F'dan ir-ritratt, jien **kien** qis**u** għand**i** ħamsin sena", filwaqt li oħrajn jiktbu (bil-qbil): ‟Jien **kien** qis**ni** għand**i** ħamsin sena", jew ‟Jien **kont** qis**ni** għand**i** ħamsin sena".

Fi ftit kliem, jeżisti dan l-ispettru:

	Invarjabbli				Varjabbli
Jien	kien	qis-	+u	għand-	+i...
	Invarjabbli		Varjabbli	Invarjabbli	Varjabbli
Jien	kien	qis-	+ni	għand-	+i...
	Varjabbli	Invarjabbli	Varjabbli	Invarjabbli	Varjabbli
Jien	kont	qis-	+ni	għand-	+i

Minkejja dawn l-osservazzjonijiet dwar il-varjazzjoni fl-użu, biex aħna t-tradutturi nkunu konsistenti f'xogħolna, *Il-Linji Gwida Interni* (LGI) jagħmluha ċara li "l-psewdoverbi, bħal *għandu*, ma jridux jaqblu mas-suġġett fl-għadd u fil-ġens, anki fil-kuntest ta' *kellu*" iżda jibqgħu invarjabbli. (Qed nirreferi għan-nota 8 fil-LGI.)

Din id-deskrizzjoni lingwistika tal-qbil grammatikali beħsiebni nkompliha fl-edizzjoni li jmiss b'aktar eżempji ta' qbil u nuqqas ta' qbil, u bi gwidi li jgħinuna fit-traduzzjonijiet.

Mark Amaira huwa traduttur mal-Kummissjoni Ewropea

L-artiklu definit fil-Malti: xi ħsibijiet fuq l-użu

Prof. Ray Fabri

Dawn li ġejjin huma xi osservazzjonijiet fuq l-użu tal-artiklu definit (minn issa ’l quddiem “l-artiklu”) fil-Malti. L-artiklu fil-Malti għadu ma ġiex studjat fid-dettall formalment u, għaldaqstant, dawn li ġejjin huma biss xi ħsibijiet preliminari bbażati fuq l-intwizzjonijiet lingwistiċi tiegħi u infurmati mill-esperjenza tiegħi fir-riċerka u t-tagħlim tal-lingwistika. Ninkoraġġixxi lill-qarrejja jaħsbu fuq dan li se ngħid u jifformaw l-opinjoni tagħhom.

Nibdew bl-eżempju (1a) bl-Ingliż u t-traduzzjoni tiegħu fil-Malti (1b) u (1ċ).

1a) Pour water up to the edge of a liquid chamber connected to the blender.
b) Ferra’ ilma sax-xifer ta’ kompartiment tal-likwidu mqabbad mal-blender.
ċ) Ferra’ l-ilma sax-xifer ta’ kompartiment tal-likwidu mqabbad mal-blender.

Hawnhekk ferra’ ilma, bin-nom ilma mingħajr l-artiklu, mhijiex aċċettabbli fil-Malti, u għandha tkun ferra’ l-ilma, bl-artiklu bħalma hemm f’(1ċ).

Min-naħa l-oħra, jekk nieħdu każ ftit differenti, li fih għandna l-kelma litru qabel ilma, jiġifieri “Pour a litre of water”, l-artiklu ma jistax jintuża; mela: ferra’ litru ilma u mhux ferra’ l-litru ilma. Ngħidu ferra’ l-litru ilma meta n-nom (ilma) ikun ikkwalifikat jew diġà magħruf mill-kuntest, bħalma jidher fl-eżempju Ferra’ l-litru ilma li tkun ippreparajt.

Il-mistoqsija hija għaliex *ferra’ ilma mhijiex aċċettabbli. Qabel inwieġeb, nixtieq nieħu eżempju ieħor li jista’ jgħinna niċċaraw l-affarijiet. Jekk minflok ilma nieħdu, ngħidu aħna, in-nom flixkun, naraw li jkollna effett differenti.

Is-sentenza bl-Ingliż “Place a bottle on the table” nittraduċuha Poġġi flixkun fuq il-mejda u mhux Poġġi l-flixkun fuq il-mejda, li hija t-traduzzjoni ta’ “Place the bottle on the table”. Mela d-differenza jidher li għandha x’taqsam mat-tip ta’ nom li jkollna, u l-mistoqsija issa hi fuq x’inhi d-differenza fil-grammatika taż-żewġ nomi ilma u flixkun.

In-nom ilma ma jistax jingħadd (bl-Ingliż jissejjaħ “uncountable” jew “mass noun”), waqt li n-nom flixkun jista’ (eż. żewġ fliexken). Li jidher li qed jiġri huwa li, fil-Malti, in-nom tal-massa ma jistax jidher waħdu mingħajr xi tip ta’ determinant, li jista’ jkun l-artiklu imma jista’ jkun ukoll kwantifikatur, bħal ftit, ħafna, jew litru.

Fid-dawl ta’ dan, hija interessanti wkoll l-osservazzjoni li ġejja, li għall-ewwel tidher li tikkontradixxi dak li għadni kemm spjegajt għax in-nom tal-massa ilma jidher mingħajr l-artiklu jew kwantifikatur. (Is-sing ta’ taħt jindika l-aċċent tal-kelma (stress): sing doppju = l-aċċent primarju, u sing wieħed = l-aċċent sekondarju.)

"... hemm aktar minn fattur wieħed li jiddetermina meta jintuża l-artiklu ma' nom fil-Malti li fl-Ingliż ikun indefinit."

2a) Ixrob ilma (kemm tiflaħ)
b) *Ixrob l-ilma
ċ) *Ixrob ilma
d) Ixrob l-ilma

Dawn l-eżempji juruna li l-affarijiet huma xi ftit aktar ikkumplikati, fis-sens li rridu ninvolvu wkoll il-fattur tal-aċċent ("stress"). Dawn il-fatti nistgħu niddeskrivuhom hekk: meta l-aċċent primarju jaqa' fuq il-verb, in-nom tal-massa ma jistax ikollu l-artiklu (qabbel 2a u 2b), imma meta l-aċċent primarju jaqa' fuq in-nom, dan irid ikollu l-artiklu biex il-kostruzzjoni tkun aċċettabbli (qabbel 2ċ u 2d).

Interessanti li, f'dan il-każ, it-tip tan-nom (tal-massa jew tal-għadd) jagħmel differenza wkoll fl-użu tal-artiklu, kif juri l-eżempju li ġej bin-nom tal-għadd (countable) flixkun.

3a) Ġib flixkun
b) *Ġib il-flixkun (imma: Ġibu l-flixkun)
ċ) Ġib flixkun
d) Ġib il-flixkun (imma: Ġibu l-flixkun)

Dawn l-eżempji juru li hemm aktar minn fattur wieħed li jiddetermina meta jintuża l-artiklu ma' nom fil-Malti li fl-Ingliż ikun indefinit.

Issa ħa nħarsu lejn l-użu tal-artiklu f'dawn l-eżempji li ġejjin u nqabbluhom ma' dawk li ddiskutejna s'issa.

4a) L-oriġinali bl-Ingliż
Copernicus is a global game changer in Earth Observation, a domain which was traditionally reserved for governments, large companies and scientists.

b) It-traduzzjoni oriġinali
Copernicus hu rivoluzzjoni globali fl-Osservazzjoni tad-Dinja, dominju li tradizzjonalment kien riżervat għal gvernijiet, għal kumpaniji, u għal xjenzjati.

ċ) It-traduzzjoni mibdula
Copernicus hu rivoluzzjoni globali fl-Osservazzjoni tad-Dinja, dominju li tradizzjonalment kien riżervat għall-gvernijiet, għall-kumpaniji, u għax-xjenzjati.

Il-fatti huma simili: waqt li fl-Ingliż ma jintużax l-artiklu, fil-Malti huwa aktar "naturali" li jintuża. Għaliex?

Id-differenza bejn dawn l-eżempji u dawk ta' qabel hi li n-nomi relevanti f'(4) huma kollha fil-plural. Jidher li dak li għidt fuq in-nom tal-massa japplika wkoll għan-nom fil-plural, jiġifieri li n-nom fil-Malti jintuża bl-artiklu (jew b'determinant ieħor, eż. kwantifikatur: għal ħafna gvernijiet). Din mhijiex xi ħaġa sorprendenti għaliex huwa fatt magħruf fl-istudju tal-grammatika li n-nomi tal-massa u n-nomi fil-plural jixxiebhu f'ħafna aspetti. Mhux lok hawnhekk li nelabora u nidħol fid-dettall fuq teoriji tal-grammatika imma tajjeb li wieħed jieħu nota ta' dan il-punt.

Interessanti wkoll li jidher li, f'dan il-każ, huwa aċċettabbli li n-nom fil-plural jintuża

mingħajr l-artiklu jekk ikun ikkwalifikat b'xi mod; eż. kien riżervat biss għal xjenzjati b'esperjenza fil-qasam.

Mela, b'mod ġenerali, jidher li nistgħu ngħidu li, f'ċerti kuntesti, fil-Malti jintuża l-artiklu meta fl-Ingliż ma jintużax jew meta fl-Ingliż jintuża l-artiklu indefinit (a/an). Hawn xi eżempji oħra: l-intwizzjoni tgħidli li f'dawn li ġejjin il-varjanti (b), bl-artiklu, hija dik aċċettabbli jew għallinqas aktar "naturali". Din id-darba, inħalli għall-qarrejja jaħsbu huma fuq ir-raġuni l-għaliex il-forma bl-artiklu hija aħjar, jew l-unika waħda aċċettabbli.

5a) The processing operations of personal data in the context of consultations are necessary.
b) L-operazzjonijiet tal-ipproċessar ta' dejta personali fil-kuntest ta' konsultazzjonijiet hemm bżonnhom.
ċ) L-operazzjonijiet tal-ipproċessar tad-dejta personali fil-kuntest tal-konsultazzjonijiet hemm bżonnhom.

6a) All personal data will be deleted from databases.
b) Id-dejta personali kollha se titħassar minn bażijiet ta' dejta.
ċ) Id-dejta personali kollha se titħassar mill-bażijiet tad-dejta.

7a) The Data Protection Officer publishes the register of all operations processing personal data.
b) L-Uffiċjal tal-Protezzjoni tad-Dejta jippubblika r-reġistru tal-operazzjonijiet kollha li jipproċessaw dejta personali.

"L-artiklu fil-Malti huwa differenti ħafna mill-Ingliż, mhux biss semantikament imma wkoll morfoloġikament u sintattikament."

ċ) L-Uffiċjal tal-Protezzjoni tad-Dejta jippubblika r-reġistru tal-operazzjonijiet kollha li jipproċessaw id-dejta personali.

Li żgur joħroġ ċar min dan l-eżerċizzju żgħir hu li, fit-traduzzjoni ta' test għall-Malti mill-Ingliż, wieħed m'għandux juża nom mingħajr l-artiklu sempliċement għax fl-Ingliż m'hemmx artiklu jew hemm l-artiklu indefinit. L-artiklu fil-Malti huwa differenti ħafna mill-Ingliż, mhux biss semantikament imma wkoll morfoloġikament u sintattikament. Fost affarijiet oħra, l-artiklu fil-Malti ssibu wkoll mal-aġġettiv (il-ktieb il-ġdid "the new book", *"the new the book") u trid ukoll bilfors tużah wara d-dimostrattiv (Dak ir-raġel telaq "That man left", mhux *Dak raġel telaq jew *"That the man left").

Il-fatturi li jiddeterminaw l-użu tal-artiklu fil-Malti għad mhumiex ċari f'kull każ imma nispera li dawn il-ftit ħsibijiet jistgħu jagħtu indikazzjoni ta' kif wieħed jipprova jinvestiga u jifhem l-użu tal-artiklu fil-Malti.

Il-Prof. Fabri huwa ċ-Chairman tal-Istitut tal-Lingwistika u t-Teknoloġija tal-Lingwa

Id-Deċiżjonijiet 2: Il-kitba tal-kliem mill-Ingliż fil-Malti

Il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti approva b'mod unanimu r-rapport finali tad-*Deċiżjonijiet 2*, u ġie ppubblikat f'Diċembru li għadda. Ħajr speċjali jistħoqqilhom il-Prof. Albert Borg u Dr George Farrugia – il-Kap u s-Segretarju tal-Kumitat tal-Kunsill tal-Malti li ħadmu fuq dan ir-rapport – li, flimkien mal-kollegi tagħhom fil-kumitat tul iż-żewġ fażijiet tiegħu (l-ewwel ta' natura konsultattiva u mbagħad teknika), iddedikaw sigħat twal ta' laqgħat u taħditiet għall-konsultazzjoni, ħsieb u evalwazzjoni tal-fehmiet kollha mressqa lill-Kunsill. Fil-ħidma tagħhom, kellhom il-fiduċja sħiħa ta' tliet kunsilli differenti, immexxija l-ewwel mill-Prof. Manwel Mifsud, imbagħad mill-Prof. Ray Fabri, u issa mill-Prof. Joe Friggieri. Quddiem kwistjoni daqstant serja u artikolata, il-Kunsill ra li ma jiħux deċiżjonijiet bl-għaġla u li jkun sema' lil kull min xtaq jaqsam fehemtu u qies il-possibbiltajiet kollha li kellu quddiemu għall-ġid tal-kitba bil-Malti u ta' min juża l-Malti f'xogħlu.

F'konsultazzjoni mal-pubblikaturi lokali, il-Kunsill tal-Malti ddeċieda li jħalli perjodu ta' 5 snin, jiġifieri sentejn aktar mill-perjodu li tħalla wara d-*Deċiżjonijiet 1*, biex il-pubbliku jilħaq jidra dawn ir-regoli aġġornati, sa ma jidħlu fis-seħħ. Għal matul dan il-moratorju, il-Kunsill fassal programm ta' laqgħat mifrux apposta ma' nies minn setturi differenti biex jispjega d-deċiżjonijiet meħuda u jwieġeb id-diffikultajiet li jista' jkollhom fuqhom.

Id-*Deċiżjonijiet 2* għandhom jieħdu post 'Taqsima A' (Preambolu) u 'Taqsima B' (Regoli Fundamentali) taż-Żieda mat-Tagħrif, ippubblikata mill-Akkademja tal-Malti fl-1984. Ir-rapport tħejja wara żewġ seminars pubbliċi ta' konsultazzjoni b'attendenzi numerużi, u numru kbir ta' laqgħat imsejħa mill-Kunsill tal-Malti li matulhom, fl-aħħar 10 snin, iddiskuta s-suġġett u sema' x'kellhom x'jgħidu dawk li xogħolhom imiss mal-Malti, bħall-edukaturi, it-tradutturi u l-qarrejja tal-provi, l-awturi u l-pubblikaturi, u l-ġurnalisti u x-xandara. Il-Kunsill sema' wkoll it-tħassib tal-ġenituri u ta' dawk kollha li, b'mod jew b'ieħor, urew l-opinjoni tagħhom direttament miegħu jew fil-gazzetti stampati u diġitali. Tagħrif ieħor dwar dawn is-snin ta' ħidma fuq id-*Deċiżjonijiet 2* issibu mill-kronoloġija li tinsab f'dan l-indirizz:

http://kunsilltalmalti.gov.mt/filebank/documents/filebank/documents/decizjonijiet2/dec2krono.pdf

Mir-rapport joħroġ ċar li mhux kull kelma mill-Ingliż bilfors tinkiteb la Maltija. Dik kienet ix-xewqa tal-biċċa l-kbira tal-Maltin u l-Għawdxin, u l-Kunsill fehemha u laqagħha. Hawn qed nippubblikaw lista bil-punti ewlenin tad-*Deċiżjonijiet 2* u tabella skematika li tista' ssegwiha meta tiġi biex tikteb xi kliem mill-Ingliż fil-Malti. Naturalment, dawn għandhom jittieħdu fid-dawl tar-rapport sħiħ għax jippreżentaw biss l-aktar punti prinċipali.

Il-Kunsill fiduċjuż li d-*Deċiżjonijiet 2* għandhom joffru iżjed għajnuna mir-regoli ta' 34 sena ilu, u li kull min jikteb bil-Malti se jħoss li jgħoddu aktar għar-realtà bilingwi ta' żmienna.

Il-Punti Ewlenin tad-*Deċiżjonijiet 2*

1. Qabel ma wieħed juża kelma minn lingwa oħra, l-aktar fil-kitba, jiżgura ruħu li ma jkunx hemm diġà kelma stabbilita fil-Malti li taqdih tajjeb għall-istess tifsira:

eż. ‘biljett/ċitazzjoni’ mhux ‘ticket’, ‘nieda/ vara’ mhux ‘illonċja’.

2. Mhux kull kelma li mal-ewwel daqqa t’għajn tidhrilna żejda bilfors tkun hekk:

eż. ‘date’ (appuntament romantiku) u ‘data’ (tal-kalendarju), ‘tiċċettja’ (fuq l-internet) u ‘titħaddet’ (bil-fomm).

3. Il-kriterju ewlieni li bih niddeċiedu jekk kelma daħlitx jew le fil-lingwa għandu jkun l-użu mifrux u l-ħtieġa tagħha fil-Malti.

4. Kelma mill-Ingliż jista’ jkollha aktar minn pronunzja waħda fil-Malti. Jekk il-kittieb jagħżel li jiktibha la Maltija, din il-varjabbiltà għandha tkun irrispettata fil-kitba:

eż. ‘kantin/kentin’, ‘maniġer/meniġer’.

Il-kittieb għandu jkollu l-libertà jagħżel dik l-alternattiva li tesprimi bl-aħjar mod il-preferenza lingwistika tiegħu waqt li jżomm il-konsistenza fil-forma li jagħżel.

5. Kull kelma mill-Ingliż li daħlet fil-Malti u qagħdet għar-regoli morfoloġiċi tiegħu għandha tkompli tinkiteb la Maltija, ngħidu aħna:

nomi: ‘kitla – ktieli’, ‘sors – sorsi’, ‘brejk – brejkijiet’ (tal-karozza);

verbi: ‘fajjar – fajjarna – tfajjar – ifajru’, ‘startja – startjajna – tistartja – tistartjaw’;

aġġettivi/parteċipji: ‘iggaraxxjat/a/i’. Wieħed jinnota li hawn għandna forom differenti tal-istess nom jew tal-istess verb jew tal-istess aġġettiv/parteċipju. Għalhekk, ir-raġuni għaliex wieħed jikteb nom bħal ‘brejk’ la Maltija mhijiex għax juża l-verb korrispondenti ‘ibbrejkja – jibbrejkja’ (derivazzjoni) imma għax il-plural tan-nom huwa adattat morfoloġikament: ‘brejk**ijiet**’ (inflessjoni)

6. Tajjeb li tingħata preferenza lill-plural integrat ta’ nomi bħal ‘ċippa – ċipep’ (plural miksur), ‘ċans – ċansijiet’ (‘–ijiet’), ‘briksa – briksiet’ (‘–iet’), ‘sors – sorsi’ (‘–i’) (plural sħiħ), u għalhekk fil-kitba tintuża l-forma Maltija tas-singular u l-plural tagħhom b’konsistenza.

7. Għall-iskop ta’ dawn ir-regoli, il-plural mill-Ingliż ‘–s’ m’għandux jitqies awtomatikament bħala kriterju tal-integrazzjoni, għaliex inkella jiġri li l-biċċa l-kbira tan-nomi li wieħed juża fl-Ingliż ikun jista’ jqishom integrati fil-Malti bis-saħħa tiegħu.

8. Meta l-kittieb iqis li xi nomi, li jieħdu biss is-suffiss tal-plural Ingliż ‘–s’, ikunu ndraw fis-sura Maltija tagħhom u/jew ma jitbegħdux viżwalment mill-forma Ingliża, jista’ jiktibhom la Maltija basta jwassal ħsiebu bl-aħjar mod u bl-inqas tfixkil għal min jaqra.

Għalhekk, filwaqt li l-kittieb jista’ jagħżel li jikteb ‘kompjuter/s’ għax iqishom forom li ndraw la Maltija u lanqas ma jitbiegħdu viżwalment daqstant mill-forma Ingliża,

jiddeċiedi li ma jiktibx ‘toilet/s’ la Maltija (jiġifieri, ‘tojlit/s’) għax iħoss li dawn il-forom ma ndrawx, jitbiegħdu mill-forma Ingliża u jdarrsu lil min jaqrahom.

9. L-għażla bejn il-kitba la Maltija jew la Ingliża ta’ kliem, l-aktar nomi, mhux adattat morfoloġikament issir minn min ikun jikteb minħabba li mhux il-kliem kollu jippresta ruħu ndaqs biex jinkiteb la Maltija basta, fil-każ tal-istess nom, tinżamm il-konsistenza fil-kitba tas-singular u l-plural tiegħu. Biex nieħdu eżempju, jista’ jkollna dawn il-possibilitajiet:

In-nom: ‘scan – scans’ jew ‘skenn – skenns’ ‘scanner – scanners’ jew ‘skener – skeners’ ‘scanning’ jew ‘skening’

Il-verb: ‘skennja’, ‘niskennja’, ‘skennjajt’, eċċ.

In-nom verbali: ‘skennjar’

Il-parteċipji passiv: ‘skennjat’, ‘skennjata’, ‘skennjati’

10. Il-kliem kompost minn żewġ kelmiet jew aktar għandu jitħalla miktub bl-Ingliż, eż. ‘air conditioner’ mhux ‘~~erkondixiner~~’.

11. Il-kliem miktub bl-Ingliż m’għandux ikun immarkat, imma biex nilqgħu għal xi diffikultajiet li jistgħu jiltaqgħu magħhom it-tfal ta’ età bikrija qed nirrakkomandaw li f’testi pedagoġiċi u/jew f’testi mmirati għalihom, il-kliem li jitħalla la Ingliża jista’ jkun immarkat bil-virgoletti, bil-korsiv jew skont kif jidhirlu l-aħjar l-awtur jew il-pubblikatur.

12. Meta l-kittieb jiddeċiedi li jikteb kelma la Maltija, dan għandu jiktibha fonetikament kif tinstema’ fil-Malti skont ir-regoli uffiċjali tal-ortografija Maltija:

eż. ‘kompjuter’ mhux ‘~~komputer~~’ jew ‘~~compjuter~~’.

13. Il-konjugazzjoni tal-verb mill-Ingliż tinbena fuq iz-zokk. Xi verbi li z-zokk tagħhom fl-Ingliż jispiċċa b’ħoss konsonantali, min ikun jiktibhom bil-Malti jista’ jsibha bi tqila biex jiddeċiedi jekk qabel il-‘–ja’ finali toqgħodx konsonanti singla jew doppja.

Għalhekk:

Verbi li z-zokk tagħhom huwa b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali twila, eż. ‘jilli**kja**’

u verbi li z-zokk tagħhom jispiċċa bis-semivokali (j, w), indipendentement min-numru tas-sillabi u mit-tul tal-vokali taz-zokk tagħhom, eż. ‘slo**wja**’, ‘spre**jja**’,

jinkitbu dejjem b’konsonanti singla qabel it-tarf ‘–ja’.

14. Bl-istess mod, **kliem ieħor** Ingliż, l-aktar nomi, b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali twila, jekk jinkiteb la Maltija ma jinkitibx b’konsonanti mtennija fit-tarf, anke meta jiżdiedu miegħu xi elementi oħra,

eż. ‘seat > sit – si**ts**’, ‘team > tim – ti**mijiet**’.

15. Verbi li z-zokk tagħhom huwa b’sillaba waħda magħluqa u bil-vokali qasira, għajr il-verbi li z-zokk tagħhom jispiċċa bis-semivokali (j, w), jinkitbu dejjem b’konsonanti mtennija qabel it-tarf ‘–ja’,

eż. ‘ˈċċe**kkja**’, ‘ˈġġo**ggja**’.

16. Bl-istess mod, **kliem ieħor** Ingliż, l-aktar nomi, b'sillaba waħda magħluqa u bil-vokali qasira, jekk jinkiteb la Maltija jinkiteb b'konsonanti mtennija qabel it-tarf '–ja', anke meta jiżdiedu miegħu xi elementi oħra,

eż. 'set > sett – settijiet – ˈssettja', 'blog > blogg – bloggs – ˈbblo**ggja**', 'bluff > blaff – ˈbbla**ffja**'.

17. F'każ li l-element miżjud ikun '–er', '–ing' jew '–is', jekk jinkiteb la Maltija, il-konsonanti mtennija ssir singla,

eż. 'blogg' imma 'blo**ger**', 'ˈbbukkja' imma 'bu**king**', 'swiċċ' imma 'swi**ċis**'.

18. Verbi li fil-Malti l-mamma tagħhom jista' jkollha żewġ pronunzji differenti jistgħu jinkitbu b'żewġ modi differenti imma tajjeb li l-kittieb ikun konsistenti fl-għażla tiegħu, eż. 'ˈppani**kja**/ˈppani**kkja**', 'ˈbbaġi**tja**/ˈbbaġi**ttja**', 'ˈppoli**xja**/ˈppoli**xxja**'.

19. Il-kliem mill-Ingliż miktub la Maltija li jifforma l-plural tiegħu biż-żieda ta' '–s' f'tarf is-singular jibqa' jinkiteb bis-'s' anke meta din tieħu l-ħoss ta' 'ż',

eż. 'klabb**s**', 'blogg**s**'.

20. L-element 'ex' jista' jibqa' jinkiteb 'ex' u separat mill-kelma ta' warajh,

eż. 'ex plejer', 'l-Ex President Joe Attard', 'ex prim ministru',

jew fonetikament 'eks' u separat mill-kelma ta' warajh,

eż. 'eks plejer', 'l-Eks President Joe Attard', 'eks prim ministru'.

Dan japplika wkoll meta l-element jintuża waħdu bħala nom,

eż. 'Ried jevita li jkellem lill-ex/eks tiegħu.'

21. Il-kelma 'extra', li meta tintuża bħala prefiss tingħaqad mal-kelma ta' warajha, għandha tinkiteb la Maltija ('ekstra') biex tkun evitata l-kitba ta' żewġ sistemi differenti fl-istess kelma,

eż.'ekstrakurrikulari' (mhux'~~extrakurrikulari~~').

Għandha tinkiteb la Maltija wkoll meta tintuża f'sens aġġettivali,

eż. 'żejt taż-żebbuġa ekstra verġni' (extra virgin olive oil).

Meta l-kelma 'extra' tintuża bħala nom tista' tinkiteb la Ingliża jew la Maltija,

eż. 'Applikajt bħala extra/ekstra għall-film li qed jinġibed Malta.'

22. Meta quddiem nomi komuni u titli ta' persuni mill-Ingliż, li ma jinkitbux la Maltija jew li l-kittieb jagħżel li jħallihom miktubin bl-Ingliż tinħass il-ħtieġa tal-vokali tal-leħen, ortografikament din għandha tinkiteb ħaġa waħda man-nom jew mat-titlu:

eż. 'L-ispanner u l-iskateboard ma nistax insibhom.'
'L-Ispeaker Joe Borg kien ma jiflaħx.'

F'każ li tinħass il-ħtieġa li dan il-kliem ikun immarkat minħabba l-istil tad-dokument li jkun se jidher fih (testi pedagoġiċi u/jew testi mmirati għal tfal ta' età bikrija), il-vokali tal-leħen għandha ssegwi l-istess stil tal-bqija tal-kelma mmarkata.

eż. i. fil-virgoletti: L-'iscooter' li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.
ii. bil-korsiv: L-*iscooter* li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.
iii. bil-grassett: L-**iscooter** li xtratlu tgħidx kemm għoġbu.

23. Fil-każ ta' nomi proprji mill-Ingliż (bħal ismijiet ta' pajjiżi jew postijiet, ditti, organizzazzjonijiet, programmi, akronimi li jinqraw bħala kelma sħiħa, eċċ.) li ma jinkitbux la Maltija u li magħhom tinħass il-ħtieġa tal-vokali tal-leħen, din tinkiteb żgħira u l-isem jinkiteb b'ittra kbira:

eż. 'l-**iS**prite', l-**iS**tergene'
'l-**iS**ky Mountains'
'l-**iS**plash and Fun'
'l-**iS**TART (Strategic Arms Reduction Treaty)'.

L-ismijiet xjentifiċi u l-ismijiet ta' pubblikazzjonijiet jinkitbu bil-korsiv (ara d-*Deċiżjonijiet 1* (2.3 u 2.4)) u l-vokali tal-leħen tinkiteb żgħira u bil-korsiv ukoll:

eż. 'Fl-*iSpanish Revolution*, ktieb li domt naqrah ġimagħtejn, qrajt li kienu mietu eluf ta' nies.'
'l-*iStreptococcus pneumoniae*'.

Meta jinkiteb bl-id, l-isem xjentifiku jintuża b'sing taħtu:

eż. l-iStegosaurus ungulatus, filwaqt li l-isem ta' pubblikazzjoni jinkiteb fil-virgoletti,

eż. l-'iSpanish Revolution'.

24. Quddiem kliem miktub mhux la Maltija niktbu l-artiklu (jew il-prepożizzjoni mal-artiklu) skont kif inlissnu, jiġifieri skont il-prinċipju fonetiku,

eż. 'ix-show', 'iċ-chat', 'is-central heating', 'fix-shock absorbers', 'fil-Eurovision'.

Dan japplika wkoll għall-akronimi u l-inizjaliżmi:

eż. 'il-UNESCO/l-UNESCO', 'is-CMTU', 'l-RTK', 'fl-MUT', 'bl-SMS'.

25. Wara kelma mill-Ingliż miktuba mhux la Maltija niktbu skont l-aħħar ittra tagħha, jiġifieri skont il-prinċipju viżiv. Għall-fini ta' din ir-regola l-ittra 'y' titqies bħala konsonanti:

eż. 'Biex jipprattikaw il-waterpolo jridu jitħarrġu kuljum.'
'It-trolley il-ġdid aħjar nibżgħu għalih.'
'Melbourne llum hija waħda mill-akbar bliet tad-dinja.'
'Audrey ippreferiet li tibqa' d-dar.'
'Ir-Renault il-ħadra qiegħda għall-bejgħ.'
'Is-Sur Le Roux ikollu jċedi postu fil-kumitat u s-Sinjorina Grzegorczyk illum se tidħol minfloku.'

Dan japplika wkoll għall-akronimi u l-inizjaliżmi, eż. 'Jekk il-BBC ikun jinstema' sew, nisma' l-aħbarijiet fuqu imma mbagħad narahom fuq ir-RAI wkoll.'

Fil-paġna 16 issibu tabella skematika li sservi ta' gwida prattika. Fir-rapport sħiħ tifhmu r-raġunijiet li hemm wara d-Deċiżjonijiet 2. Filmat qasir dwar id-*Deċiżjonijiet 2*: https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=3qpmJZqo6ZE

Ir-rapport sħiħ issibu hawn: http://kunsilltalmalti.gov.mt/filebank/documents/filebank/documents/decizjonijiet2/dec2shih.pdf

Dan l-artiklu qed jitwassal b'kollaborazzjoni mal-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti.

TABELLA SKEMATIKA ĠENERALI

Hawn qed jingħataw biss il-passi prinċipali. Mhumiex inklużi l-każijiet kollha spjegati f'parti B tar-rapport sħiħ.

Il-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti

A LIEMA KELMA NUŻA?

Jekk kelma mill-Ingliż...

1. nista' nuża minflokha kelma oħra stabbilita fil-Malti li taqdini tajjeb għall-istess tifsira
eż. **biljett** minflok **ticket**
→ **ma nużahiex**

2. neħtieġha tassew fil-kuntest li jkolli
eż. **taħdit/diskors** vs **chatting**
→ **nużaha**

B KIF SE NIKTIBHA?

Jekk se nuża l-kelma mill-Ingliż...

1. **inħalliha miktuba bl-Ingliż**
jekk hija kelma komposta minn żewġ kelmiet jew aktar
eż. **windscreen**, **roundabout**, **shock absorber**, **fire extinguisher**, eċċ.

2. **niktibha bil-Malti skont ir-regoli stabbiliti tal-ortografija Maltija**
jekk hi integrata fil-grammatika Maltija:
a. fin-nomi
ħlief dawk bil-plural mill-Ingliż '-s'
eż. **kitla** – **ktieli** *għax plural miksur,*
sors – **sorsi** *għax plural sħiħ,*
brejk – **brejkijiet** tal-karozza *għax plural sħiħ, mhux minħabba l-verb korrispondenti* **'bbrejkja** *u l-aġġettiv/partiċipju* **'bbrejkjat**
(Għan-nomi li jieħdu l-plural mill-Ingliż '-s', ara B3.)
b. fil-verbi
eż. **fajjar** – **fajjarna** – **tfajjar**,
'ċċarġja – **'ċċarġjajna** – **tiċċarġja**
ċ. fl-aġġettivi/partiċipji
eż. **'ggaraxxjat/a/i**, eċċ.

3. **għandi għażla niktibhiex la Maltija jew la Ingliża**
jekk mhix integrata fil-grammatika Maltija jew hija nom li jieħu l-plural mill-Ingliż '-s':
fin-nomi u l-aġġettivi/partiċipji
i. jekk il-forma miktuba bil-Malti ma titbiegħedx viżwalment mill-forma Ingliża, nista' niktibha la Maltija
eż. **ħelikopter**, **kamera**, **plastik**, **alkoħol**, eċċ.
ii. jekk il-forma miktuba bil-Malti titbiegħed viżwalment mill-forma Ingliża, aħjar inħalliha miktuba bl-Ingliż
eż. **foundation**, **shutter**, drapp **plain**, eċċ.

Ċ GĦANDI NIMMARKAHA?

Jekk se nħalli l-kelma bl-Ingliż...

1. fil-kitba u f'dokumenti/grafika elettronika u ppubblikata
→ **ma nimmarkahiex**

2. f'kuntest pedagoġiku u/jew f'materjal maħsub għal tfal ta' età bikrija
→ **nista' nimmarkaha** bil-virgoletti, korsiv jew b'xi mod ieħor

kunsilltalmalti@gov.mt www.kunsilltalmalti.gov.mt

L-ordni sintattika fil-frażi nominali

Is-silta li ġejja hija meħuda mil-Linji Gwida Interni mfassla għat-tradutturi tad-Dipartiment tal-Malti tal-Kummissjoni Ewropea. Qed naqsmuha mal-qarrejja ta' *l-aċċent* f'każ li tista' tkun ta' għajnuna għalihom ukoll.

Il-Linji Gwida Interni ssibhom hawn:
https://ec.europa.eu/info/files/maltese-resources-guidelines-translating-maltese_en

Hu minnu li l-ordni tal-kostitwenti fil-frażi nominali tal-Malti ħafna drabi tkun differenti għalkollox mill-ordni fl-Ingliż.

Meta jkollna frażijiet b'sensiela ta' aġġettivi li jkunu qed jimmodifikaw lin-nom f'ras il-frażi jew lill-bqija tal-frażi nominali, ħafna drabi rridu nittraduċu s-sekwenza bil-kontra tal-Ingliż, eż:

gross domestic product
prodott domestiku gross mhux **prodott gross domestiku**,
competent national authority
awtorità nazzjonali kompetenti mhux **awtorità kompetenti nazzjonali**.

Meta n-nom ikun qed jiġi modifikat b'aġġettiv li anke dan ikun qed jiġi modifikat b'avverb, ħafna drabi rridu nittraduċu s-sekwenza bil-kontra tal-Ingliż, eż:

genetically modified organism
organiżmu modifikat ġenetikament meqjusa aħjar minn **organiżmu ġenetikament modifikat**.

Iżda mhux kull avverb għandu jinxteħet fl-istess keffa u għalhekk dan il-mudell ma jgħoddx għal kull frażi li jkun fiha avverb. Xi drabi l-ordni tvarja, eż:

tifel daqsxejn imqareb mhux **tifel imqareb daqsxejn**.

Xi frażijiet mhux faċli tinfilsa kliem f'nofshom, bħal donnhom ikunu saru fossila. Eżempju frażijiet bħal **kamra tal-banju** jieħdu l-aġġettiv warajhom u mhux f'nofshom:

kamra tal-banju ġdida meqjusa aħjar minn **kamra ġdida tal-banju**.

Hu żgur, madankollu, li l-frażi kollha tiret l-għadd u l-ġens ta' ras il-frażi **kamra** u għalhekk meta l-aġġettiv jinzerta wara r-ras (**kamra ġdida**) jew wara l-frażi sħiħa (**kamra tal-banju ġdida**), dan ikun qed jinfletti għall-istess ġens u għadd.

1104447	ECONOMICS FINANCE	COM	3
en - English	gross domestic product at constant prices	COM ★★★	
	GDP at constant prices	COM ★★★	
	real gross domestic product	COM ★★★	
	real GDP	COM ★★★	
	gross domestic product in real terms	COM ★★★	
	GDP in real terms	COM ★★★	
	gross domestic product in volume	COM ★★★	
	GDP in volume	COM ★★★	
mt - Maltese	prodott domestiku gross fi prezzijiet kostanti	COM ★★★	

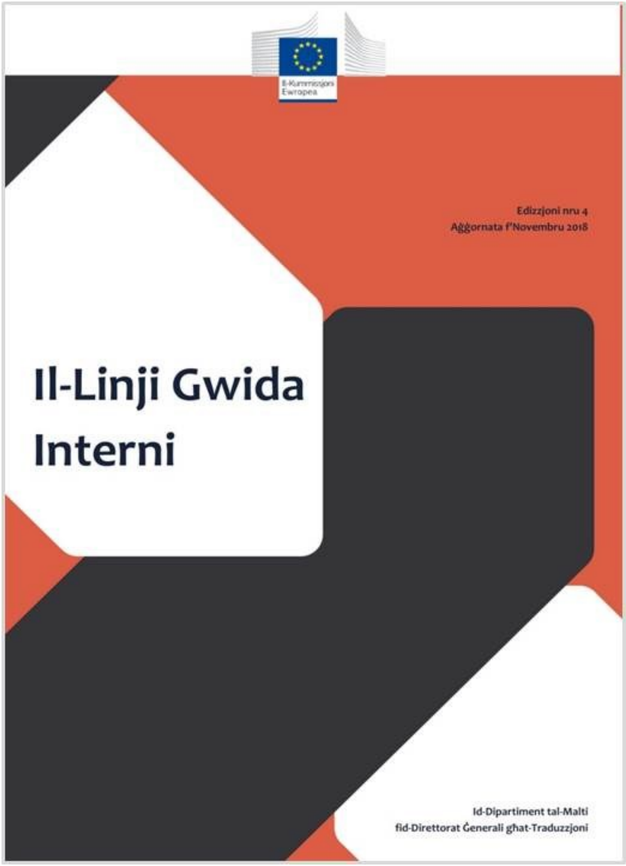

Allura x'għandna niktbu:

- ♦**kodiċi tal-etika ġdid**
- ♦**kodiċi ta' etika ġdid**,
- ♦?**kodiċi ġdid tal-etika** jew
- ♦?**kodiċi ġdid ta' etika**?

It-tweġiba tistrieħ l-aktar fuq l-idjolett tal-kelliem nattiv partikolari.

F'dan il-każ, ir-ras u s-sieq tal-frażi għandhom ġens jew għadd differenti u għalhekk din il-kwistjoni tal-ordni mhix daqshekk problema għax il-qarrej mill-ewwel jagħraf li **ġdida** qed timmodifika lir-ras **kamra** jew lill-frażi **kamra tal-banju** kollha, u mhux lil **banju**/**tal-banju**.

Iżda d-diffikultà tfeġġ meta r-ras u s-sieq tal-frażi jinzertaw bl-istess għadd u ġens u allura tinħoloq ambigwità fuq liema frażi jew kelma tkun qed timmodifika l-aġġettiv.

Pereżempju, meta nqisu l-frażijiet **awtorità nazzjonali ta' kompetenza** u **awtorità ta' kompetenza nazzjonali**, peress li **awtorità nazzjonali** u **awtorità ta' kompetenza** t-tnejn jokkorru f'xogħolna kif inhuma, u peress li **awtorità** u **kompetenza** huma t-tnejn nomi fis-singular femminil, l-aħjar hu li bħala regola, l-aġġettiv **nazzjonali** jinxteħet kemm jista' jkun qrib in-nom li jkun qed jimmodifika.

F'dan il-każ it-traduttur irid jiddeċiedi jekk hux **awtorità** jew **kompetenza**.

Din il-linja gwida nkitbet wara diskussjonijiet informali mal-Prof. Albert Borg u ħarsa lejn il-kitbiet tiegħu. Nirringrazzjawh.

KELMA B'KELMA

It-terminoloġija

L-ismijiet tal-insetti

David Dandria

L-insetti jiffurmaw l-akbar grupp ta' ħlejjaq fir-renju tal-annimali. Huwa maħsub illi jeżistu aktar minn miljun speċi fid-dinja. S'issa, f'Malta ġew irrappurtati madwar 4,300 speċi. L-entomologi jaqsmu l-grupp tal-insetti f'numru ta' "ordnijiet" (EN *orders*). Tajjeb li nibdew din il-ħarsa lejn l-ismijiet tal-insetti bil-Malti billi nsemmu dawk tal-ordnijiet prinċipali li jinsabu f'Malta. B'kollox għandna rappreżentanti minn wieħed u għoxrin ordni ta' insetti, iżda wħud minn dawn huma żgħar u ftit magħrufin ħlief mix-xjentisti u għalhekk m'għandhomx isem bil-lingwa tagħna. Fit-tabella tal-paġna li jmiss jidhru l-ismijiet Maltin tal-ordnijiet prinċipali li jinsabu f'Malta.

Minbarra dawn l-ismijiet tal-gruppi prinċipali, insibu ħafna ismijiet ta' speċi individwali li jagħmlu parti minn xi wieħed minn dawn l-ordnijiet. Uħud minn dawn huma magħrufin sew fost il-Maltin, waqt li oħrajn x'aktarx li huma midħla tagħhom biss il-bdiewa u persuni oħra li jaħdmu fil-qasam agrikolu. Dan minħabba li numru kbir ta' insetti jagħmlu ħsara fl-uċuħ tar-raba' waqt li oħrajn jikkaġunaw il-mard fil-bhejjem jew ixerrduh. Nibda billi nsemmi u niddiskuti xi ismijiet minn dawn li mhumiex daqshekk magħrufa

Kappillan, jew Katerina Għolli Denbek (Wikipedia)

jew inkella li huma ta' interess partikolari. Grupp ta' insetti li jagħmlu ħafna ħsara lill-uċuħ tar-raba' huma dawk li bl-Ingliż jissejħu *aphids*. Għal dawn insibu tliet ismijiet Maltin: brieghed tal-pjanti, afidi u mell. Dawn l-insetti għandhom bħal labra f'ħalqhom li biha jniggżu l-qoxra tal-weraq jew iz-zkuk tal-pjanti u jerdgħu s-sugu mill-vini. Dan huwa l-oriġini tal-isem "brieghed tal-pjanti" għaliex jixbhu lill-brieghed li jinstabu fuq l-annimali u li jiksbu n-nutriment billi jerdgħulhom demmhom. L-isem "afidi" ġej direttament mill-Ingliż, waqt li "mell" huwa l-isem li l-aktar jintuża mill-bdiewa. Interessanti li l-kelma "mell" tintuża wkoll biex tfisser tip ta' moffa li tikkaġuna mard fil-pjanti, l-aktar fid-dwieli u fil-bħajra. L-isem Ingliż ta' dan il-fungu huwa *Powdery Mildew* u l-bdiewa ġieli jsejħulu "mell dqieqi".

ORDNI	EN	MT
Zygentoma	silverfish	kamliet
Odonata	dragonflies	mazzarelli
	damselflies	damiġelli
Orthoptera	grasshoppers	ġurati
	crickets	grilli
Dermaptera	earwigs	mqassijiet
Dictyoptera	cockroaches	wirdien
	mantids	debbiet tax-xitan
Isoptera	termites	nemel abjad
Heteroptera	bugs	seffieda; baqq
Homoptera	cicadas	wrieżaq
	whiteflies	nemus abjad
	aphids	bergħud tal-pjanti; afidi; mell
	scale insects	misktiet
Phthiraptera	lice	qamel
Coeloptera	beetles	ħanfus
Siphonaptera	fleas	briegħed
Diptera	flies	dubbien
	mosquitoes	nemus
Hymenoptera	wasps	żunżan
	bees	naħal
	ants	nemel
Lepidoptera	butterflies	friefet
	moths	baħrijiet

Insett li ma jagħmilx ħsara imma li huwa magħruf ħafna fl-inħawi rurali huwa tip ta' ħanfusa ta' kulur iswed. Din għandha mġiba partikolari meta tiġi mhedda: terfa' denbha u titlaq kimika tinten. Din il-ħanfusa għandha żewġ ismijiet bil-Malti: "kappillan" u "Katerina għolli denbek" (għalkemm ma nafx kif Katerina daħlet fil-kredu). Tal-ewwel ġej mill-kulur iswed li jagħti idea tas-suttana li jilbes il-kappillan, waqt li t-tieni isem jirrifletti l-imġiba difensiva tal-ħanfusa. Interessanti li waqt li l-Maltin jużaw xejra reliġjuża, l-Ingliżi aktar jorbtuh max-xitan għaliex jużaw *Devil's Coach Horse* jew *Devil's Footman*. Fil-fatt fil-folklor Brittaniku nsibu l-leġġenda li dan l-insett kien kiel parti mit-tuffieħa ta' Eva u għalhekk min jirfsu u joqtlu jinħafrulu seba' dnubiet.

Ħlejqa oħra li isimha b'xi mod jew ieħor intrabat mad-dimonju hija d-"debba tax-xitan". Din għandha saqajha ta' quddiem żviluppati ħafna u adattati biex jaqbdu l-priża, x'aktarx xi insett ieħor.

Id-Debba tax-Xitan tlesti biex tattakka brimba (Roaring Earth)

Hija toqgħod tistenna qisha qed titlob sakemm xi insett ieħor jersaq lejha, biex imbagħad b'ħeffa kbira taħtfu u tibda tieklu. Dan l-atteġġament wassal biex bl-Ingliż tissejjaħ "*Praying Mantis*". Id-debba tax-xitan magħrufa wkoll għax waqt in-namra l-mara tibda tiekol lir-raġel; mhux ta' b'xejn li ngħatat dan l-isem!

Fl-ordni tal-grillijiet insibu insett imdaqqas li jgħix taħt il-ħamrija. Huwa jħaffer mini taħt wiċċ il-ħamrija u jiekol kull tip ta' għeruq li jiltaqa' magħhom. Għal dan il-għan għandu saqajh ta' quddiem iffurmati qishom pala biex iħaffer. Bl-Ingliż ingħata l-isem ta' *Mole Cricket* għax din l-imġiba tixbah lil dik tat-

Il-buqarn: insett li jagħti lemħa lir-rinoċeronti (http://animals.mom.me)

talpa. L-isem Malti huwa wkoll marbut ma' dan it-tħaffir taħt l-art għax jissejjaħ "buħarrat", kelma mnissla mill-verb *ħarat*. Hemm diversi insetti li isimhom jibda bil-prefiss **bu-** segwit minn xi karatteristika tal-insett. Għalhekk għal *Weevil*, insett li għandu rasu mtawla 'l quddiem qisha munqar, nużaw "**bu**munqar". Għandna wkoll il-"**bu**suf", ħanfusa sufija li tħobb toqgħod fuq il-fjuri; "**bu**sewdien", ħanfusa sewda; "**bu**nittien", ħanfusa li terħi riħa tinten ħafna; "**bu**qarn", insett b'qarn wieħed fuq rasu li jixbah dak tar-rinoċeronti u "**bu**qran", tip ta' ġurat bil-qrun twal ħafna.

Ta' min insemmu wkoll farfett li bil-Malti ngħata numru ta' ismijiet differenti, dak li bl-Ingliż jissejjaħ *Swallowtail*. Bil-Malti dan insibuh bħala "farfett tal-Lira", "farfett tar-Reġina", "farfett tal-fejġel" jew "farfett tal-bużbież". Dan il-farfett huwa wieħed sabiħ ħafna u jagħti fil-għajn, u forsi għalhekk ingħata diversi ismijiet. Ix-xagħat ta' dan il-farfett jiekol il-weraq tal-fejġel jew tal-bużbież.

ORDNI	ISEM XJENTIFIKU	EN	MT
Thysanura	*Ctenolepisma* sp.	silverfish	kamla tad-djar
Odonata	*Anax imperator*	emperor dragonfly	mazzarell sultan
	Ischnura genei	damselfly	damiġella
Orthoptera	*Acheta domesticus*	house cricket	werżieq tad-djar
	Gryllotalpa sp.	mole cricket	buħarrat
	Gryllus bimaculatus	field cricket	grillu
	Locusta migratoria	migratory locust	ġurat tal-passa
	Phaneroptera nana	long-horned grasshopper	buqran tal-għelieqi
Dermaptera	*Forficula decipiens*	earwig	mqass komuni
Dictyoptera	*Mantis religiosa*	praying mantis	debba tax-xitan
	Periplaneta americana	American cockroach	wirdiena ħamra
Isoptera	*Kalotermes flavicollis*	termites, white ants	nemla bajda

Biex nikkonkludi se nagħti lista ta’ ismijiet bil-Malti ta’ xi insetti komuni.

Heteroptera	*Corixa affinis*	lesser water boatman	qaddief tal-għadajjar
	Graphosoma lineatum	striped shield bug	spallut irrigat
	Lygaeus sp.	soldier Bug	suldat
	Notonecta sp.	water boatman	mqass tal-ilma
	Rhinocoris erythropus	red assassin bug	seffud tal-assalt
	Scantius aegyptius	fire bug	seffud tal-ġamar
	Aleurothrixus floccosus	citrus woolly whitefly	nemusa bajda taċ-ċitru
	Aphis fabae	black bean aphid	bergħud tal-ful
	Cicada orni	cicada	werżieq ta’ binhar
Homoptera	*Icerya purchasi*	cottony cushion scale	miskta bajda; iċerja
	Trialeurodes sp.	greenhouse whitefly	nemusa bajda tas-serer
	Capnodis tenebrionus	peach buprestid	susa tal-għeruq
Coleoptera	*Carabus morbillosus*	ground beetle	bunittien
	Cetonia sp.	chafer	għawwar
	Coccinella sp.	ladybird	Nannakola; żebbellika
	Geoptrupes sp.	dung beetle	bugħawwar
	Lampyris sp.	glow-worm	musbieħ il-lejl
	Meloe sp.	blister beetle	fliela
	Ocypus olens	devil’s coach horse	Kappillan; Katerina għolli denbek
	Oryctes nasicornis	rhinoceros beetle	buqarn kbir
	Oxythyrea funesta	barbary bug	busuf
	Rhynchophorus ferrugineus	red palm weevil	bumunqar aħmar tal-palm
	Tenebrio molitor	mealworm	bumellies
	Atylotus sp.	horsefly	xidja
	Ceratitis capitata	Mediterranean fruit fly	dubbiena tal-frott
Diptera	*Culex pipiens*	mosquito	nemusa
	Dacus oleae	olive fly	dubbiena taż-żebbuġ
	Musca domestica	housefly	dubbiena
	Oestrus ovis	bot fly	dekkuka
	Phlebotomus sp.	sand fly	nemusa muta
	Stomoxys calcitrans	stablefly	niggiżija

Hymenoptera	*Anospilus* sp.	spider-hunting wasp	qerd il-brimb
	Apis mellifera	honeybee	naħla tal-għasel
	Bombus terrestris	bumblebee	bomblu
	Camponotus sp.	carpenter ant	nemlu żokrin
	Evania sp.	ensign wasp	żunżana taċ-ċerniena
	Messor capitatus	harvester ant	ħażżien iswed, nemlu iswed
	Osmia sp.	mason bee	naħla bennejja
	Philanthus triangulum	beewolf	qerd in-naħal
	Polistes sp.	paper wasp	żunżana tax-xehda
	Xylocopa violacea	carpenter bee	bomblu iswed
Lepidoptera	*Cymbalophora pudica*	tiger moth	żarżur
	Maniola jurtina	meadow brown	kannella kbir
	Papilio machaon	swallowtail	farfett tal-lira, farfett tar-reġina
	Pieris rapae	cabbage white butterfly	farfett tal-kromb
	Polyommatus icarus	common blue	farfett tal-anġlu
	Vanessa atalanta	red admiral	farfett tal-ħurrieq
	Vanessa cardui	painted lady	farfett tax-xewk

Lista ta' referenzi

Aquilina, Joseph. *Maltese-English Dictionary*. Vols 1-2, Malta: Midsea Books, 1987-1990; *English-Maltese Dictionary.* Vols 1-4, Malta: Midsea Books, 1999-2000.

Cremona, A. *Maltese Technical terminology - agricultural, nautical and fishing terms including a supplementary list of insects and plant pests*. 1964-1966. (Manuskritt illegat f'żewġ volumi fil-Librerija tal-Università ta' Malta).

Melita Agricola. Valletta: Uffiċċju tal-Biedja, 1932-1935.

Sammut, Paul. *Il-Lepidoptera*. Malta: Pubblikazzjonijiet Indipendenza, 2000.

Schembri, Stephen. *The Common Insects of the Maltese Islands – A guide for teachers and students.* 1995. (Teżi mhux ippublikata tal-B. Ed. (Hons.) fil-Fakultà tal-Edukazzjoni, l-Università ta' Malta).

Sultana J. & Falzon V., eds. *Flora u Fawna ta' Malta*. Malta: Dipartiment għall-Ħarsien tal-Ambjent, 1995; *Wildlife of the Maltese Islands*. Traduzzjoni bl-Ingliż ta' *Flora u Fawna ta' Malta* minn David Dandria, 1996.

David Dandria huwa entomologu u lettur tal-Bijoloġija fl-Università ta' Malta. Qabel kien jaħdem fid-Dipartiment tal-Agrikoltura fil-qasam tal-Ħarsien tal-Pjanti.

Kliem is-snajja': taħdita ta' Ġużi Gatt

Antoine Cassar

Nhar l-24 ta' April 2018, is-Sur Ġużi Gatt – l-awtur taż-żewġ kotba essenzjali tat-terminoloġija *Qiegħda fil-Ponta ta' Lsieni* (KKM, 2005 u 2015), l-editur tar-rivista *L-Imnara*, u traduttur ta' drammi ta' Brecht u Pinter fost l-oħrajn – kien mistieden għand id-Dipartiment tal-Ilsien Malti tad-DĠT fil-Lussemburgu biex jagħti taħdita dwar il-vokabolarju marbut ma' professjonijiet tradizzjonali. Bejn diskussjoni terminoloġika kritika u għadd ta' kurżitajiet lingwistiċi affaxxinanti, din it-taħdita kienet okkażjoni mhux ta' min jitlifha biex nirriflettu fuq ċerti mekkaniżmi kreattivi tal-morfoloġija Maltija li għadhom disponibbli sal-lum, minkejja li b'xorti ħażina kulma jmur qegħdin jgħibu.

Kontra l-isfond pessimist impinġi minn kliemu stess dwar "l-iżvalutazzjoni" tal-lingwa li qiegħda tiġi "korrotta bil-griefex", Gatt jibqa' jrawwem it-tama xorta waħda fir-riċerka, fit-tiftix tal-preċiżjoni, u fuq kollox, fil-qsim tal-għarfien, u tal-ħeġġa li biha jistħarreġ bla hedu l-enimmi tal-lingwa.

Apparti t-telf ta' kliem f'oqsma tekniċi u mhumiex ("proċess ta' tindif etniku", skont ma ddeskrivieh waqt intervista fil-programm tar-radju *Taħt il-Qoxra* fi Frar 2018), Gatt ilmenta wkoll dwar "il-makkinarju msaddad" tal-lingwa f'fomm il-kelliema, li donnhom mhux qegħdin jirtu jonkella li qegħdin jinsew ċerti mekkaniżmi inerenti għall-Malti. Fosthom, fejn jidħlu s-snajja', il-possibbiltà li minn għerq Semitiku jinbena nom komuni billi tittenna t-tieni ittra u tintuża l-*a* mkarkra jew l-*ie* bejn it-tieni u t-tielet ittra: eż. *naġġâr*, *reffiegħ*, *kennies*, eċċ. Fost ħafna eżempji oħra, Gatt semma li sas-snin 90, fil-fabbrika tat-

Ritratt: Nicky Farrugia

tabakk kien ikun hemm il-*barrama* u l-*werrieqa*, filwaqt li fl-ifran kienu jaħdmu l-*għaġġiena* u l-*ħabbieża*.

Il-keff (jew pala) tal-id

Żrigħ bil-keff

Wara l-ismijiet tas-snajja', dorna fuq termini marbutin mal-biedja, b'għadd ta' aneddoti mill-iktar interessanti, fosthom referenzi għall-*Calendariu tal Bidwi* ppubblikat mis-Società Economico-Agraria lura fl-1849, għall-ewwel darba f'edizzjoni bilingwi (bit-Taljan u bil-Malti; ara l-artiklu "Kliem mitluf: Il-Kalendarju tal-Bidwi" fil-ħarġa 11 ta' *l-aċċent*, pp. 23-27). Mekkaniżmu ieħor tal-lingwa li jidher li qed jitħaddem dejjem inqas huwa l-frażi avverbjali bil-prepożizzjoni *bi* + *nom*: pereżempju, il-Kalendarju jagħmel distinzjoni bejn iż-żrigħ *bil-ħatt* (f'linja) u ż-żrigħ *bil-keff* (bl-addoċċ).

Distinzjoni importanti oħra li ssir fil-Kalendarju, iżda li toħroġ fid-dieher biss meta jsir tqabbil mal-verb Ingliż *to harvest*, hija l-mod ta' kif prodott naturali 'jinkiseb' fi tmiem il-kultivazzjoni: il-qamħ *jinħasad*, iżda l-patata *tinqala'*, il-frott *jinqata'*, u l-melħ *jinġabar*. Din l-għażla ta' verbi tkunilna ta' siwi kbir, pereżempju, fit-traduzzjoni ta' leġiżlazzjoni agrikola, l-iktar fl-oqsma tal-għajnuniet lill-bdiewa u tal-protezzjoni ta' ismijiet ta' prodotti tradizzjonali b'rabta ġeografika (DOP u IĠP). Gatt aċċenna għal sinjal fit-triq fl-inħawi tas-Salini, li jsemmi l-"*ħsad tal-melħ*" – x'aktarx każ ta' kalk fuq il-ħsieb bl-Ingliż, meta kien jagħmel aktar sens li tintuża l-kelma *ġbir*.

(Firxa oħra ta' termini spjegata minn Gatt tikkonċerna ekwivalenti varji tal-kelma Ingliża *bud*: ara l-kaxxa marbuta mal-artiklu tat-*Termattwalità* li jidher wara dan.)

It-taħdita ta' Gatt kienet imżewqa b'diversi kurżitajiet etimoloġiċi li niżlu għasel u li iktar minn traduttur wieħed baqgħu jberrnu fuqhom tul il-jiem ta' wara. Biex insemmu biss ftit minnhom: meta jsir trapjant tal-basal, jingħad li l-basla *titgħarras* – tgħid tkun 'għarusa' għax tagħti l-frott? Skont ipoteżi oħra ta' Gatt, l-aħħar sillaba tal-kelma *qamħirrum* tirreferi mhux preċiżament għar-Rumani iżda għall-Biżantini, minkejja li l-pjanta kien ġabha Kolombu mill-Amerka; tali konfużjoni tkompli tħawwad il-borma miruta mill-isem Taljan, *grano turco*. Fl-aħħar nett, skont proposta etimoloġika oħra ta' Gatt, il-kelma *riżq* jidher li ġejja mill-istess għerq bħal *merżuq*, li min-naħa tagħha titnissel minn kelma Għarbija li tfisser 'don, rigal'. Gatt semma wkoll it-terminu *merżuq tas-silġ*, 'icicle'. Li hu żgur hu li din it-taħdita ma ħalliet lil ħadd imkessaħ jew indifferenti, anzi, kienet rigal u merżuq ta' tama li iktar keċċa milli kabbar il-pessimiżmu mid-diskors qawwi tal-bidu.

Antoine Cassar huwa traduttur mal-Kummissjoni Ewropea

It-Termattwalità

Clyde Triganza

Fix-xogħol tat-traduzzjoni għandna bosta għodod teknoloġiċi li nistgħu nserrħu fuqhom biex fuq livell terminoloġiku jgħinuna nsibu tarf xi kobba mħabbla jew biex inkunu nistgħu noħorġu minn xi sqaq. Fost dawn l-għodod insibu l-IATE (il-bażi ta' dejta interistituzzjonali tat-terminoloġija interattiva għall-Ewropa) li għadha kemm għalqet għaxar snin, kif ukoll ir-rikjesta TERMal, tip ta' Helpdesk li biha ta' sikwit nitolbu l-parir espert tat-terminologi tad-Dipartiment tagħna biex jagħtuna palata.

Minħabba diversi raġunijiet fosthom il-ġirja kontra l-ħin, ġieli jiġri li ċerti termini importanti jintużaw tajjeb dak il-ħin u mbagħad jitħallew fuq l-ixkaffa jrabbu t-trab. B'dan il-ħsieb f'moħħi, flimkien mat-terminologi, kull tant żmien xtaqt nislet xi termini importanti mill-maħżen intern tar-rikjesti terminoloġiċi biex b'hekk ix-xogħol siewi li jsir jinqasam ma' kulħadd u jista' jintuża minn min jaf jiġi bżonnu. L-għan hu li dan il-maħżen ikollu l-vetrina tiegħu wkoll, sabiex terminu li tant ikun swielna xogħol ma jmutx fuq ommu.

Għalhekk, darba fix-xahar, id f'id mat-terminologi u ma' kollegi oħra, nieħu ħsieb li nipproponi xi termini fil-paġna Termattwalità fis-sit tad-Dipartiment. Hawn nixħtu lenti fuq terminu jew għadd ta' termini attwali u nipprovdu t-termini ekwivalenti bil-Malti u bl-Ingliż kif ukoll id-definizzjonijiet u xi noti terminoloġiċi. Kull xahar isir ħafna xogħol minn wara l-kwinti biex kemm jista' jkun invarjaw l-oqsma ta' politika u nkopru l-firxa wiesgħa ta' dokumenti li jiġu tradotti. Barra minn hekk, it-Termattwalità tittella' fuq il-paġni tal-midja soċjali tad-Dipartiment biex b'hekk ikollu aċċess għaliha l-pubbliku inġenerali. Hawnhekk ta' min jippreċiża li t-termini li ntellgħu bħala parti mill-inizjattiva Termattwalità jagħmlu parti minn terminoloġija li tikkonċerna l-lingwa speċjalizzata u minn reġistru legali li aħna marbutin nużaw fit-testi leġiżlattivi li nittraduċu. Kif nafu, il-lingwaġġ legali u dak li jkopri l-oqsma speċjalizzati mhux dejjem jersaq lejn il-lingwaġġ li nużaw fil-ħajja ta' kuljum.

L-interess huwa kbir, u minn xhur qabel diġà nkunu qed infasslu termini kandidati għat-Termattwalità tax-xhur li jmiss. B'hekk nistgħu ngħidu li l-ewwel għan tat-Termattwalità qed jintlaħaq, għaliex mhux talli s-soluzzjonijiet terminoloġiċi siewja li jkunu ntużaw qed jitħaddmu, talli xi kultant qed insibuha diffiċli biex inlaħħqu mad-domanda. Sinjal tajjeb, li jqawwilna qalbna biex inkomplu naqdfu 'l quddiem.

Clyde Triganza huwa traduttur mal-Kummissjoni Ewropea

Hawnhekk qed nirriproduċu żewġ eżempji ta' kif ikunu l-ispjegi maħruġa minn Termattwalià

Terminu MT: **ilmentatur vs kwerelant**

Terminu EN: **complainant**

It-tifsira: Fl-oqsma mhux ġuridiċi, l-entità li tilmenta tissejjaħ ilmentatur. Min-naħa l-oħra fil-qasam ġuridiku, b'mod partikolari fil-qasam kriminali, meta entità tagħmel kwerela biex tinfetaħ kawża, tissejjaħ kwerelant. Din l-entità hija l-ekwivalenti ta' attur (fil-kawżi ċivili) jew ta' rikorrent (fil-każ ta' involviment ta' Stat Membru).

żahra, raħsa, għajn u blanzun

Fil-qasam tal-biedja u tal-botanija, il-Malti jaf joffri termini speċifiċi u preċiżi għal affarijiet li bl-Ingliż ikollhom biss terminu ġeneriku deskrittiv. Dan huwa l-każ bit-terminu bud bl-Ingliż.

Pereżempju, is-siġra tiżhar, jiġifieri toħroġ ż-żahar, fjuri femminili li biż-żmien jikbru u jsiru frott. Iż-**żahra** (female flower bud jew blossom) tal-larinġ maż-żmien twaqqa' l-petali u mill-qalba tagħha tibda tonfoħ il-larinġa.

Kif jixhdu "Il-Kalendarji tal-Bidwi", li dari kienu komuni u popolari ħafna, il-Malti kellu wkoll kelma li m'għandhiex titħalla tintilef. Qabel ma tiżhar, is-siġra traħħas, jiġifieri toħroġ il-weraq il-ġdid. Fil-verżjoni Taljana ta' dawn il-kalendarji, din il-kelma tfissret bħala frondescenza, filwaqt li tiżhar tfissret bħala fioritura. Iż-żewġ kelmiet mhumiex l-istess. Ir-**raħsa** hija leaf bud bl-Ingliż.

Meta bl-Ingliż bud tintuża fis-sens ġeneriku, bil-Malti t-traduzzjoni t-tajba għandha tkun **għajn**. Hekk, meta tlaqqam bil-biċċa, il-brokk (jiġifieri l-fergħa jew il-biċċa mis-siġra t-tajba li titlaqqam fuq is-selvaġġ) irid ikollu għajn. Mill-għajn toħroġ rimja (shoot) li ssir fergħa ġdida.

Barra minn hekk, il-Malti jaf ukoll il-kelma **blanzun** – fjura (mhux żahra) li tkun għadha qiegħda tiftaħ. Bl-Ingliż tissejjaħ bud ukoll.

Huwa importanti li niddistingwu bejn it-tipi differenti ta' buds u nużaw it-terminoloġija korretta sabiex fit-traduzzjoni kollox ikun tassew ward u żahar!

Ħajr lil Ġużi Gatt tal-kollaborazzjoni siewja tiegħu

Lejn mappa tad-dinja bil-Malti 5 - L-Amerka ta' Fuq

Antoine Cassar

Wara l-vjaġġ żigużajg mal-gżejjer tal-Karibew, nittrakkaw lura għal fuq it-terraferma. Tidher ta' spiss fil-midja s-sura tal-Istati Uniti kontigwi, qisha forma ta' vaska jew vagun, ġieli bil-qalba ħamra u t-truf blu. Proprju minħabba l-pressjoni tal-ġeografija politika fuq dik fiżika, x'aktarx inqas imdorrijin naraw is-sura tal-kontinent sħiħ tal-Amerka ta' Fuq, sintendi, dak li mill-Istmu tal-Panama jibqa' tiela' sax-xatt tal-Artiku – jew biex in-kunu iktar preċiżi, jekk inqisu l-gżejjer bħala t-tkomplija tal-kontinent, sal-gżejra ta' Kaffeklubben, tikka 'l fuq mill-Kap Morris Jessup ta' Greenland, u l-iktar art qrib il-Pol tat-Tramuntana.[1]

Mhux daqshekk faċli tagħlaq għajnejk u ġġib quddiemhom il-forma tal-Amerka ta' Fuq, anki għax tvarja ħafna skont il-projezzjoni: jekk Mercator, l-Alaska tidher ħafna ikbar milli diġà hi, u tħares dritt lejn il-Punent (li jsir il-Lvant malli tkun qsamt l-Istrett ta' Bering); mill-banda l-oħra, jekk il-projezzjoni tkun waħda li tirrispetta iktar it-tondjatura tad-dinja u magħha l-qisien proporzjonali tal-artijiet, l-Alaska kapaċi tidher ftit mgħaffġa, u tħares iktar lejn il-Majjistral.

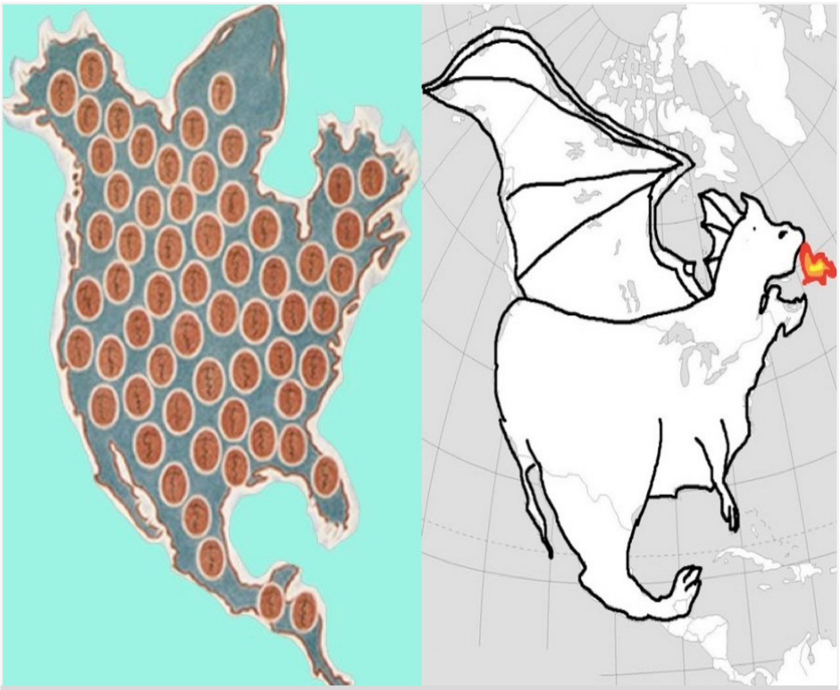

Min jara fekruna, min jara dragun… (stampi minn imgur.com u geekologie.com)

F'għadd ta' ilsna indiġeni tal-Amerka ta' Fuq, il-kontinent jissejjaħ "il-Gżira tal-Fekruna", għaliex skont il-mitoloġija nbena minn speċi ta' far kbir (*muskrat*) bl-għajnuna ta' fekruna, li bil-mod il-mod qagħdet ittella' l-ħamrija minn fond il-baħar billi terfagħha fuq daharha. Fuq l-internet, hemm min tnebbaħ minn dan il-mit biex jilmaħ fil-kontorni tal-art il-forma ta' fekruna; oħrajn jaraw dragun, rasu fil-Québec u l-Peniżola tal-Labrador; meta kont żgħir, il-kontinent kont nistħajlu ġifen tal-Vikingi, bil-qala' abjad silġ; u llum ġieli nara l-forma ta' ballerina

[1] Nevita apposta l-kitba *Arktiku, li teżisti iżda skont l-MLRS hija ħafna inqas frekwenti minn Artiku (8 vs. 102). L-istess jgħodd għall-*Antarktika (1 b'żewġ k, 128 b'k waħda). Nevita wkoll *il-Pol ta' Fuq u *il-Pol t'Isfel, għax billi jirreferu għall-estremi tat-Tramuntana u tan-Nofsinhar, importanti li dawn jissemmew espliċitament.

mibruma, fuq ponot subgħajha, titmattar 'il fuq, ittawwal għonqha u rasha qisha biex tbus imnieħer it-tigra Siberjana bin-nejba twila daqs xabla.

Id-dinja jew l-art – liema tiġi l-ewwel?

Tajjeb niftakru li, ġeneralment, it-toponomija politika tissejjes fuq dik fiżika: ngħidu aħna, stat nazzjon spiss jieħu l-isem tar-reġjun storiku (il-Perù), jew ta' element ġeografiku bħal xmara (l-Urugwaj). Madankollu, partikularment fit-traduzzjoni, kultant jiġri bil-maqlub: isem l-entità am-ministrattiva jiġi importat l-ewwel, u toponomu fiżiku li jieħu l-istess isem jinħoloq wara (eż. **il-Lag Nikaragwa**). Għaldaqstant, minkejja li f'dan il-proġett qiegħed niffoka apposta fuq it-toponomija fiżika, ġieli jkolli nħares l-ewwel lejn dik politika biex inkun nista' nasal 'lura' għal dik fiżika. Mhix eżattament skumdità, iżda jkolli nżomm f'moħħi li, ta' tfal, x'aktarx nitgħallmu l-ġeografija politika qabel dik fiżika, anki għax il-mapep politiċi (li jippreskrivu[2]) huma ħafna iktar preżenti u mifruxa minn dawk fiżiċi (li jiddeskrivu). Wara kollox, donnu iktar ngħixu fid-dinja – mifhuma bħala l-art mgħammra mill-bniedem, u l-istrutturi kollha li nwaqqfu fuqha – milli ngħixu fl-art, jew appuntu fl-Art.

Xorta waħda, billi t-toponomija politika ma tistax teżisti mingħajr ma sserraħ fuq dik fiżika, huwa importanti li nżommu d-distinzjoni. Ngħidu aħna, mappa tal-50 stat li jiffurmaw il-USA kapaċi tibqa' bl-Ingliż, iżda malli nibdew inżidu elementi proprjament ġeografiċi, it-traduzzjoni (li tinkludi t-trażlitterazzjoni) issir possibbli, fattibbli, u meħtieġa biex jiffurmaw parti mill-kuxjenza ġeografika tagħna.

Fiex jew fejn jidħol l-artiklu?

Tneħħi l-Amerka Ċentrali u l-Québec, fl-immappjar bil-Malti tal-ġeografija fiżika tal-Amerka ta' Fuq, il-lingwa pont ewlenija ovvjament kienet l-Ingliż. Madankollu, kif iddiskutejna fit-tul f'artikli preċedenti ta' din is-sensiela, ħarsa lejn il-prattika ta' ilsna oħra, l-iktar it-Taljan, spiss tkun utli għal għajnuna morfoloġika (bħal fil-każ tal-**Muntanji Appalakki**), iżda wkoll għall-iċċarar ta' ċerti sottillezzi sintattiċi, fosthom il-preżenza tal-partiċella *ta'* minħabba rabta ta' appartenenza jew omaġġ (il-**Gżira ta' Vancouver**, iżda l-**Gżira Devon**). Sottillezza oħra hija l-ħtieġa tal-artiklu. Eżempju minnhom: wara li tgħaddi mill-Baħar u l-Istrett ta' Bering, imsemmija għal esploratur Daniż, tiżbokka fil-**Baħar taċ-Chukchi**, bl-artiklu għax imsemmi għal poplu indiġenu tas-Siberja. F'dal-każ it-Taljan (*Mare dei Ciukci*) u l-Franċiż (*Mer des Tchouktches*) ikkonfermaw il-bżonn tal-artiklu, iżda għażilt li nirrispetta t-traskrizzjoni Ingliża tal-isem, mhux biss għax mhuwiex parti mid-

[2] Mhux ta' b'xejn, ngħidu aħna, il-kartografija nazzjonali fiċ-Ċile ssir mill-forzi armati. Fiċ-Ċina jingħataw pieni ħorox lil min iwettaq attivitajiet ta' mmappjar mingħajr l-awtorizzazzjoni tal-gvern.

dinja 'Latina', iżda wkoll fid-dawl (soġġettiv dejjem) tan-nuqqas ta' familjarità mill-perspettiva tal-għajnejn Maltin.

Sas-seklu 18, il-kartografi kienu jaħsbu li l-Kalifornja kienet gżira. L-isem x'aktarx ittieħed mir-rumanz kavalleresk *Amadís de Gaula* ta' Garci Rodríguez de Montalvo (1510), li fih deskrizzjoni tal-gżira fittizja ta' California, ġenna tal-art popolata biss min-nisa. (stampa: Library of Congress)

Kwistjoni ferm iktar kumplessa hija l-użu tal-artiklu ma' ċerti ismijiet ta' reġjuni storiċi, approssimattivi, li jeżistu fl-immaġinarju lil hinn mill-kunċett ta' stat amministrattiv. *Jiena d-deżert għatxan tal-Arizona*, kiteb Achille Mizzi, f'waħda mill-iktar poeżiji emblematiċi tiegħu, bl-artiklu u bit-tikka. Ovvjament kellu f'moħħu l-pajsaġġ, mhux l-istat nru 48 bil-belt kapitali Phoenix. Il-poeżija mhijiex xjenza, iżda l-użu tal-artiklu jissuġġerixxi ċerta intimità jew familjarità mal-post, jew mal-istħajjil tiegħu. Huwa każ analogu għal min jgħid *it-Toskana, in-Normandija, is-Siberja*: bl-artiklu, ir-reġjun ikun iktar 'konkret', iktar 'tanġibbli' fil-kuxjenza ġeografika tal-kelliem.

Stati jew mhux, trażlitterati jew le, ir-riċerka fil-konkordanzi tal-MLRS tikxef inkonsistenza wiesgħa fl-użu tal-artiklu mar-'reġjuni' tal-Istati Uniti. Minn banda, Alaska jieħu l-artiklu f'76.74 % tal-każijiet, u Ħawaj/Hawaii f'70.45 % – perċentwali pjuttost għoljin, x'aktarx għax bħala stati 'l bogħod

mill-metropoli, jitqiesu daqslikieku kienu pajjiżi għalihom (u dan minkejja li Ħawaj/ Hawaii hija arċipelagu). Mill-banda l-oħra, ebda isem ta' stat kontigwu ma jieħu l-artiklu f'aktar minn 20 % tal-okkorrenzi tagħhom: l-Arizona/l-Ariżona 16.19 %; in-Nevada 14.28 %; l-Arkansas 13.16 %; in-Nebraska 12.12%. Dawn l-erba' perċentwali huma l-ogħla fost it-48 isem ta' stat, forsi għal raġunijiet fonetiċi li għad irrid nistħarreġ - donnu l-ittri A u N għandhom iktar tendenza li jistiednu l-artiklu.[3]

Where are you from?

Kollega tiegħi, Alan Delia, jiftakar djalogu bejn żewġt itfal żgħar fi skola primarja, wieħed Malti u l-ieħor Malti tal-Amerka li familtu kienet ġiet lura ftit xhur qabel.
Il-Malti Amerikan: "*Where are you from? I'm from California*", qal b'sens ta' ftaħir.
Il-Malti kien pront wieġbu: "*Għal daqshekk qed tistagħġeb? Inti minn California, u jien minn Kalafrana*".

Issa però, ċerti ismijiet ta' stati li jissemmew iktar ta' spiss fil-midja u fit-taħdit, u li allura l-lingwa hija iktar midħla tagħhom, jieħdu l-artiklu ħafna inqas ta' spiss milli stennejt: Kalifornja (trażlitterata hekk 448 darba, mhux ammont żgħir) jieħu l-artiklu biss f'6.25 % tal-każijiet, u Florida f'5.54 %. B'danakollu, nemmen li meta nirreferu għalihom bħala reġjuni ġeografiċi u storiċi, ikun ħaqqhom l-artiklu għal raġunijiet ta' familjarità - jekk mhux mal-post innifsu, mal-eżistenza tiegħu bħala żona ta' ċerta importanza ġeografika u demografika. Ironikament, bl-artiklu, dawn ir-reġjuni jsiru iktar definiti mill-istati li għandhom fruntieri ddefiniti bir-riga. Dan għax it-toponomija politika mhijiex loġika, fost l-oħrajn għax frammentata u ġieli kapriċċuża, filwaqt li t-toponomija fiżika, minkejja l-pressjonijiet ta' dik politika, kapaċi timmira lejn ċerti livelli ta' konsistenza billi timxi fuq kriterji kumplessi iżda ġustifikatorji.

Kollox kbir

Imqabbla mal-Ewropa ċkejkna u kumpatta, il-ġeografija tal-Amerki fiha wesgħat donnhom ma jispiċċaw qatt, u allura mhux ta' b'xejn insibu fuq il-mappa ruxxmata toponimi li jibdew bil-kelma *Great*. Ħafna minnhom huma lagi, iżda hemm ukoll il-*Great Plains*, strixxa wiesgħa ta' bwar u steppi li prattikament taqsam il-kontinent fi tnejn, u l-*Great Basin*, żona idroloġika fil-Lbiċ b'ebda konnessjoni mal-oċean.

Stajt niżżilt faċilment **il-Lagi l-Kbar* u l-**Pjanuri l-Kbar*, iżda tfixkilt meta ġejt għall-**Baċir il-Kbir*: ambigwetà skomda, għax żgur mhux forsi tfakkar fil-baċir tat-tarzna qabel ma twassal lil dak li jkun lejn l-idea ta' dipressjoni topografika f'art imbiegħda. Jeżisti wkoll il-varjant *baċin*, inqas mifrux, iżda l-ħolqien ta' distinzjoni semantika bejniethom (ngħidu

[3] Qabbel *l-istat ta' Ariżona* u *l-istat tal-Ariżona*. Jista' jkun li min ilissen tat-tieni forsi jħoss, anki subkonxjament, il-bżonn li jdaħħal l-L tal-artiklu bejn il-partiċella u l-bidu tal-isem għal aktar ċarezza? L-ewwel ittra ta' isem hija parti essenzjali mill-identità tiegħu, u meta tinbela' f'eliżjoni, l-isem jaf jitlef mis-saħħa tiegħu fis-sentenza. Dan kieku ma jispjegax, madankollu, ix-xejra tal-użu tal-artiklu mal-ismijiet ta' stat li jibdew bl-N. Eċċezzjoni hija l-istat ta' New York, imsemmi ovvjament għall-belt.

aħna, bl-r għad-dokk u bl-n għal tal-art) kieku jkun artifiċjali.[4]

Hemm kelma oħra, Maltija ormaj daqs l-aġġettiv *kbir*, li għat-toponomija taqdina tajjeb: *Gran*. Jeżistu diġà l-Gran Brittanja u l-Gran Dukat tal-Lussemburgu, u lil hinn mill-ġeografija, il-Gran Mastru (meta ma tinkitibx f'kelma waħda), biex ma nsemmux il-Gran Alla. Bl-eċċezzjoni tal-ewwel eżempju, *Gran* tindika xi forma ta' awtorità politika, anki ironika; iżda fil-każ tal-Gran Brittanja, huwa strettament marbut mat-toponomija fiżika bħala isem ta' gżira, oriġinalment b'distinzjoni mill-Bretanja li llum hija reġjun ta' Franza.

Fuq il-mappa tal-Amerka ta' Fuq, il-**Gran Lagi** (u magħhom il-Gran Lag Mielaħ, tal-Ors u tal-Iskjavi), il-**Gran Pjanuri**[5] u l-**Gran Baċir** joqogħdu kexxun, anzi huma aktar trasparenti u grafikament prattiċi mill-ismijiet possibbli bl-aġġettiv *kbir*. Fl-artiklu dwar it-toponomija tal-Afrika (l-aċċent 12, pp. 28-29) konna wasalna għall-isem *il-Wied tar-Rift il-Kbir*, li issa jista' jiġi aġġornat għal *il-Gran Wied tar-Rift*.

Mill-banda l-oħra, m'azzardajtx inħaddem l-istess mekkaniżmu biex nasal għal isem Malti tal-**Grand Canyon**. Minħabba u minkejja l-fatt li l-aġġettiv Ingliż huwa differenti (*Grand* mhux *Great*, fuq l-Ispanjol *Gran Cañón*), żammejt lura milli nesperimenta b'ismijiet bħal **il-Gran Kanjon* jew *Kanjun*, jew kwalunkwe nom simili bħal *ħandaq*, *foss* jew oħrajn li ddiskutejna fl-artiklu ta' qabel dan fir-rigward ta' *trench* (l-aċċent 17, p. 16). Aquilina jagħti *kanjon*, iżda tinħass imġebbda. Hawnhekk huwa għaqli li tinżamm il-forma Ingliża, kif jiġri fit-Taljan u saħansitra fil-Portugiż, minkejja l-qrubija tiegħu mal-Ispanjol.

L-iskumdità tal-"Muntanji Rocky"

Mument ieħor fejn għall-ewwel ħassejt li kelli nieħu pass lura mit-traduzzjoni ġie fil-każ tar-*Rocky Mountains*, magħrufin ukoll bħala r-*Rockies*, x'aktarx għax bħal fil-każ tal-Grand Canyon, l-isem Ingliż, u l-ħoss tiegħu, huma wisq rikonoxxibbli jew b'saħħithom fl-immaġinarju biex jinqalbu. Madankollu, l-element ġeneriku tat-toponimu jitlob li jiġi tradott għal *Muntanji,* li mbagħad iħalli l-element speċifiku, l-isem aġġettivali *Rocky*, qisu jiddendel minn fuq il-qċaċet tagħhom. Ħarsa lejn ilsna oħra kkonvinċietni li l-istedina tat-traduzzjoni sħiħa ta' min jilqagħha:

it: le Montagne Rocciose
es: las Montañas Rocosas, las Rocallosas
fr: les montagnes Rocheuses, les Rocheuses

B'hekk wasalt għall-isem **il-Muntanji Blatin**, li forsi mhux mill-iktar trasparenti, iżda jirrispetta n-natura tal-istess muntanji. Jista' jidher tawtoloġija jekk muntanja titqies bħala blata waħda għolja u mastizza, iżda apparti l-fatt li t-toponomija dinjija hija miżgħuda bit-tawtoloġiji (eż. *Ohio River*, fejn *Ohio* ġejja minn kelma indiġena għal 'xmara', jew il-każ

[4] cf. "Malta ma tistax tinfired mill-Baċir li tinsab fih." – Adrian Grima, *L-Istorja tar-Raħal Jismu Malta*, babelmed.net, 2002.

[5] Ikkunsidrajt ukoll *Witjiet* flok *Pjanuri*, iżda għandi suspett li *pjanura* tissuġġerixxi art ikbar u usa' minn *wita*, xi ftit bħalma *lag* ikun ikbar minn *għadira*. Forsi wkoll minħabba l-assoċjazzjoni ma' kliem ieħor - qisu l-pjanura tiġi wara l-muntanji, u l-wita wara l-għoljiet.

klassiku ta' *Timor Leste*, li tfisser *Lvant Lvant*), l-isem ġej mid-dehra spiss għerja ta' dawn il-muntanji meta wieħed iħares lejhom mill-pjanura. Min-naħa l-oħra, ma nissuġġerix li nadottaw ukoll l-isem qasir **il-Blatin*, għax ma jagħmilx sens barra mil-kuntest, u bilkemm kieku jagħmel sens fih. Wieħed jista' però jgħid *ir-Rockies*, ladarba fil-plural ma għadux isem aġġettivali, iżda nom proprju.

Tarka u tarġa

L-iktar elementi ġeografiċi li ħabbtuni fl-immappjar bil-Malti tal-Amerka ta' Fuq kienu l-oronimi, kemm fid-dawl ta' ġeoloġija kumplessa u kemm minħabba l-bżonn ta' riċerka terminoloġika aktar fil-fond.

It-Tarka Kanadiża, bl-aħmar.

Il-*Canadian Shield*, imsemmi wkoll il-*Laurentian Plateau*, huwa reġjun wiesa' ta' blat pre-Kambrijan mikxuf li jdur mal-Bajja ta' Hudson. *Shield* huwa terminu ġeoloġiku speċifiku, iżda huwa wkoll metafora, għaliex il-blat ikun qadim u tettonikament stabbli. Din il-metafora tinżamm fil-Franċiż (*le Bouclier Canadien*), kif ukoll fit-Taljan (*lo Scudo Canadese*). Fid-dawl ta' dan żammejtha wkoll fit-toponimu Malti, **it-Tarka Kanadiża**. L-isem sekondarju jista' jiġi **l-Altipjan Lawrenzjan**, ladarba msemmi għax-**Xmara San Lawrenz**.

It-Tarġa ta' San Andreas, kif tidher fil-Pjanura ta' Carrizo, il-Kalifornja. Ritratt: www.geologyin.com

Kif kont spjegajt b'rabta mal-ġemgħa ta' ħaġjonomi fil-Karibew (l-aċċent 16, p. 20), l-ismijiet tal-qaddisin inqis-hom traduċibbli, għajr fejn il-lingwa tal-post iżżomm il-forma ta' lingwa oħra. Dan tal-aħħar huwa l-każ tas-*San Andreas Fault*, forma Spanjola arkajka flok **Saint Andrew*. It-terminu *fault* huwa problematiku, għax hemm diversi tipi skont id-direzzjoni tal-qxur tettoniċi, u jidher li ma hemmx kelma ġenerika bil-Malti għalih. Id-Dizzjunarju t'Aquilina ma jazzardax joffri kelma waħda,

iżda jipprovdi spjega qasira: "*(ġeol.) ksur tal-kontinwità tas-saffi u vini tal-art [ksur u tiġrif tas-saffi fil-qoxra tal-art b'xi theżżiża – Dun Karm]*" (EN-MT p. 1001).

Fault timplika imperfezzjoni, jew ksur. Jekk wieħed iħares lejn dik ta' San Andreas missema, tidher f'forma ta' xaqq. L-art qiegħda tixxaqqaq, u hemm il-periklu li parti mill-Kalifornja tinqala' minn mal-bqija tat-terraferma. Madankollu, il-kelma *xaqq* jaf ma tkunx preċiża biżżejjed biex tirreferi għal *fault*, għax ix-xquq proprjament huma r-riżultat tagħha. L-istess jgħodd, kieku, għall-kelma *kisra*.

Ikkunsidrajt ukoll il-kelma *qasma,* iżda mhijiex xierqa, kemm għax mhix speċifika biżżejjed, u kemm għax kieku toqgħod iktar għal *divide*, bħall-*Continental Divide* li tirreferi għas-serbut ta' ktajjen ta' muntanji li jtul mill-Istrett ta' Bering sa Tierra del Fuego.

Gilson et al., fit-tielet edizzjoni tal-glossarju tagħhom ta' termini għat-tagħlim tal-ġeografija, ħdejn *fault* jagħtu "*tarġa fil-blat*" (2014, p. 18). Għalkemm għandna l-famuża Tarġa fl-inħawi tal-Mosta, nibża' li *tarġa* timplika ċerta forma (saff 'il fuq minn ieħor jew jirkeb fuq ieħor), li bħal *xaqq*, hija iktar ir-riżultat ta' *fault* milli l-*fault* innifsu.

Ġużi Gatt jagħti żewġ possibbiltajiet taħt *Fault* (QPL1, p. 17):
"*Brama (jekk ix-xaqq ikun wieqaf)*
Qiegħ (jekk ix-xaqq ikun mimdud)"

Interessanti li Gatt juża l-kelma *xaqq* fiż-żewġ tifsiriet. Ta' San Andreas hija *transform fault*, jiġifieri li l-moviment mal-konfini tal-qxur tettoniċi huwa orizzontali, u allura għandi nifhem li hija *qiegħ*. Madankollu, jekk *qiegħ* huwa t-terminu li qed infittxu, issa għandna f'idejna kelma li, għal fuq il-mappa, x'aktarx tkun speċifika wisq, għax tirreferi mhux tant għal *fault*, iżda għal tip ta' *fault*. Dan mingħajr ma nikkunsidra l-ambigwetajiet tal-kelma *qiegħ*.

Ftit iktar 'l isfel, ħdejn il-kelma *Ridge*, Gatt joffri possibbiltà oħra:

"*Tarġa (dejjem skont is-sens u l-kuntest, 'Tarġa' tista' tkun 'fault' ukoll)*"

Ladarba *tarġa* tingħata f'żewġ glossarji speċjalizzati, nagħżel lilha għat-**Tarġa ta' San Andreas**, imqar b'mod temporanju. Jaf ma toqgħodx għal kull tip ta' *fault*, iżda beħsiebni nkompli nistħarreġ 'il quddiem.

--

Qabel ma naqsmu l-baħar lejn l-Ażja, fit-tappa li jmiss ta' din is-sensiela, induru dawra mal-Paċifiku, mhux biss biex inżuru xi wħud mill-għenieqed ta' gżejjer (fejn nistgħu nerġgħu nittestjaw il-kriterji għat-tismija tal-gżejjer li rajna fl-artiklu tal-Karibew), iżda biex naraw ukoll ċerti karatteristiċi fiżiċi f'żona ġeoloġikament attiva.

Nerġa' nirringrazzja lill-kollegi u lil sħabi tal-grupp Kelmet il-Malti tad-diskussjonijiet siewja fit-tħejjija ta' dan l-artiklu.

Antoine Cassar huwa traduttur mal-Kummissjoni Ewropea

L-AMERKA TA' FUQ	(a) traduzzjoni kunċettwali	(b) trażliterazzjoni	(a)+(b)	(c) tħollija fil-lingwa pont	(a)+(c)
reġjuni ġeografiċi	l-Artiku	l-Alaska (il-)Kalifornja (il-)Florida (l-)Arizona	il-Peniżola tal-Alaska, tal-Labrador, tal-Florida, tal-Kalifornja t'Isfel	(il-)Québec il-Midwest	il-Peniżola tal-Yucatán, ta' Seward il-Peniżola Gaspé
oronimi	il-Muntanji Blatin, il-Muntanji ta' Sant'Elija it-Tarka Kanadiża / l-Altipjan Lawrenzjan il-Wied tal-Mewt il-Gran Pjanuri il-Gran Baċir il-Fondoq tal-Alewtini	l-Appalakki id-Denali, il-Logan	il-Muntanji Appalakki il-Muntanja Denali, Logan id-Deżert tal-Arizona / ta' Sonora	il-Grand Canyon il-Piedmont is-Sierra Nevada il-Pico de Orizaba	il-Vulkan Popocatépetl il-Muntanji Adirondack is-Sierra Madre tal-Lvant, tal-Punent it-Tarġa ta' San Andreas id-Deżert ta' Chihuahua, tal-Mojave
idronimi	l-Oċean Artiku il-Golf tal-Messiku il-Baħar tas-Sargassi il-Passaġġ tal-Majjistral il-Gran Lagi il-Gran Lag Mielaħ il-Gran Lag tal-Iskjavi il-Gran Lag tal-Ors il-Lag Nikaragwa ix-Xmara San Lawrenz	il-Kolorado	ix-Xmara Kolorado il-Golf tal-Kalifornja il-Baħar tal-Labrador	il-Yukon, il-Missouri, il-Mississippi, in-Niagara ir-Rio Grande / ir-Río Bravo	ix-Xmara Yukon, Missouri, Mississippi, Niagara il-Kaskati tan-Niagara il-Lag Superior, Huron, Michigan, Erie, Ontario, Winnipeg il-Baħar ta' Beaufort, taċ-Chukchi il-Baħar ta' Bering l-Istrett ta' Bering il-Bajja ta' Hudson, ta' Baffin
oħrajn	iċ-Ċirku tan-Nar iċ-Ċirku Artiku it-Tropiku tal-Kankru l-Arċipelagu Artiku Kanadiż, l-Arċipelagu Alessandru il-Gżejjer Alewtini l-Istmu tal-Panama			Greenland, Newfoundland, Nova Scotia, Long Island l-Everglades	il-Gżira ta' Vancouver, ta' Baffin, ta' Ellesmere, ta' Banks il-Gżira Victoria, Devon l-Istmu ta' Tehuantepec il-Kap Breton, Cod, Hatte-ras, San Lucas, Farewell, Catoche, Columbia, Morris Jessup

MILL-GĦATBA 'L BARRA

Aspetti oħra

It-Traduzzjoni bil-Magna: se tħalli spazju għall-intervent uman?

Alan Delia

Illum waħda mill-applications tal-ismartphone li l-aktar nuża fil-ħajja ta' kuljum hija l-Google Translate. Mitluf kif inkun fis-supermarket bejn elf prodott bl-ingredjenti u l-istruzzjonijiet b'lingwa li għadni ma nafhiex daqshekk tajjeb, il-Google Translate jgħinni nagħmel ftit sens minn dak li nkun qed nara u forsi nixtri l-prodott li vera jkolli bżonn mhux xi varjant li jispiċċa jintrema.

It-traduzzjoni awtomatika llum m'għadhiex xi ħaġa tal-fantaxjenza u l-Google Translate huwa wieħed biss mill-eżempji prattiċi ta' kif programm tal-kompjuter, fil-futur mhux imbiegħed, jista' jieħu xogħol it-traduttur. Fil-fatt, dan l-iżvilupp jidher li qiegħed wara l-kantuniera, jekk wieħed joqgħod fuq l-opinjoni ta' Ofer Shoshan, l-uffiċjal eżekuttiv ta' One Hour Translation – waħda mill-akbar kumpaniji tat-traduzzjoni fid-dinja – li jgħid li minn sena sa tliet snin oħra, l-hekk imsejħa neural machine translation se tkun qed tagħmel aktar minn nofs ix-xogħol li jsir mis-suq globali tat-traduzzjoni li jammonta għal 40 biljun dollaru. Il-kwalità tat-traduzzjoni bil-magna tant tjiebet fl-aħħar snin, li nofs miljun traduttur u 21,000 aġenzija jistgħu jispiċċaw bla xogħol f'qasir żmien.

Anke l-Kummissjoni Ewropea qed tħaddimha n-neural machine translation. Qed tirfinaha bil-mod il-mod sakemm tkun tista' toffriha bħala għodda lill-armata tat-tradutturi li jaqilbu proposti, liġijiet, stqarrijiet tal-istampa u dokumenti varji oħra, fil-maġġoranza tagħhom mill-Ingliż lejn 23 lingwa oħra.

Il-bniedem responsabbli minn dan fil-KE huwa Markus Foti, il-Kap tal-Proġett tat-traduzzjoni elettronika. Dan l-artiklu, li fih taħlita ta' kontributi differenti, jinkludi intervista li għamilt lis-Sur Foti fejn jitkellem dwar l-iżviluppi tal-użu tat-teknoloġija tat-traduzzjoni mill-Kummissjoni u x'jaħseb li se jkun l-impatt fuq it-tradutturi u fuq l-industrija b'mod aktar wiesa'.

Id-Dipartiment tal-Malti għadu kemm beda juża n-neural machine translation, iżda l-verżjoni preċedenti, dik ibbażata fuq l-istatistika (SBT) għadha tintuża. Għalkemm ir-riżultati li tipproduċi l-SBT bl-ebda mod ma jistgħu jissejħu sodisfaċenti mingħajr l-intervent tal-bniedem, stħarriġ li sar fost it-tradutturi tal-Malti fil-Kummissjoni juri kemm hi popolari. Dwar dan jitkellmu f'aktar dettall il-kollegi Graziella Galea u Carmen Carabott f'kontribuzzjonijiet separati. L-aħħar kontribuzzjoni hi tal-kollega Miguel Debattista li jazzarda jispekula kif is-sitwazzjoni tagħna se tkun fl-2043.

Dan l-iżvilupp teknoloġiku qed jittrasforma mill-qiegħ it-traduzzjoni kif nafuha llum. L-esperimenti bl-Intelliġenza Artifiċjali qed juru kemm il-magni saru u jistgħu jsiru aktar kompetenti biex jittraduċu l-lingwi. Bħala eżempji ta' rivoluzzjonijiet simili wieħed jista' jħares lejn l-iżvilupp tal-fotografija diġitali jew il-word processor li ħa post it-typewriter. L-akbar lezzjoni li wieħed jieħu minn dawn l-eżempji hi li inutli wieħed jirreżisti l-bidla għax il-momentum tagħha ma twaqqfu b'xejn. L-isfida prinċipali li se jkollhom it-tradutturi hi kif se jadattaw ruħhom biex jaħdmu mal-magni. Nittama li ssibu din il-ġabra ta' artikli interessanti u l-Bord Editorjali japprezza r-reazzjonijiet tagħkom li tistgħu tibagħtuhom fuq il-mezzi li d-dettalji tagħhom jinsabu f'paġna 2.

X'inhi t-traduzzjoni awtomatika?
Graziella Galea

It-traduzzjoni awtomatika, magħrufa bħala MT (*machine translation*) tibni traduzzjoni billi tgħaqqad kliem jew espressjonijiet tradotti f'sentenzi b'wieħed minn tliet modi: (i) bl-użu ta' regoli definiti minn qabel, magħrufa bħala *rule-based machine translation* (RBMT), (ii) permezz ta' traduzzjoni awtomatika bbażata fuq metodi statistiċi applikati fuq kwantitajiet kbar ta' testi allinjati b'żewġ lingwi, jew *corpora*, magħrufa bħala *statistics-based machine translation* (SMT), (iii) taħlita tat-tnejn (sistema ibrida). Reċentement il-Kummissjoni bdiet taqleb mill-SMT għall-hekk imsejħa *neural machine translation* li dwarha Markus Foti jitkellem f'aktar dettall f'dan l-artiklu stess.

B'differenza għas-sistemi RBMT, li jiddependu fuq regoli kodifikati manwalment u għalhekk jeħtieġu riżorsi umani sostanzjali, fl-SMT l-intervent mill-bniedem huwa ħafna

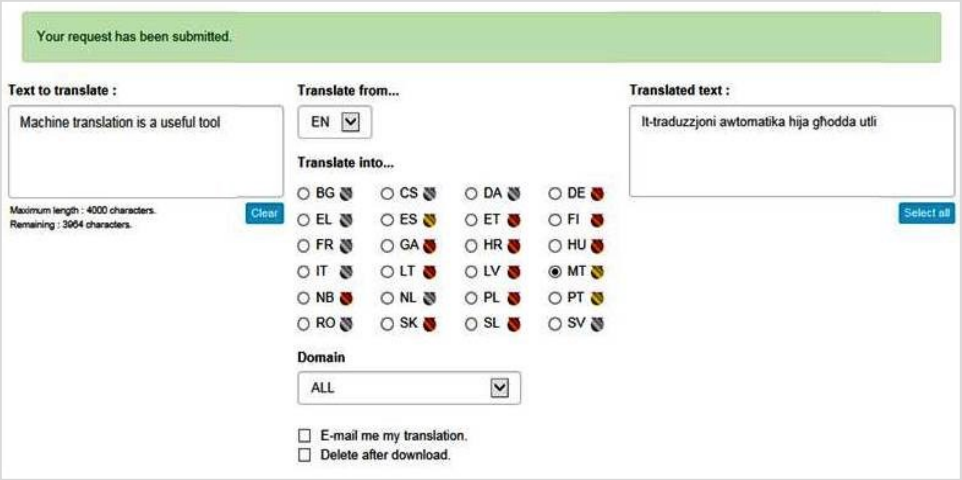

inqas prominenti. L-SMT tiddependi fuq kwantitajiet kbar ta' *corpora* ta' kwalità tajba, flimkien ma' riżorsi tat-teknoloġija tal-informatika konsiderevoli, jiġifieri magni u servers, sabiex jiġu prodotti traduzzjonijiet fi żmien qasir.

F'konformità ma' din ix-xejra, il-Kummissjoni Ewropea adottat is-sistema bbażata fuq statistika u fl-2013 nediet is-servizz tat-traduzzjoni awtomatika, MT@EC, mill-Ingliż għal-lingwi uffiċjali kollha tal-UE. Il-faċilità toffri traduzzjoni minn u lejn il-lingwi uffiċjali kollha tal-UE. Minħabba diversi raġunijiet, l-ogħla kwalità narawha f'dawk it-traduzzjonijiet fejn l-oriġinal ikun l-Ingliż.

Kif għidna, il-kwalità tat-traduzzjoni awtomatika mhijiex uniformi fil-lingwi kollha. L-Ispanjol, il-Portugiż u l-Malti għandhom l-ogħla kwalità, indikata b'simbolu kulur id-deheb. Il-kwalità ta' wħud mil-lingwi l-oħra hija indikata bħala ta' livell aktar baxx, kulur il-fidda, u fl-aħħarnett insibu lingwi li l-kwalità tat-traduzzjoni awtomatika tinsab fl-inqas livell, jiġifieri kulur il-bronż. L-istess sistema tal-medalji olimpiċi, biex niftiehmu. Ninsabu ffurtunati li għall-Malti għandna potenzjal għal traduzzjonijiet awtomatiċi ta' kwalità għolja, iżda dan xorta waħda jfisser li jkun għad irid isir ħafna xogħol b'intervent uman fuq dokument wara l-ipproċessar mill-magna.

Ta' min iżid nota dwar il-popolarità ta' din l-għodda fost it-tradutturi Maltin. 33 minn 38 traduttur li wieġbu għal stħarriġ li sar fid-Dipartiment tal-Malti qalu li jużaw it-traduzzjoni bil-magna b'modi differenti. Hemm min jużaha imma jżommha biss bħala referenza u hemm min jużaha ma' dokumenti li jsegwu formola fissa, bħal dawk ta' natura legali, imma mhux għal dokumenti fejn it-tħaddim tal-idjoma huwa importanti u fejn is-sintassi tkun tista' tinbidel bħall-istqarrijiet għall-istampa. Il-maġġoranza tal-parteċipanti żiedu jgħidu wkoll li huma interessati jattendu għal taħriġ dwarha u dan jindika li hemm ħeġġa fost il-Maltin li jkomplu jisfruttaw din l-għodda bl-aħjar mod possibbli.

Sew jekk tkun qed isservi biss għall-iskop li t-test jinftiehem, u sew bħala materja prima għal traduzzjoni ta' kwalità għolja tradotta minn bniedem, is-suċċess u l-utilità tal-MT jiddependu ferm fuq il-kwalità tal-prodott. Id-DĠT qiegħda tieħu din l-isfida tal-kwalità b'serjetà kbira. L-għarfien espert disponibbli permezz tat-tradutturi, il-memorji tat-traduzzjonijiet u l-lingwisti komputazzjonali jrendu t-traduzzjoni awtomatika aktar u aktar effettiva għall-utenti kollha.

Markus Foti—il-Kap tal-Proġett tat-traduzzjoni elettronika

Intervistat għal *l-aċċent* minn Alan Delia

L-evoluzzjoni tat-traduzzjoni mekkanika fl-istituzzjonijiet sa issa.

L-użu tat-traduzzjoni mekkanika fl-istituzzjonijiet imur lura sas-snin sebgħin fejn kellna sistema bbażata fuq ir-regoli (rule-based system). Din kienet isservi biss xi żewġ pari ta' lingwi u sakemm waslet biex tieqaf fl-2011, kienet qed isservi madwar sitt pari. Ħames snin ilu mbagħad kellna bidla kbira meta ġiet introdotta t-traduzzjoni mekkanika bbażata fuq l-istatistika (statistics-based machine translation). Meta introduċejna din is-sistema l-ħsieb kien biss li nipprovdu traduzzjonijiet imma mhux li x-xogħol nagħmluh iktar veloċi. Kien ukoll iż-żmien fejn id-dinja ta' barra bdiet tara l-esperiment tat-traduzzjoni mekkanika fejn l-aktar servizz popolari kien dak tal-Google Translate. Imma dan l-aħħar, għalkemm il-metodu statistiku kien biżżejjed għal xi lingwi, fosthom il-Malti u l-Ingliż, kellna l-bidla kbira meta wasalna għat-traduzzjoni mekkanika newrali (neural machine translation).

Id-differenza bejn it-traduzzjoni mekkanika bbażata fuq l-istatistika u dik newrali

Dawn is-sistemi kollha jirrikjedu ħafna u ħafna data. Id-data tiddaħħal fil-kompjuter u dan mistenni li jitgħallem. Imma jitgħallem b'mod differenti.

Fil-każ tat-traduzzjoni mekkanika bbażata fuq l-istatistika, il-kompjuter jaqsam is-sentenzi f'biċċiet żgħar u jassoċja l-biċċa mil-lingwa sors mal-istess biċċa fil-lingwa fil-mira. Pereżempju fejn fl-Ingliż nara l-kelma 'cat', ta' spiss nara l-ekwivalenti fil-Malti 'qattus'. Imma f'xi każijiet ma narahiex u dan juri għalfejn ikun hemm l-iżbalji. Il-verżjoni li konna nużaw, kienet tħares lejn frażijiet (biċċiet) li jkunu sa seba' kelmiet, imma qatt lejn sentenza sħiħa. Jekk ikollok sentenza b'14 -il kelma, il-kompjuter kien ifittex fid-database tiegħu bl-assoċjazzjonijiet li jkun għamel, jagħżel żewġ biċċiet ta' seba' kelmiet-il waħda u jpoġġihom wara xulxin.

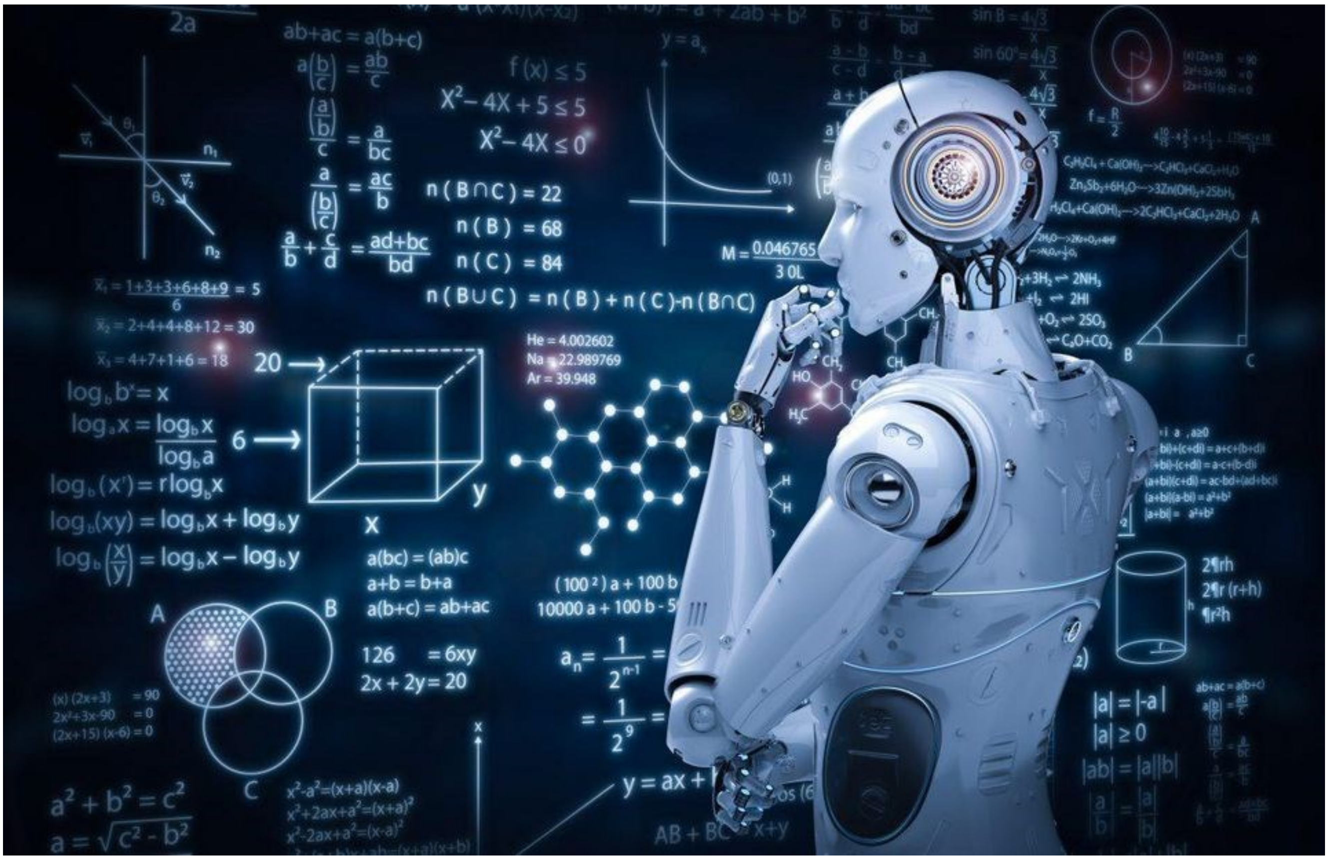

U allura jkollok sentenza tradotta magħmula minn żewġ biċċiet. Dan hu l-aħjar xenarju. Fl-agħar xenarju l-kompjuter ma jsibx biċċiet b'seba' kelmiet, imma jsib b'sitta, jew b'ħamsa jew b'kelmiet individwali, imbagħad jipprova jgħaqqad il-kelmiet flimkien f'sekwenza li jidhirlu li tagħmel sens. Imma qatt ma kien iħares lil hinn minn dawk iż-żewġ biċċiet.

It-traduzzjoni mekkanika newrali taħdem ukoll billi tanalizza d-data, imma taħdem billi tikkunsidra l-kuntest usa', fis-sens li tikkunsidra s-sentenza sħiħa u tipprova ssib mudelli komuni permezz ta' analiżi wara l-oħra. Taħdem iktar billi ssib mudelli ta' tifsiriet, billi ssib il-qbil grammatikali – fil-każ ta' dawk il-lingwi li għandhom – filwaqt li fit-traduzzjoni mekkanika bbażata fuq l-istatistika jkollok biss dak il-qbil li jinsab f'dawk il-biċċiet. Allura tista' tispiċċa bil-maskil fl-ewwel parti tas-sentenza u bil-femminil fit-tieni parti u l-magna ma tkunx taf. Bis-sistema newrali, tkun taf li kelma hija assoċjata ma' oħra u li fil-kelma l-oħra għandha l-kwalitajiet ta' kelma fil-femminil, allura dik il-kelma jkollha l-istess assoċjazzjonijiet, u b'hekk ikollok qbil aħjar.

Din hi forma limitata ta' intelliġenza artifiċjali. Aħna nużaw għodod open-source u r-riċerkaturi jaħdmu fuqhom biex itejbuhom. L-għodod ikunu emendati biex japplikaw għat-traduzzjoni, imma l-prinċipji bażiċi jibqgħu l-istess bħal dak tal-programm tal-kompjuter tal-Google li kien jismu AlphaGO li kien rebaħ lill-aqwa plejer uman tal-logħba Go, meqjusa minn ħafna bħala l-aktar board game sofistikata li teżisti. In-netwerks newrali, meta jkunu qed ifittxu l-mudelli, jkunu qegħdin

jagħmlu ċikli, u aktar ma jgħaddu minn ċikli, aktar isiru intelliġenti. Dawk li l-aktar jidħlu fil-fond, jagħmlu sitt ċikli, tagħna jagħmlu tnejn. Aktar ma l-magna tidħol fil-fond, aktar iddum sejra u b'dak li għandna s'issa nħossu li għandna bilanċ tajjeb. Ovvjament fil-futur dan jista' jinbidel u jiddependi mill-progress tat-teknoloġija u mill-finanzjament li nirċievu.

L-impatt fuq it-tradutturi

Fl-istituzzjonijiet qegħdin taħt pressjoni biex jitnaqqsu l-impjiegi, irrispettivament mit-traduzzjoni mekkanika u dan ma jolqotx biss lid-DĠT. Jien kont traduttur għal 13-il sena u t-traduzzjoni hija għal qalbi ħafna, allura bix-xogħol li nagħmel issa żgur m'għandix xi aġenda biex nelimina t-traduzzjonijiet umani kollha! Dak li qed nosserva huwa li t-tradutturi li għandna hawnhekk qegħdin jiġu dejjem iktar taħt pressjoni. Naħseb li t-traduzzjoni mekkanika gradwalment issir għodda standard li t-tradutturi jibdew jużawha mingħajr ma jaħsbuha darbtejn.

Minn dak li nisma', il-Maltin huma pjuttost entużjasti dwar l-użu tat-traduzzjoni mekkanika, imma mhux it-tradutturi kollha għandhom l-istess entużjasmu għat-teknoloġija li għandna. Allura dejjem se jkun hemm nies li jirreżistuha, imma hemm limitu kemm tista' tirreżisti mingħajr ma ssir dinosawru. Naħseb li t-tradutturi jridu jadattaw ruħhom għaliha u naħseb li dan jirrikjedi tibdila fil-mentalità fis-sens li ħafna mix-xogħol jimxi lejn l-editjar iktar milli traduzzjoni kif nafuha llum. Ħafna nies jilmentaw li dan se jxejjen il-lat kreattiv tat-traduzzjoni, fattur li hu ftit frustranti. Imma ma naħsibx li hemm xi lat kreattiv kbir meta wieħed ikun qed jittraduċi xi regolament dwar l-għalf tat-tiġieġ, per eżempju.

It-tradutturi hawn ikollhom jiffukaw aktar u aktar fuq l-editjar u jippruvaw joħorġu d-dokumenti malajr kemm jista' jkun, ħaġa li naħseb xorta qed issir irrispettivament mill-eżistenza tat-traduzzjoni mekkanika. Din se tkun għodda tajba biex wieħed ikun jiflaħ għal pressjonijiet qawwija ta' xogħol u jkun jista' jipproduċi dejjem iżjed. Naħseb li fi żmien għaxar snin qajla jkun hemm traduttur li ma jużax it-traduzzjoni mekkanika bħala għajnuna biex jipproduċi traduzzjoni perfetta.

Ovvjament din it-teknoloġija mhux se jkollha xi impatt kbir biex wieħed jittraduċi xogħol li għandu involviment artistiku bħall-poeżija jew ir-rumanzi. Madankollu tista' tkun utli ferm biex wieħed ikollu traduzzjoni ta' livell għoli pereżempju tas-sinjali f'postijiet pubbliċi bħat-toroq, l-ajruporti, il-postijiet popolari mat-turisti inklużi l-mużewijiet. Ir-ristoranti u l-lukandi jistgħu jsibuha utli ħafna wkoll biex ikollhom traduzzjoni tajba ħafna tal-menujiet tagħhom.

X'inhu mistenni mit-traduttur tal-lum u ta' għada?

Carmen Carabott

> "...it-traduttur issa ma jistax jibqa' jaħseb u jaħdem bl-istess mod u se jeħtieġlu jitħarreġ f'ħiliet ġodda biex jaffaċċja din ir-realtà ġdida."

Bħal kull professjoni oħra fid-dinja, dik tat-traduzzjoni hi affettwata mill-iżviluppi kemm fl-industrija fiha nnifisha kif ukoll b'mod globali f'termini ta' avvanzi teknoloġiċi. Dan diġà rajnieh fil-bidla li saret anke fil-programmi tal-kompjuter li nużaw għat-traduzzjoni. It-traduzzjoni awtomatizzata hi żvilupp ieħor li diġà biddel u se jkompli jbiddel mhux biss il-mod kif nittraduċu iżda r-rwol innifsu tat-traduttur. Dan se jsir kemm jekk wieħed jiddeċiedi li jużaha kif ukoll jekk le.

Aħna għandna x-xorti li minħabba n-natura tad-dokumenti, naħdmu f'ambjent fejn il-preċiżjoni hi importanti ħafna u għalhekk m'aħniex se naslu mil-lum għal għada fil-punt fejn it-traduzzjoni awtomatizzata teħdilna xogħolna, però ma jfissirx li r-rwol tagħha mhux se jkun dejjem aktar importanti.

F'dinja fejn l-għajta hi dejjem "Nagħmlu aktar b'anqas", it-traduzzjoni awtomatizzata hi għodda li tagħmilna aktar produttivi. Naturalment it-traduttur issa ma jistax jibqa' jaħseb u jaħdem bl-istess mod u se jeħtieġlu jitħarreġ f'ħiliet ġodda biex jaffaċċja din ir-realtà ġdida. L-okkażjonijiet meta t-traduttur jibda jittraduċi sentenza mix-xejn dejjem se jonqsu u ħafna drabi t-traduttur se jibda jaħdem fuq xi verżjoni tradotta mogħtija minn xi tip ta' memorja. Għaldaqstant it-traduttur issa se jkollu bżonn ta' ħiliet differenti minn dawk tradizzjonalment assoċjati ma' din il-professjoni.

L-ewwel it-traduttur irid jara jekk dak li qed jiġi ssuġġerit b'mod awtomatiku hux tajjeb biżżejjed biex jaħdem fuqu u jeditjah. Imbagħad jadatta xogħlu skont ma jiddeċiedi.

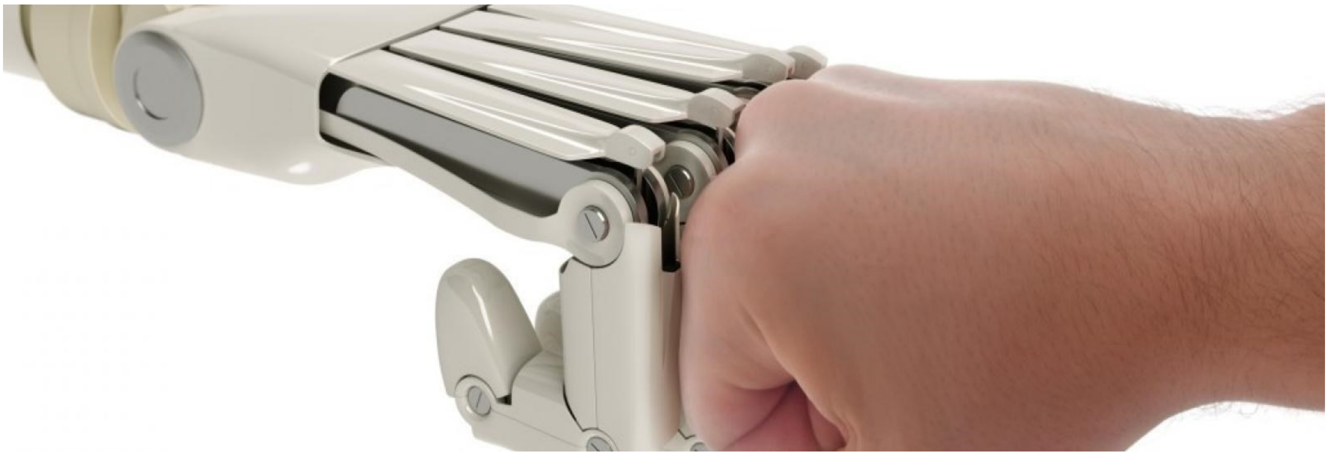

F'kull każ, hu importanti li jkun jaf sew x'aspetti l-aktar irid joqgħod attent għalihom skont it-teknoloġija użata mit-traduzzjoni awtomatizzata. Din hu l-impatt ewlieni fuq ix-xogħol tagħna fejn l-enfasi issa se tkun iktar fuq il-post-editjar milli fuq it-traduzzjoni fiha nnifisha.

Xi tradutturi li ppruvawha fil-bidu, ma kinux kuntenti bir-riżultat u ddeċidew li huma aktar produttivi mingħajrha. Din il-mentalità tixbah lil dik ta' persuna li m'għandhiex mowbajl għax meta ppruvat l-ewwel verżjonijiet sabitu goff u tqil wisq. L-istess bħal fid-dinja tal-mowbajls, it-teknoloġija tat-traduzzjoni awtomatizzata tjiebet sew, u b'ritmu mgħaġġel. Il-prodott hu ħafna aktar preċiż u b'inqas żbalji anke wara konsultazzjonijiet magħna t-tradutturi stess.

Apparti minn hekk, il-benefiċċju ta' din l-għodda jiddependi mill-qasam li jittratta d-dokument kif ukoll l-istil tiegħu. L-istil tagħna, speċjalment dak leġiżlattiv, hu pjuttost repetittiv u t-terminoloġija għandha kemm jista' jkun tinżamm stabbli u konsistenti, u dan jgħin ħafna lill-kwalità tat-traduzzjoni awtomatizzata.

Kritika oħra hi li t-traduzzjoni awtomatizzata toqtol il-kreattività. Ma nistgħux niċħdu l-fatt li t-traduzzjoni awtomatizzata hi l-aħjar fir-ripetizzjoni u bi stil li jqabbel il-lingwa mira mal-lingwa sors. Però huwa fatt ukoll li aħna hawnhekk la qed niktbu rumanzi u lanqas poeżija.

Fil-biċċa l-kbira aħna fdati bl-inkarigu li nittraduċu d-dokumenti għall-Malti b'mod ċar u korrett u li jissodisfa kriterji speċifiċi, speċjalment fil-każ tal-leġiżlazzjoni. Dan ma jfissirx li t-tradutturi ma jikkontribwixxux għal-lingwa Maltija anzi pjuttost jikkontribwixxu ħafna għall-iżvilupp tagħha. Minkejja t-teknoloġija kollha xorta nibqgħu niltaqgħu ma' termini u kunċetti li rridu nwassluhom liċ-ċittadini bil-Malti u li għalihom la t-traduzzjoni awtomatizzata u lanqas ir-riżorsi kollha l-oħra li għandna ma joffrulna soluzzjoni. Il-kontribut tagħna minn dan il-lat fil-lingwa Maltija kemm ilna fl-Unjoni Ewropea ma jista' jiċħdu ħadd u se jibqa' jiżdied.

Finalment issib min jgħidlek li kif titgħallem ħaġa jibdluha u din it-traduzzjoni awtomatizzata hi ħaġ'oħra li se tibqa' tinbidel b'mod li qatt ma tista' tistrieħ fuq dak li taf. L-isfidi teknoloġiċi tal-professjoni tat-traduttur mhumiex iżolati u huma sfidi li qed jaffaċċjaw it-tobba, l-inġiniera, l-għalliema, l-awdituri u l-bqija. U fejn jidħlu l-lingwi, mhijiex sfida għall-Malti biss. Kull rwol qed jiġi u se jibqa' jiġi ridefinit mill-iżviluppi teknoloġiċi f'dak il-qasam partikolari. Bħala professjoni aħna t-tradutturi ma ngħixux f'vakwu u fil-ġejjieni t-traduzzjoni awtomatizzata se tifforma parti dejjem aktar importanti mill-kuntest li naħdmu fih.

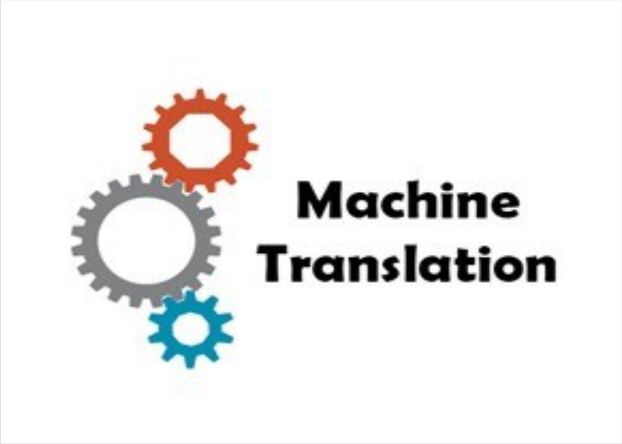

Fejn se nkunu fl-2043?

Miguel Debattista

Panta Rhei... Kollox jinbidel, jew aħjar, kollox jgħaddi u jieħu xejra differenti minn qabel. Hemm min jgħid li l-affarijiet 'jevolvu', għax jittejbu b'mod awtomatiku billi jsegwu l-mogħdija naturali tagħhom sakemm jiksbu eżistenza f'dimensjoni ottimali. Iżda l-evoluzzjoni ma sseħħx biss fin-natura: il-bniedem donnu għandu l-istint li jtejjeb u jirfina kull ħaġa li joħloq, u dak li ma jirnexxilhiex twettaq ġenerazzjoni, jitwettaq mill-ġenerazzjoni ta' wara.

Ħamsa u għoxrin sena ilu, min qatt kien seta' jimmaġina li l-progess teknoloġiku seta' jaffettwana b'mod daqshekk drastiku, kemm fil-ħajja privata tagħna ta' kuljum kif ukoll fuq ix-xogħol? Dak iż-żmien, fl-1993, l-internet kien għadu fi ċkunitu sew, u ħadd ma kien għad kellu aċċess għalih mid-dar. Email, *social media*, xiri online, siti ta' kull tip, komunikazzjoni mingħajr restrizzjonijiet... lanqas fil-films tal-fantaxjenza ta' dak iż-żmien ma konna narawhom dawn l-affarijiet.

It-teknoloġija għalina t-tradutturi llum saret essenzjali fil-qadi ta' dmirijietna, u kemm ilni naħdem fil-qasam tat-traduzzjoni rajt bidliet kbar ħafna fil-metodi disponibbli għalina, li aħna l-iskribi tal-modernità. Għadni niftakar l-ewwel jum li ħdimt bit-Trados TWB meta kont *freelancer*: fl-ewwel siegħa ddisprajt, fit-tieni ħadt ir-ruħ, u fit-tielet ippruvajt nifhem kif qatt irnexxieli naħdem mingħajr programm bħalu!

Din il-qagħda progressiva fit-teknoloġija llum qed tinħass mhux ftit fis-settur tat-traduzzjoni awtomatika. Ħobbha jew obgħodha, it-traduzzjoni awtomatika diġà għandha importanza ċentrali fix-xogħol tagħna, iżda jidher li se jkollha influwenza ħafna akbar fuq ix-xogħol tagħna bħala tradutturi fil-ġejjieni, tant li hemm min hu konvint li eventwalment, madwar ħamsa u għoxrin sena, nofs il-forza tax-xogħol tat-tradutturi se tiġi sostitwita minn sistemi ta' Intelliġenza Artifiċjali, li se jkunu kapaċi jeżegwixxu kompiti ta' traduzzjoni b'livell għoli ħafna ta' preċiżjoni. Aħna t-tradutturi se jkollna biss nikkoreġu dak li jagħtuna l-magni, u nraqqmu l-ftit imperfezzjonijiet li jaħarbu lill-kollegi diġitali tagħna. U li kieku l-iżbalji li nikkoreġulhom aħna jitgħallmu minnhom, biex ma jerġgħux jirrepetuhom? Din mhix idea daqshekk inġenwa, għaliex diġà jeżistu sistemi ta' Intelliġenza Artifiċjali li jevolvu proprju billi jipperfezzjonaw lilhom infushom.

Is-sistema li llum qed insejħulha *Neural Machine Translation*, li għadha fi ċkunitha u li għandha potenzjal enormi ta' progress, ħadet post ċentrali fl-industrija tat-traduzzjoni awtomatika, u dan b'raġun: hija bbażata fuq intelliġenza artifiċjali li 'titgħallem' mill-iżbalji tagħna, jew aħjar, tosserva u tinnota l-bidliet li nagħmlu aħna stess fuq kontenut tradott biex darb'oħra tiġġenera kontenut dejjem aktar preċiż. F'livell personalizzat, jidher li s-sistema tan-*Neural Machine Translation* kapaċi wkoll titgħallem l-istil tal-kitba ta' min jużaha. U dan kollu x'vantaġġi jaf iwasslilna?

Nibdew mill-fatt li inqas dak li jkun ikollu x'jikkoreġi f'kontenut tradott minn magna, iktar jiffranka ħin. Barra minn hekk, il-fatt li t-

traduzzjonijiet ikollhom bżonn ta' inqas modifiki jew korrezzjonijiet aktar ma jgħaddi ż-żmien ifisser li x-xogħol tat-traduttur iwassal għal inqas frustrazzjoni f'livell professjonali, għal effiċjenza akbar fix-xogħol u għal kontenut tradott ta' livell imtejjeb. Personalment, nazzarda ngħid li huwa minnu li din il-kultura professjonali ta' servitù robotika xi darba se twassal biex il-magni jagħmlu l-biċċa l-kbira minn dak li tħarriġna nagħmlu aħna, u biex it-traduttur ma jibqax traduttur kif nafuh illum, iżda jsir 'editur ta' testi', li xogħlu jkun li jirranġa dak li l-magna ma tasalx tinterpreta u tittraduċi sew biżżejjed.

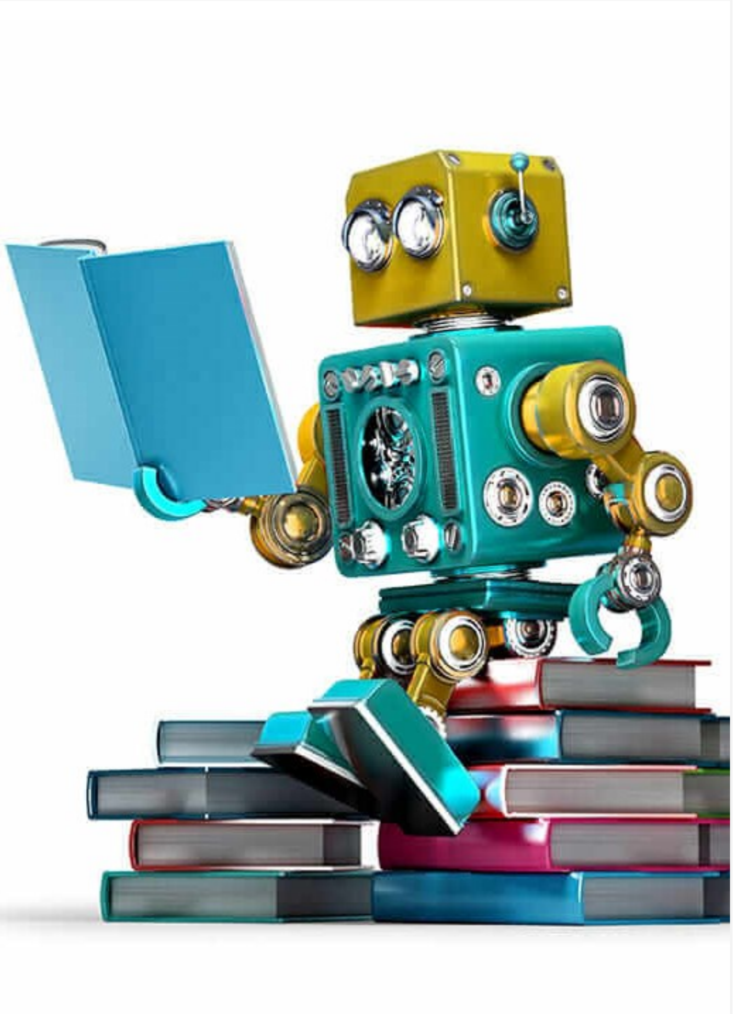

Iżda aħna t-tradutturi x'tip ta' attitudni għandu jkollna rigward dan kollu? Personalment, billi nista' nitkellem biss għalija nnifsi, naħseb li l-Intelliġenza Artifiċjali taf tkun kemm theddida kif ukoll barka, iżda dan jiddependi mill-perċezzjoni soġġettiva ta' dak li jkun. Jidhirli li inqas ma nirreżisti l-bidla u, anzi, ninteressa ruħi fiha u nimxi magħha, aktar inħossni komdu li 'l quddiem inkun nista' nibqa' naħdem b'sodisfazzjon fil-qasam tat-traduzzjoni billi nevolvi professjonalment aktar ma jevolvu s-sistemi disponibbli. Dan ifakkarni fi frażi ta' George Bernard Shaw, li kont qrajt ħafna żmien ilu: "Progress is impossible without change, and those who cannot change their minds cannot change anything."

Iżda wara kollox, min jaf? Minn hawn u ħamsa u għoxrin sena oħra nkunu nafu. Li hu ċert hu li l-bniedem dejjem se jkollu rwol x'jaqdi fid-dikotomija bniedem-magna, u ma nistagħġeb xejn li fil-ġejjieni, dak li kien isir minn tnejn min-nies jew aktar se jkun jista' jsir b'mod aktar preċiż u effiċjenti minn persuna waħda bl-għajnuna tal-magni, fi frazzjoni tal-ħin. Sadattant, in-*Neural Machine Translation* diġà qed tintuża minn għadd ta' dipartimenti lingwistiċi tat-traduzzjoni fil-Kummissjoni Ewropea, u bħalissa l-LTCs (il-korrispondenti tat-taħriġ tal-lingwa) qed jittestjaw din l-għodda fid-Dipartiment tal-Malti wara d-deċiżjoni li jibda jużaha fil-bidu ta' din is-sena.

Il-kontributuri ta' din il-ġabra ta' artikli kienu Alan Delia, Graziella Galea, Carmen Carabott u Miguel Debattista li lkoll huma tradutturi mal-Kummissjoni Ewropea.

L-*(ir)realità* tal-ħin

Alan Xuereb

Il-ħin huwa kunċett tant familjari għalina lkoll fil-ħajja ta' kuljum. Nużaw kontinwament espressjonijiet relatati mal-ħin sabiex nesprimu varjetà ta' sitwazzjonijiet. Nużaw: "iż-żmien isewwi kollox" biex nagħtu tama jew nikkonslaw lil xi ħadd. Nużaw: "niltaqgħu fil-canteen f'ħin l-ikel" hawnhekk qed nagħtu koordinati dimensjonali - fl-ispazju (il-canteen) u fil-ħin (f'ħin l-ikel). Nużaw ukoll il-ħin b'mod iktar ġeneriku bħal fl-espressjoni "ma għandix ħin naqra". Però fir-realtà qajla nafu verament fuq xiex qed nitkellmu!

Ħsibijiet tal-bidu

Nibda billi nistqarr li jien affaxxinat b'mod ġenerali bil-kunċett tal-ħin.[1] Tista' tgħid li nsib ftit "ħin" kuljum sabiex naħseb[2] dwar ir-relazzjoni bejn il-ħin u l-kumplament tar-realtà ta' madwarna. L-iktar aspett li nsib affaxxinanti hija l-insistenza ta' xi xjenzati li jsostnu li qabel Big Bang[3] il-ħin ma kienx jeżisti.[4] Bħalissa fil-fatt qed nagħmel ġinnastika mentali biex nifhem aħjar ir-

relazzjoni bejn il-ħin u l-veloċità u l-ħin u l-gravità. U qed nitqabad biex "verament" nifhem il-fatt li kieku aħna stajna niċaqilqu bil-ħeffa tad-dawl (il-limitu tal-ħeffa fl-univers), nispiċċaw ma niċċaqalqux, peress li l-massa tagħna ssir infinita u l-ħin jirrallenta ruħu.[5] Huwa wkoll kontrointuwittiv immens kif forza daqstant dgħajfa bħall-gravità[6] tista' tirrallenta l-ħin. Però għal ħafna nies il-ħin għandu tifsira oħra.

Mhux tal-inqas għall-ġuristi u għal-lingwisti. X'għandu x'jaqsam dan kollu mal-kunċetti legali u lingwistiċi? Nistħajlek tistaqsi. Xejn! U kollox!

Meta wieħed joqgħod jaħseb li aħna f'dan il-mument, permezz tat-teleskopji tagħna, nistgħu naraw id-dawl li ġej minn stilel li ma għadhomx jeżistu, wieħed jirrealizza kemm

---

[1] Nirreferi għall-paper tiegħi mhux ippubblikata "Reflections on the nature and direction of time", li ppreżentajt waqt l-International Weekend tal-Philosophical Society (Oxford) f'Novembru 2018 – Trier, il-Ġermanja.

[2] Anki peress qed nikteb paper filosofika dwar il-"ħin" li ppreżentaj fi Trier f'Novembru.

[3] Burbidge, G. (2003). "Sir Fred Hoyle. 24 June 1915 - 20 August 2001 Elected FRS 1957". Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society. 49: 213.

[4] http://www.hawking.org.uk/the-beginning-of-time.html#

[5] https://physicsworld.com/a/gravitys-effect-on-time-confirmed/

[6] https://www.newscientist.com/article/mg20227122-900-gravity-mysteries-why-is-gravity-so-weak/

huwa fenomenu stramb dan il-"ħin" li tant insemmu.[7]

Il-ħin, il-lingwa u d-dritt

Il-ħin, jew aħjar iż-żmien, għandu rilevanza enormi fil-lingwa u fid-dritt. Fil-Malti, meta aħna rridu nesprimu avveniment li ġara fl-imgħoddi nużaw il-perfett. Nużaw "jien naghti" fl-imperfett, però "jien tajt" fil-perfett, biex naghti eżempju wieħed.[8]

Il-lingwa ħolqot mekkaniżmu kommunikattiv li juri li saret azzjoni fil-passat meta mqabbel ma' "issa" li għalija huwa l-preżent. Dan huwa mekkaniżmu effettivament fittizju għax il-preżent jeżisti biss għal ftit ħin fir-realtà kwadridimensjonali tagħna.[9] Il-preżent jeżisti biss għal "ħin Planck"[10] li hija l-iżgħar unità ta' ħin li nistgħu nkejlu. B'din id-deskrizzjoni jidher mill-ewwel li l-preżent fil-fatt, huwa qasir immens. Però aħna nirreferu għall-preżent għal perijodi differenti, skont kif niddeċiedu aħna soġġettivament, jew skont iċ-ċirkustanzi. Normalment, dan il-"preżent" nipperċepixxu t-tul tiegħu bħala li jdum minn ftit sekondi sa ftit ġimgħat.

[7] Higgins, R. (1997). Time and the Law: International Perspectives on an Old Problem. *International and Comparative Law Quarterly, 46*(3), 501-520. doi:10.1017/S0020589300060784

[8] Scicluna, Karl (2017). Nikteb il-Malti Tajjeb – Manwal Prattiku tal-Ortografija, p. 80.

[9] Tliet dimensjonijiet ta' spazju u waħda tal-ħin.

Fil-mekkanika kwantistika, il-ħin Planck (tp) huwa unità waħda ta' ħin fis-sistema magħrufa bħala unitajiet Planck.

[10] Il-ħin Planck huwa l-ħin meħtieġ mid-dawl sabiex ikopri distanza ta' tul ta' 1 Planck (ℓ_P) (1.616229 $(38)\times10^{-35}$ metri), li huwa ta' madwar 5.39 × 10 -44 s.

"The Unreality of Time" (2018) xogħol oriġinali biż-żejt magħmul minn Alan Xuereb, ispirat mill-ktieb li jġorr l-istess isem tal-filosfu Ingliż J. M. E. McTaggart (1866–1925)

Pereżempju, nista' ngħidlek "qed nistudja l-filosofija" u fil-fatt f'dak il-ħin li nkun qed inlissen din il-frażi ma nkunx qiegħed nagħmel din l-azzjoni. Li nkun irrid infisser huwa li qiegħed fil-proċess li nistudja l-filosofija għal perijodu partikolari. Bl-istess mod ngħidlek "qed inpitter kwadru bħalissa" – u fir-realtà din l-attività tkun tkopri numru ta' jiem. Però nista' ngħidlek ukoll "ma nistax inkellmek bħalissa għax qed insuq" peress li nkun tassew qiegħed insuq f'dak il-mument li qed ngħidlek li qed insuq. Wieħed jinnota li fiż-żewġ każijiet hemm element ta' kontinwità.

Fl-ewwel eżempju, hemm dak li nsejjaħ il-***kontinwità interrotta***, jiġifieri qed nagħmel attività li tirrikjedi l-attenzjoni tiegħi kontinwa f'dak il-perijodu, però mhux il-ħin kollu, iżda sakemm ngħidu aħna, niggradwa jew nispiċċa l-aħħar pennellata tal-pittura. Fit-tieni każ hemm **kontinwità mhux interrotta**, fejn inkun qiegħed fiżikament inwettaq dak li qed ngħidlek simultanjament mal-waqt li qed ngħidulek.

Fil-verità qatt ma nieqfu u nirriflettu fuq kif nużaw dawn l-espressjonijiet. Jiġuna naturali skont l-attività li nkunu qed inwettqu. Nindunaw bl-importanza tagħhom meta niġu biex nispjegaw xi ħaġa uffiċjali jew li tiħtieġ preċiżjoni ikbar minn dik meħtieġa fil-ħajja ta' kuljum. U nagħmlu dan l-eżerċizzju iktar preċiż billi nirreferu għal **dati**, **orarji** jew **avvenimenti oħra** li jqarrbuna b'iktar preċiżjoni għal mument li rridu nirreferu għalih.

Il-punt tiegħi huwa, li l-preżent huwa qasir wisq[11], u nużaw għodda fittizji biex nesprimu x'jidhrilna li huwa l-preżent b'korrelazzjoni ma' dak li nqisu l-passat (jew li nqisu li huwa l-futur). Teżisti teorija li tgħid li l-passat u l-futur ma jeżistux, jeżisti l-preżent biss[12]. Tidher teorija plawżabbli ħafna, sakemm ma tarax x'timplika u cioé li toħloq stramberiji kunċettwali. Jekk ngħidlek id-dinosawri ma

[11] Paper interessanti ta' Daniel Davis - http://punzel.org/Book2016/Davis-Final.pdf

[12] Hinchliff, Mark, 1996, "The Puzzle of Change", *Philosophical Perspectives*, 10: 119–136; u Bigelow, John, 1996, "Presentism and Properties," in James Tomberlin (ed.), Philosophical Perspectives (Volume 10: Metaphysics), Oxford: Blackwell, pp. 35–52.

jeżistux – kif tissueġġerixxi din it-teorija - mhux qed inkun 100% korrett għaliex id-dinosawri ma għadhomx jeżistu, però kienu jeżistu madwar 65 miljun sena ilu.

Fid-dritt, fil-liġijiet u l-proċeduri tagħna qajla nidħlu f'dan id-dettall li tirrekjedi l-fiżika u nazzarda ngħid anki l-lingwistika. Fil-liġijiet tagħna l-ħin jista' jkun kruċjali biex pereżempju naraw jekk żewġ persuni għandhomx simultanjetà ta' intenzjoni meta jiżżewwġu jew meta' jiffirmaw kuntratt. Din bl-Ingliż insejħulha "unison of wills" li tnejn jew iktar persuni jkollhom l-istess intenzjoni jew volontà għall-istess suġġett jew għan, fl-istess mument.

Din l-univokabbiltà mhux ambigwa tiġi ddeterminata permezz ta' firma fuq kuntratt jew dokument simili ieħor. Però hija approssimattiva immens, snin dawl 'il bogħod mill-preċiżjoni li semmejna qabel.

Il-ħin jew aħjar iż-żmien huwa wkoll neċessarju *sine qua non* legalment u fattwalment f'każijiet ta' preskrizzjoni.

Pereżempju, l-Artikolu 2107 tal-Kodiċi Ċivili jgħid hekk:

> "*(1) Il-preskrizzjoni hija mod ta' akkwist ta' jedd b'pussess kontinwu, mhux miksur, paċifiku, pubbliku, u mhux ekwivoku, għal* ***żmien*** *li tgħid il-liġi.*
>
> *u*
>
> *(2) l-preskrizzjoni hija wkoll mezz sabiex wieħed jeħles minn azzjoni meta l-kreditur ma jkunx eżerċita l-jedd tiegħu għal* ***żmien*** *li tgħid il-liġi.*"

Kemm fil-preskrizzjoni akwiżittiva[13] kif ukoll f'dik estintiva,[14] il-ħin jiġifieri ż-żmien għandu qawwa enormi għax jew joħloq id-dritt ta' proprjetà jew jestingwih. Dak li aħna nipperċepixxu bħala l-passaġġ jew mogħdija tal-ħin huwa kruċjali hawnhekk sabiex xi "ħaġa", proprjetà jew dritt jitqies miksub jew estint, skont il-każ.

L-istess jiġri meta qorti tipprova tiddetermina jekk it-termini (ta' żmien) f'kawża sabiex jiġu ppreżentati rikors promotur jew appell skadewx? Pereżempju, fil-każ ta' filjazzjoni jew ta' azzjoni kontra tutur minn minuri.[15] L-istess jista' jingħad fil-każ ta' servituwijiet.[16]

Dan ukoll huwa l-istess raġunament li jsir mill-qorti meta pereżempju, tiddeċiedi fuq jekk reat kriminali ġiex preskritt u għaldaqstant jekk din il-preskrizzjoni tkun għaddiet ma tkunx tista' ssir prosekuzzjoni. Hemm diversi eżempji oħrajn bħal ngħidu aħna meta jkun seħħ l-*actus reus* (l-att kriminali) u jekk fl-istess ħin li seħħ kienx hemm *mens rea (*l-intenzjoni kriminali*)*.

---

[13] L-Artikolu 2082 tal-Kodiċi Ċivili "Għall-beni fil-pussess ta' terza persuna, il-preskrizzjoni tiġi akkwistata favur din it-terza persuna bl-għeluq ta' għaxar snin minn dak in-nhar li tkun akkwistat dawk il-beni, ukoll jekk il-kreditur ma kienx jaf li dawn il-beni għaddew fil-pussess ta' terza persuna."

[14] L-Artikolu 186 tal-Kodiċi Ċivili "kull azzjoni tal-minuri kontra t-tutur, jew tat-tutur kontra l-minuri, dwar it-tutela, taqa' bil-preskrizzjoni ta' ħames snin li jibdew igħadd u minn dak in-nhar li l-minuri jsir tal-età, jew li jmut"

[15] Pereżempju ara l-Artikolu 84 tal-Kodiċi Ċivili "M'hemmx preskrizzjoni għall-azzjoni għal tifel biex jistabbilixxi l-filjazzjoni proprja tiegħu".

[16] L-Artikolu 463 tal-Kodiċi Ċivili dwar Preskrizzjoni dwar is-servitù affermattiva jew negattiva.

Imbagħad insibu tentattiv mil-leġiżlatur li jwaqqaf il-mogħdija tal-ħin/żmien. Dan insibuh konkretament fl-Artikolu 687(1) tal-Kodiċi Kriminali li jgħid li l-kundanni ma jaqgħux bil-preskrizzjoni. Interessanti l-*logħob* bil-ħin fil-preskrizzjoni ta' reati fejn insibu fl-Artikolu 691(1) li għar-reati kkunsmati, iż-żmien tal-preskrizzjoni jibda mill-jum tal-konsumazzjoni; għall-attentati, mill-jum li fih isir l-aħħar att ta' esekuzzjoni; għar-reati kontinwati, mill-jum li fih isir l-aħħar ksur tal-liġi; u għar-reati permanenti mill-jum li fih ma tibqax il-permanenza tar-reat. Hawnhekk, il-leġiżlatur qiegħed jagħmel eżattament dak li semmejt fil-bidu, u cioé li jqarreb kemm jista' jkun lejn xi avveniment kruċjali sabiex ikun jista' jillokalizza mument ta' importanza prinċipali li jagħti lok għal bidu tal-preskrizzjoni. Id-dritt jipprova joħloq mappa kawżali sabiex wieħed isegwi perkors temporali speċifiku.

Il-ħin għandu importanza kbira però ovvjament dan huwa kif nipperċepixxuh u nkejluh aħna sabiex nagħmlu sens għad-dekors tal-ħajja tagħna li timxi skont il-vleġġa tal-ħin.

Qed nuża kontinwament it-terminu "nipperċepixxu" għaliex fir-realtà l-fiżika ma tagħmilx distinzjoni bejn il-passat, il-preżent u l-futur.[17] L-ekwazzjonijiet matematiċi li jintużaw biex jispjegaw ngħidu aħna, ir-relattività jiffunzjonaw fiż-żewġ direzzjonijiet: passat u futur. Dik li aħna nipperċepixxu bħala l-vleġġa tal-ħin[18] mhi xejn iktar minn konstatazzjoni tal-fatt li sistema b'inqas entropija tgħaddi għal entropija ikbar[19] – it-tieni regola tat-termodinamika ta' Newton. B'hekk biss nistgħu nispjegaw li l-ħin sejjer f'direzzjoni u mhux oħra. In-ness ta' kawżalità tal-avvenimenti jgħina nipperċepixxu din il-vleġġa:

Jien ngħid "illum ftakart x'ġara l-bieraħ" u ma nistax ngħid "illum ftakart x'ġara għada" għax għalija għadu ma seħħx, u allura huwa inkonċepibbli lingwistikament u legalment li xi ħadd jgħid hekk.

Però naħseb bħala professjonisti fil-qasam tat-traduzzjoni u għaldaqstant peress li l-ħajja lavorattiva tagħna hija awtomatikament u inestrikabbilment marbuta mal-użu ta' termini li ħafna drabi jirrelataw mal-kunċett ta' ħin, huwa eżerċizzju utli li noqogħdu ferm attenti għal kif nużaw dawn it-termini sabiex nesprimu t-temporalità ta' sitwazzjoni.

U finalment huwa fl-istess "ħin" diversiv interessanti li nikkontemplaw ħaġa daqstant familjari b'mod tant kontrointuwittiv.

Alan Xuereb huwa Ġurista Lingwista mal-Qorti Ewropea tal-Ġustizzja

[17] Einstein, Albert (1952), "Relativity and the Problem of Space" English translation published 1954; u Rovelli, Carlo (2014) – "La realtà non è come ci appare", Raffaello Cortina Editore. Ara wkoll l-intervista ma' Rovelli https://www.theguardian.com/books/2018/apr/14/carlo-rovelli-exploding-commonsense-notions-order-of-time-interview

[18] Mackey, Michael C. (1992). Time's Arrow: The Origins of Thermodynamic Behavior. Berlin Heidelberg New York: Springer.

[19] Zohuri, Bahman (2016). Dimensional Analysis Beyond the Pi Theorem. Springer. p. 111

Ilsienna fuq TVM2

Kit Azzopardi

Fl-aħħar ftit snin rajna għadd ta' inizjattivi li jżidu l-għarfien dwar il-Malti permezz tat-televixin. *Ilsienna* huwa inizjattiva oħra simili u beda jixxandar riċentament, bi produzzjoni ta' iVision u b'kitba tiegħi. Ikolli nammetti li l-isfida li nkopru skeda sħiħa b'airtime ta' nofs siegħa kull darba, mhix żgħira, iżda tippermettilna nesploraw il-Malti b'mod "enċiklopediku" u f'dettall li s'issa qajla kellna ċans nesplorawh.

Minkejja li *Ilsienna* jibbaża qabelxejn fuq il-ġeneru tal-intervista u mhux id-dokumentarju, xorta nemmen li "enċiklopediku" huwa l-aħjar mod kif niddeskrivu l-impenn li dħalna għalih minħabba li ma nħarsux biss lejn oqsma li diġà mdorrijin bihom, bħall-istorja, il-letteratura, u d-djaletti, imma wkoll lejn oqsma li maddaqqa t'għajn jidhru periferjali iżda li fil-verità huma importanti ħafna sabiex il-Malti jimxi 'l quddiem, ngħidu aħna, il-palk ħieles u l-qari fil-pubbliku inġenerali, u l-produzzjoni tal-kotba. *Ilsienna*, għalhekk, huwa enċiklopediku fil-varjetà wiesgħa ta' temi trattati.

Il-Malti bħala *għodda*

Meta nqisu l-varjetà ta' temi faċli nikkuntentaw nikkummentaw li l-Malti jidħol f'ħafna u ħafna oqsma, mill-arti (bħall-films u l-komiks) sa oqsma ta' studju (bħall-Mediċina u l-Filosofija). Biss, inħoss li dan ir-raġunar huwa qarrieqi għax jekk naħslu nemmnu li l-Malti "jidħol" f'kollox, mela nkunu qed nassumu li l-Malti huwa invażiv u li postu f'ħafna mill-oqsma li mmissu magħhom ta' kuljum, bħas-saħħa u l-ħsieb, mhux naturali.

Minflok, aktar jaqbel li ngħidu li l-Malti jippermettilna nagħmlu ħafna affarijiet bih. B'hekk, flok nassumu perspettiva patronizzanti jew li tqis il-lingwa bħala prattika invażiva, inkunu qed navviċinaw il-Malti bħala għodda produttiva li tista' titħaddem fi kwalunke ċirkustanza, ħaġa li intom it-tradutturi xhieda mill-aqwa tagħha.

Il-Malti bħala għodda *ta' inklużjoni*

Ilsienna jipprova jkun ukoll inklussiv kemm jista' jkun, sfida oħra li mhux lakemm tegħlibha, speċjalment billi storikament il-

Malti kien iddominat mill-istess sterjotip, jiġifieri dak ta' rġiel bid-daqna u l-mustaċċi u b'rabtiet b'saħħithom mar-reliġjon. Nammetti li n-nuqqas ta' bilanċ għadu jinħass sew f'xi wħud mill-programmi, biss, hu ta' sodisfazzjon għalina li *Ilsienna* ta spazju ġdid lil riċerkatriċi żgħażagħ u ħaddiema nisa bit-tama li nibdlu xi ftit l-immaġni sterjotipata tal-kittieb Malti.

Ħarisna wkoll lejn l-inklussività b'mod aktar dirett f'xi episodji li (se) jittrattaw is-sessiżmu u r-razziżmu, il-letteratura queer u t-tagħlim tal-Malti lill-barranin. L-għan qabelxejn huwa soċjali, iżda huwa wkoll strateġiku, għax jekk nibqgħu nittrattaw ilsienna b'mod parrokkjali u ngħodduh b'"tagħna l-Maltin biss," mela l-Malti se jibqa' jitħaddem fuq l-istess binarji. Mill-banda l-oħra, jekk inħarsu lejn il-Malti bħala għodda tan-nies kollha ta' Malta — irrispettivament minn jekk humiex "Maltin Maltin" jew jekk jgħixux Malta — mela lsienna se jitħaddem fost ħafna aktar nies u f'ħafna aktar oqsma.

Għeluq

Dawn iż-żewġ prinċipji qed imexxuna fil-kitba tal-scripts, flimkien mal-ħsieb li l-Malti għandna nħaddmuh aktar milli nippriservawh. Nittama li f'dan id-dawl, *Ilsienna* ma jservix biss ta' riżorsa dokumentattiva, imma wkoll ta' spunt għal dawk kollha li b'xi mod jaħdmu bil-lingwa, minn ġurnalisti u segretarji sa riċerkaturi u tradutturi.

Ilsienna jixxandar kull nhar ta' Tnejn bejn il-17:00 u l-17:30 fuq TVM2, u huwa ppreżentat minn Mariele Żammit. Nixtieq nirringrazzja lid-Dipartiment tal-Malti fl-Università ta' Malta u lill-Kunsill Nazzjonali tal-Ilsien Malti għall-appoġġ tagħhom, u lill-bqija tat-tim ta' produzzjoni, speċjalment lil Alan Paul Mizzi. Aktar tagħrif jista' jinkiseb minn www.facebook.com/ilsienna.

Kit Azzopardi huwa għalliem fi skola tas-sekondarja. Ilsienna *huwa l-ewwel esperjenza tiegħu fil-kitba għat-tv.*

Ix-xogħlijiet Klassiċi u l-kitbiet ta' Santu Wistin bil-Malti - L-ewwel parti

Ivan Said

Minn din il-ħarġa ta' *l-aċċent* se nibda sensiela ta' tliet artikli dwar ix-xogħlijiet Klassiċi u l-kitbiet ta' Santu Wistin maqlubin għall-Malti. Fl-ewwel artiklu se nagħti ħarsa lejn **il-proża, il-poeżiji u d-drammi Griegi u Latini maqlubin għall-Malti, mhux neċessarjament ippubblikati**. Id-drammi li se naqraw dwarhom f'dan l-artiklu qatt ma ttellgħu f'Malta. Fit-tieni artiklu se nikteb dwar **ix-xogħlijiet teatrali Griegi u Latini maqlubin għall-Malti li ttellgħu f'Malta** filwaqt fit-tielet, se nikteb dwar **ix-xogħlijiet ta' Santu Wistin maqlubin għall-Malti** li ħafna minnhom ġew tradotti minn Valentin Vince Barbara.

Għadd sabiħ ta' traduzzjonijiet ta' xogħlijiet Klassiċi għall-Malti juru kemm lsienna hu effikaċi biex jesprimi kull tip ta' qagħda, ġrajja u sentiment tal-bniedem tkun xi tkun il-lingwa sors.

Ħajr: Il-Kunsill Nazzjonali tal-Ktieb

Uħud minn dawn it-traduzzjonijiet Maltin inqalbu mil-lingwa oriġinali jiġifieri mill-Grieg jew mil-Latin iżda hemm oħrajn li ma nafux eżattament minn liema lingwa nqalbu. Fil-fatt it-traduttrici Maria Giuliana Fenech tosserva li "mhux [it-traduzzjonijiet tal-Klassiċi għall-Malti] kollha ġew tradotti mill-oriġinal u, dan il-punt mhux dejjem intqal ċar u tond mill-istess tradutturi" (2011, p. 81).

X'nifhmu b'*Il-Klassiċi*

Hemm qbil fost l-istudjużi li meta nużaw il-kelma waħedha bl-artiklu, il-Klassiċi (*the Classics*) inkunu qed nirreferu *biss* għax-xogħlijiet letterarji, inklużi dawk filosofiċi u storiċi, li nkitbu bil-Grieg jew bil-Latin sa minn elfejn sena Qabel Kristu sal-waqgħa tal-Imperu Ruman. Għaldaqstant meta ma rridux nirreferu għal dawn, għandna nżidu kwalifika mal-kelma *Klassiċi.* Il-*Klassiċi Maltin* tirreferi għal dawk ix-xogħlijiet letterarji ewlenin li jisbqu kull żmien jew kull isem ieħor. Fil-każ tal-poeżija, għandna, pereżempju, *Il-Jien u lil Hinn Minnu* (1938) ta' Dun Karm, fil-każ tal-proża nistgħu nsemmu *Is-Salib tal-Fidda* (1939) ta' Wistin Born, fil-każ tat-teatru, *Il-Fidwa tal-Bdiewa* (1936) ta' Ninu Cremona fost l-oħrajn.

Xogħlijiet Klassiċi tradotti bil-Malti					
Is-sena tat-traduzzjoni	It-titlu bl-Ingliż jew bil-Latin (fejn hu pertinenti)	It-titlu bil-Malti	L-awtur oriġinali	Il-lingwa u s-sena tal-pubblikazzjoni tal-oriġinal	It-traduttur Malti
1936-42	*The Aeneid [Aeneis]*	*L-Enejjija*[+] *(I-VI)*	Virġilju	Il-Latin (29-19 QK)	Albert M. Grech
1975	*The Art of Poetry [De Arte Poetica* iżda magħrufa l-aktar bħala *Ars Poetica]*	*De Arte Poetica*	Orazju	Il-Latin (Madwar 12-8 QK)	Oliver Friggieri
1989	*The Odyssey*	*L-Odissea*	Omeru	Il-Grieg	Victor Xuereb
1995	*The Apology of Socrates [Apologia Socratis]*	*L-Apoloġija*	Platun	Il-Grieg (399 QK)	Michael Zammit
1999	*The Iliad*	*L-Ilìjade*	Omeru	Il-Grieg (Madwar 850 QK)	Victor Xuereb
2004	*The Aeneid [Aeneis]*	*L-Enejde*	Virġilju	Il-Latin (29-19 QK)	Victor Xuereb
2008	*The Republic [Res Publica]*	*Ir-Repubblika*	Platun	Il-Grieg (380 QK)	Victor Xuereb
2011	*The Heroines [Heroides]* jew *Letters of Heroines [Epistulae Heroidum]*	*L-Erojdi*[+] *(I-VII)*	Ovidju (43 QK - 17/18 WK)	Il-Latin (Id-data ta' dan ix-xogħol hi dibattibbli)	Maria Giuliana Fenech
2012	*Poetics [De Poetica]*	*Dwar l-Arti tal-Poeżija*	Aristotli	Il-Grieg (335 QK)	Karmenu Serracino
2012	*Elegies [Elegiae]*	*L-Eleġiji*	Properzju (50-45 QK - 15 QK)	Il-Latin	Horatio C. R. Vella
2018	*Metamorphoses [Metamorphōseōn librī]*	*Il-Metamorfosi: L-Ewwel Ġabra ta' Siltiet*	Ovidju	Il-Latin (8 WK)	Michael Zammit

[+] Mhux ippubblikati

Il-ħrejjef ta' Esopu

Fl-1931 naraw l-ewwel testi Klassiċi miġjubin għall-Malti: sitt ħrejjef ta' Esopu fil-forma ta' poeżiji. Sir Temi Zammit (30 ta' Settembru 1864 – 2 ta' Novembru 1935) jagħtina *In-Nemla u l-Werżieq* (Marzu 1931, p. 32), *Ir-Regħba* u *Il-Għorab* (Ġunju 1931, p. 56), *Iż-Żrinġ u l-Barri* (Settembru 1931, p. 83) u *Ix-Xiħ u l-Mewt* (1931, p. 7);[1] Dun Karm (18 ta' Ottubru 1871 – 13 ta' Ottubru 1961) jagħtina *Il-Baqra, l-Għaniqa, in-Nagħġa u l-Iljun* (Ġunju 1931, p. 59).

Sir Temi Zammit

Esopu, li lilu jiġu attribwiti dawn il-ħrejjef, kien ħarrief u skjav li għex bejn is-620 u l-564 Qabel Kristu fil-Greċja l-Antika. Dawn il-ħrejjef kienu jiffurmaw parti mit-tradizzjoni orali u, minkejja li huma ta' oriġini varji, waslulna permezz ta' għadd ta' sorsi f'reġistri verbali differenti u mezzi artistiċi popolari. Għaldaqstant, matul iż-żmien, kien hemm żidiet u tnaqqis mill-ħrejjef oriġinali. Fuq kollox, dawn il-ħrejjef jagħmlu parti integrali mill-korp letterarju Klassiku tal-Greċja l-Antika (Wikipedia).

Huwa b'mod konxju li għażilt "miġjubin għall-Malti" u mhux "maqlubin/tradotti għall-Malti". Fl-artiklu "Shakespeare bil-Malti" (*l-aċċent,* Nru 15) Clare Vassallo u jiena ktibna dwar "id-distinzjoni bejn it-traduzzjoni 'stretta' u dik 'libera'" u rajna li "din l-id ħielsa tat-traduttur tkun ta' spiss akkumpanjata minn strateġija ta' domestikazzjoni fejn l-intenzjoni tat-traduzzjoni, jew aħjar, tal-adattament, tkun aktar viċin tal-aspettattivi letterarji tal-udjenza mira milli tat-test sors" (*l-aċċent*, 2017, p. 39). Dan jgħodd għat-testi ta' Esopu miġjubin għall-Malti. Hu x'inhu, adattament jew traduzzjoni, dawn it-testi ikkontribwew bil-kif għall-korp letterarju Malti.

Ma nafux minn liema lingwa nqalbu l-ħrejjef ta' Esopu bil-Malti, u lanqas nafu jekk ġewx tradotti jew adattati. Iżda Oliver Friggieri, fil-ktieb tiegħu *Dun Karm – Il-Poeżiji miġbura*, jgħodd il-ħrafa, *Il-Baqra, l-Għaniqa, in-Nagħġa u l-Iljun* ta' Dun Karm (1980, p 449) bħala traduzzjoni u jdaħħalha fl-istess taqsima fejn insibu dik li hi meqjusa bħala l-aqwa traduzzjoni tal-poeta nazzjonali, *L-Oqbra* (1980, p. 451).

Dwar il-ħames ħrejjef li tana Temi Zammit, filwaqt li għal *In-Nemla u l-Werżieq* jgħidilna biss li qalibha mill-Franċiż, għall-erba' l-oħra ma jgħidilna xejn. Jekk dawn huma traduzzjoni, ma nafux minn liema test inqalbu.

[1] Dawn il-ħames ħrejjef dehru taħt l-inizjali ta' TZ, l-ewwel erbgħa f'*Il-Malti* u l-aħħar waħda f'*Leħen il-Malti*. Apparti li tkun assunzjoni tajba li ngħidu li TZ huma l-inizjali għal Temi Zammit, dawn l-istess ħrejjef reġgħu dehru taħt isem Temi Zammit fil-ktieb ta' Ninu Cremona tal-1958, *Ħrejjef, stejjer u kitba oħra*.

L-akbar għadd ta' ħrejjef ta' Esopu bil-Malti tahomlna Bro. Henry Grech F.S.C. (18 ta' Diċembru 1918 – 10 ta' Ġunju 1981). Anke dawn huma ppreżentati f'versi, ippubblikati fi ktieb maħruġ fl-1963 li reġa' ġie stampat fl-1966. Bħal Temi Zammit u Dun Karm, Bro. Henry ma jgħidx minn fejn ħadhom jew jekk humiex traduzzjoni jew adattament. L-istess ngħidu għażżewġ ħrejjef li tana fi proża l-poeta Achille Mizzi, *Il-lifgħa u l-Iima* u *Raġel migdum mill-kelb* (Cortis, 2009, p. 18).[2]

L-edizzjoni tal-1966

Wara l-pubblikazzjoni tal-kotba ta' Bro. Henry, naraw xi awturi Maltin, wħud minnhom għalliema, jisfruttaw l-element didattiku tal-ħrejjef ta' Esopu u joħorġu għadd ta' kotba bbażati fuq dawn il-ħrejjef jew ispirati minnhom. Il-biċċa l-kbira ta' dawn il-pubblikazzjonijiet huma mmirati lejn it-tfal u l-ħrejjef ta' Esopu li nsibu fihom huma addattati u ppreżentati b'ħafna modi u lwien, ġeneralment akkumpanjati minn illustrazzjonijiet. Bro Henry innifsu, fl-1984, ħareġ għadd minn dawn il-ħrejjef f'edizzjoni tal-Ladybird barra li fl-1975 kien ħareġ *L-Ewwel ktieb tal-Ħrejjef Esopu*.

Il-Ħrejjef ta' Esopu Miġjubin għall-Malti				
Is-sena tat-traduzzjoni	**It-titlu bl-Ingliż**	**It-titlu bil-Malti**	**Il-lingwa u s-sena tal-oriġinal**	**It-traduttur**
1931	*Aesop's Fables: The Ant and the Grasshopper*	*Ħrejjef Esopu: In-Nemla u l-Werżieq*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Temi Zammit
1931	*Aesop's Fables: The Dog and the Shadow*	*Ħrejjef Esopu:Ir-Regħba*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Temi Zammit
1931	*Aesop's Fables: The Fox and the Crow*	*Ħrejjef Esopu: Il-Għorab*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Temi Zammit
1931	*Aesop's Fables: The Lion's Share Fable*	*Ħrejjef Esopu: Il-Baqra, l-Għaniqa, in-Nagħġa u l-Iljun*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Dun Karm
1931	*Aesop's Fables: The Frog and the Ox Fable*	*Ħrejjef Esopu: Iż-Żrinġ u l-Barri*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Temi Zammit
1931	*Aesop's Fables: The Old Man and his Sons*	*Ħrejjef Esopu: Ix-xiħ u l-mewt*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Temi Zammit
1963	*Aesop's Fables*	*Ħrejjef Esopu*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Bro. Henry
1992	*Aesop's Fables: The Serpent and the File*	*Ħrejjef Esopu: Il-Lifgħa u l-Iima*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Achille Mizzi
1992	*Aesop's Fables: A Man Bitten by the Dog*	*Ħrejjef Esopu: Raġel migdum mill-kelb*	Il-Grieg Bejn 620 u 560 QK	Achille Mizzi

[2] Meta staqsejt lil Achille Mizzi b'mod dirett minn liema lingwa u test qalibhom ma setax jiftakar.

<table>
<tr><th colspan="2">TQABBIL TAL-ISTESS ĦRAFA TA' ESOPU</th></tr>
<tr><th>Temi Zammit, Il-Malti, Settembru, 1931, p. 83</th><th>Bro. Henry F.S.C., Ħrejjef Esopu, 1966, p. 85</th></tr>
<tr><td>IŻ-ŻRINĠ U L-BARRI

Żrinġ daqs bajda lemaħ jirgħa
Għoġol smejjen f'nofs il-bur,
Qal lil oħtu... "nikber daqsu,
Jekk nintefaħ, nilħqu żgur".

Ħa nifs qawwi, żaqqu bbieset...
"Wasalt"? "Għadek". "Ingħaddih"...
Raġa' tqanżaħ... Bum... l-imsejken
Faqqa u svojta minnufih.

Bosta nies iridu jgħaddu
Ta' kbarat u ta' għarfin,
Ħfief minn rashom, ħfief minn mielhom
Jisfaw fqar u minfuħin.

Kollox għandu jsir bil-qies,
Xewqat biss ma jagħmlux nies!</td><td>IŻ-ŻRINĠ U L-BAQRA

Qrib għadira ċkejkna, ċkejkna, ċkejkna,
Kien qed jirgħa żrinġ sabiħ
Meta f'daqqa nstemgħet għajta,
Feġġet baqra minnufih.

Iż-żrinġ qallha: "Isma' naqra,
Daqsek jien irrid insir;
Jekk int jogħġbok tieqaf tara,
Dana nagħmlu f'ħin qasir".

U kif spiċċa l-aħħar kelma,
Fis imtefaħ, beda jżid...
"Ħares lejja! " qal lill-baqra,
"Iniex daqsek bla taħbit? ! !"

"Kemm, fadallek!" qabżet tgħidlu,
"Għadek lura bil-mijiet";
Iż-żrinġ aktar żied jintefaħ.
Sa ma fl-aħħar sar biċċiet,

Hawn il-baqra trid twissina:
Biex iżżejjed ma nogħlew,
Għax imbagħad bħaż-żrinġ jiġrilna;
Kif dil-ħrafa turi sew.</td></tr>
</table>

Fi żmien tad-deheb għall-Malti tinqaleb *Aeneis* ta' Virġilju

ID-DATI TAL-FIRMA TAT-TRADUTTUR TA' *L-ENEJJIJA*

I KTIEB	Il-Belt, fil-15 ta' Awwissu 1938
II KTIEB	Il-Belt, fl-20 ta' Ottubru 1938
III KTIEB	Il-Belt, fis-7 ta' ta' Marzu 1939
IV KTIEB	Il-Belt, fl-4 ta' Awwissu 1939
V KTIEB	Il-Belt, fl-1 ta' Jannar 1940
VI Ktieb	Il-Belt, fl-10 ta' Frar 1941

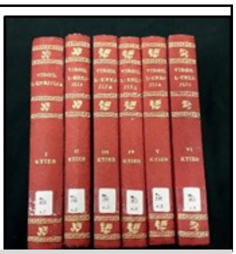

© Id-Dipartiment tal-Arkivji u l-Kotba Rari tal-Università ta' Malta.

Bejn l-1938 u l-1941 id-Dumnikan Albert M. Grech (10 ta' Mejju 1883 – 7 ta' Jannar 1942) qaleb mil-Latin għall-Malti l-ewwel sitt kotba ta' *L-Enejjija* (*Aeneis*) ta' Virġilju. Din it-traduzzjoni għandha importanza partikolari peress li twieldet fi żmien tad-deheb għall-Malti. Mhux ta' b'xejn fl-introduzzjoni tal-Ewwel Ktieb Grech jgħidlina: "Kemm l-ilsien Malti hu għaddej ġmielu 'l quddiem bit-tħabrik ta' bosta qalbiena u ħabbejja[3] tiegħu, kemm qiegħed jitfa' bis-sħiħ għeruqu u jieħu l-qagħda ta' lsien miktub bir-reqqa, hi ħaga li llum jaraha kolħadd" (1938, I Ktieb, p. iii).

X'kienu dawk l-iżviluppi marbuta mal-Malti? Fl-1934, il-Gvern Ingliż irrikonoxxa l-Malti bħala ilsien uffiċjali (flimkien mal-Ingliż). Fl-istess nifs ġiet rikonoxxuta b'mod uffiċjali l-ortografija tal-

[3] B'*ħabbejja* Grech ried ifisser "dawk li jħobbu" l-Malti. Skont Vassalli (u ESI) din tfisser "min jaħbi" (Vassalli, 2016, p. 137). Din turi l-ħerqa li Grech kellu għall-Malti Semitiku meta ħa l-verb *ħabb* (flok *ħeba*) u minnha nissel *ħabbejja*.

Għaqda Kittieba tal-Malti (illum l-Akkademja tal-Malti) li l-istess għaqda kienet ħarġet fl-1924. B'hekk intemmet il-kwistjoni tal-lingwa li kienet ilha għaddejja mis-seklu ta' qabel u tnieda dak li hu meqjus bħala perjodu tad-deheb għal ilsienna, fundamentali għall-Malti tal-lum. Kien f'dan il-perjodu li rajna l-Malti jintuża fil-Qrati minflok it-Taljan, lil Ninu Cremona joħroġ il-grammatika tal-Malti Tagħlim fuq il-kitba Maltija f'żewġ volumi (1934 u 1938), jiġu introdotti korsijiet tal-Malti għall-ħaddiema taċ-ċivil li kienu abbinati mal-iżvilupp fil-karriera. Fl-1935 naraw il-Malti jsir obbligatorju biex wieħed jaħdem mal-Gvern u fl-istess sena l-eżami tal-matrikola tal-Malti jsir obbligatorju biex wieħed seta' jidħol l-Università u fl-1937 reġa' ġie stabbilit id-Dipartiment tal-Malti wara assenza ta' 108 snin (Brincat, 2011, p. 358).

Mil-lat letterarju, id-deċennju tal-tletinijiet jiftaħ bir-rumanz satiriku *Ulied in-nanna Venut fl-Amerika* (1930) ta' Ġwann Mamo. Iżda li kieku kellna niffukaw biss fuq l-1938, is-sena li fiha nqalbu l-Ewwel u t-Tieni Ktieb ta' *L-Enejjija*, naraw ippubblikati l-ktieb tal-poeżiji *Nirien* ta' Karmenu Vassallo, u r-rumanzi *Taħt Tliet Saltniet* ta' Ġużè Aquilina, *Leli ta' Ħaż-Żgħir* ta' Ġużè Ellul Mercer, u *Triq id-Dejqa Nru 13* ta' Ivo Muscat Azzopardi. Fl-istess sena naraw lil Dun Karm ilesti l-poema *Il-Jien u Lilhinn Minnu*. Fl-1937 naraw ippubblikat *Żmien l-Ispanjoli* ta' Ġużè Galea u fl-1939 *Is-Salib tal-Fidda* ta' Patri Wistin Born, iż-żewġ rumanzi li, flimkien ma' *Taħt Tliet Saltniet* u *Leli ta' Ħaż-Żgħir*, reċentement ġew meqjusa bħala fost l-aħjar rumanzi Maltin tal-ewwel nofs tas-seklu għoxrin (Aloisio, 2017, pp. 41-43).

Patri Albert M. Grech, O.P. *Ħajr Patri Paul Gatt, O.P.*

Hu f'dan l-isfond storiku, lingwistiku u letterarju li nistgħu nifhmu l-importanza tal-qlib għall-Malti ta' *L-Enejjija* ta' Grech li fil-fatt jikteb:

"B'dal-ħjiel f'moħħi, u mħajjar ukoll mill-imġiba ta' Maltin bħali, li bla ma qatgħu qalbhom fl-ebda tfixkil li għaddew minnu, taw daqqa t'id lit-taħriġ miktub ta' lsienna, u fuq kollox ta' dawka li qalbu fih ix-xogħol sabiħ ta' nies barranin, jien ħsibt ħa nagħti wkoll id-daqqa t'idi u naqleb fil-Malti tagħna l-Għanja Latija." (1938, I Ktieb, p. iii)

It-traduzzjoni ta' Grech tinkludi aktar kliem semitiku milli rumanz minkejja li x-xogħol inqaleb mil-Latin; pereżempju juża Rumi għal Ruman, xerq għal orjentali, ħarb għal gwerra. Grech huwa wkoll produttiv ħafna fl-użu tal-verb semitiku. *L-Enejjija* qatt ma ġiet ippubblikata.

Grech ma jgħidx espliċitament li qaleb dan ix-xogħol direttament mil-Latin għall-Malti iżda jikteb "f'dal-qlib bi ħsiebni nżomm bir-reqqa kollha sew il-ħsieb kemm il-kliem tal-Għannej Rumi, mnejn ma nitbigħedx ħlief meta ma nistax nagħmel ieħor, bil-għan li nġiegħel il-

Virġil innifsu jgħanni bil-Malti tagħna daka li għanna bil-Lati tiegħu" (1938, I Ktieb, p. iv). Din hi indikazzjoni li l-qlib sar direttament mil-Latin. Barra minn hekk fl-1936 ittraduċa wkoll mil-Latin għall-Malti l-innijiet ta' San Tumas t'Akwinu dwar l-Ewkaristija, L-Għanjiet dwar l-Ewkaristija (1936). Hu kien jagħti wkoll il-privat tal-Latin liż-żgħażagħ li kienu biħsiebhom isiru saċerdoti (Fsadni, 2003, p. 166). Meta kien il-Belt, għamel żmien jgħallem it-Teoloġija fis-Seminarju tal-Arċisqof. Iżda fuq kollox, tqabbil fuq fuq bejn ix-xogħol oriġinali u t-test ta' *L-Enejjija* jurina li Grech tana traduzzjoni interlingwsitika (ara t-tabella tat-tqabbil tal-ewwel seba' versi mat-test Latin u mat-traduzzjoni ta' Xuereb). Prova ta' dan narawha fl-aħħar paġni ta' kull wieħed mis-sitt kotba fejn insibu "Damma ta' ismijiet in-nies, il-ħwejjeġ u l-imkejjen" bil-Malti u bil-Latin, speċi ta' dizzjunarju żgħir Malti-Latin tal-kliem użat fit-traduzzjoni.

Fit-traduzzjoni ta' *L-Enejjija* (u tal-innijiet Ewkaristiċi ta' San Tumas t'Akwinu) ninnutaw li Grech juża tajjeb l-ortografija tal-Għaqda Kittieba tal-Malti li kienet ġiet rikonoxxuta b'mod uffiċjali ftit snin qabel. Dan hu f'kuntrast qawwi ma' dak li kiteb u ppubblika hu stess fil-bidu tas-seklu għoxrin fejn ħaddem ortografija tal-Malti Ttaljanizzata ħafna.

B'ĠIEĦU LILEK MISTĦOQQ
MIKIEL ANTON VASSALLI
MISSIER L-ILSIEN MALTI
LI B'ĦILTEK U GĦLUBITEK
GĦALIET L-AQQAL TBIXKIL
QAJJIMT MIT-TKASBIR
ĦLIST MIT-TOĦAKKIS
IL-GĦAŻIŻ ILSIENNA
U GĦOLLEJTU
SABIĦ SEĦĦIEN IMSAĦĦAĦ

© Id-Dipartiment tal-Arkivji u l-Kotba Rari tal-Librerija tal-Università ta' Malta

Oliver Friggieri

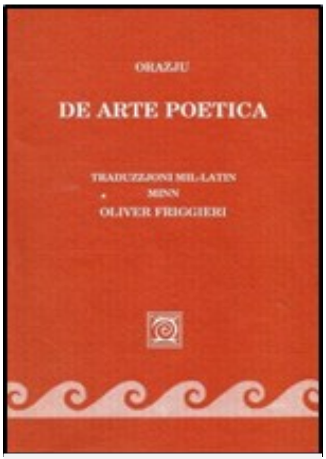

L-edizzjoni tal-1988

Fl-1975, il-Professur Oliver Friggieri ppubblika *De Arte Poetica* ta' Quintus Horatius Flaccus (65 QK-8 QK), magħruf aħjar bħala Orazju. Din hi traduzzjoni mil-Latin għall-Malti ta' xogħol Klassiku importanti meqjus bħala biċċa għodda siewja u bażika biex wieħed jibda jifhem il-kritika letterarja. Fl-1988, il-Professur Friggieri reġa' ħareġ din it-traduzzjoni f'edizzjoni annotata.

Fid-daħla għal din l-edizzjoni Friggieri jistqarr li *De Arte Poetica* "hi xogħol iebes bil-bosta f'dik li hi traduzzjoni għaliex hi mbiegħda b'sekli sħaħ u hi wkoll poeżija, jiġifieri fiha kontenut imsarraf f'metafori, waqt li l-ilsien hu mħaddem bil-mod speċjali tal-poeżija biex jinsiltu minnu s-setgħat kollha" (1988, p. i). Friggieri jgħid li "din l-esperjenza tiegħi fil-qlib ta' test importanti u diffiċli bħal dan [i.e. ta' *De Arte Poetica*] ġibitni wiċċ imb wiċċ, mill-ġdid, mas-seħer u mal-għana (lessikali, idjomatiċi, sintattiċi) tal-Malti" (1988, p. i).

Fl-2008, il-Prof. Friggieri ppubblika t-traduzzjoni mill-Ingliż għall-Malti tat-traġedji Antigone u Edipu s-Sultan ta' Sofokle u Medea ta' Ewripide fil-ktieb *Tliet Drammi Griegi*. Fil-verità dawn kienu ġew ippubblikati separatament qabel meta ttellgħu bħala xogħlijiet teatrali u għalhekk nitkellem dwarhom fl-artiklu li jmiss.

Victor Xuereb S.J.

Patri Victor Xuereb S.J. (4 ta' Ottubru 1930 – 26 ta' Awwissu 2017) tana l-akbar għadd ta' traduzzjonijiet tal-Klassiċi għall-Malti, kemm mil-Latin kif ukoll mill-Grieg, fosthom *L-Odissea* (1989) ta' Omeru li fl-1991 rebbħitu l-Premju tal-Aqwa Ktieb tas-Sena, mogħti mill-Kunsill Nazzjonali tal-Ktieb Malti, u l-premju Città di Valletta (Xuereb, 1999, p. vi).

L-Odissea, tradizzjonalment attribwita lil Omeru u aktarx komposta viċin it-tmiem it-8 seklu Qabel Kristu xi mkien fl-Ionja, fil-kosta Griega ta' Anatolja, hi t-tieni l-eqdem biċċa xogħol letterarja fid-Dinja Oċċidentali – l-eqdem hi *L-Ilìjade*, ukoll attribwita lil Omeru. *L-Odissea* hija segwitu parzjali għal *L-Ilìjade* (Wikipedia).

Kemm il-Grieg kif ukoll il-Latin Xuereb kien jafhom sew: Flimkien mal-filosofija, hu studjahom fil-fond fl-Università ta' Oxford minn fejn fl-1961 kiseb M.A. (Oxon) fil-Lingwi Klassiċi u fil-filosofija. Għallem il-Latin u l-Grieg fl-Università ta' Gonzaga, f'Washington (1965-1967) u l-Grieg fl-Università ta' Malta (Xuereb 1999, p. vi; Schiavone 2009, p. 1653). Fl-introduzzjoni għal *L-Odissea* Xuereb jirrakkontalna kif daħal għal din it-traduzzjoni:

"Il-ħsieb li xi darba rrid naqleb l-Odissea għall-Malti kien ilu jberren ġo moħħi minn meta kont nistudja Oxford. Hemm hekk kelli nistudja l-Odissea sewwa għaliex kienet fis-sillabu tal-eżami. U aktar ma kont naqraha fl-oriġinal, aktar kont nissaħħar bil-ħeffa u bil-mużikalità tal-kliem li Omeru kien kiteb, elfejn

Fr Victor Xuereb S.J., dakinhar tat-tnedija ta' *L-Ilìjade* flimkien mal-ex Ministru Dr Louis Galea. *Ħajr lill-Arkivju Pronvinċjali tal-Ġiżwiti, in-Naxxar.*

u seba' mitt sena ilu! Imbagħad, kemm domt l-Amerika, kelli ngħallem l-Odissea fl-Università ta' Gonzaga fi Spokane. U mill-1979 sal-1981 kont ngħallem xi kotba tal-Odissea lill-istudenti tas-sixth form tal-Kulleġġ ta' Saint Ignatius, Londra. Aktar ma kont nistudjaha u ngħallimha, aktar kont nitħeġġeġ biex naqlibha għall-Malti" (1989, p. iv).

Dwar din it-traduzzjoni Mons. Lawrenz Cachia, fir-reċensjoni ta' din *L-Odissea*, jikteb li Xuereb "wera li jaf il-Malti sewwa u li għandu vokabularju ta' kliem Malti Semitiku wiesa' ħafna. Juża wkoll kliem Rumanz u naħseb li t-taħlita bejn it-tnejn hija fi proporzjoni ġust u għalhekk tinħass bilanċjata ħafna." Cachia jgħid ukoll li "huwa dmir ta' min jittraduċi li jagħti s-sens fidil bħall-oriġinal. Dan Patri Xuereb jagħmlu sewwa" iżda jikkritikah fit-tiswir tal-versi – "Patri Victor mhux imkisser biżżejjed fis-sengħa tal-versi" (Cachia, 1995, p. 257; p. 259).

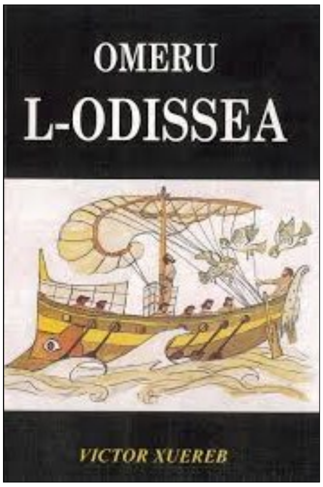

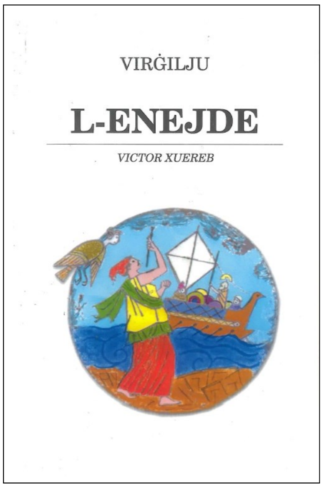

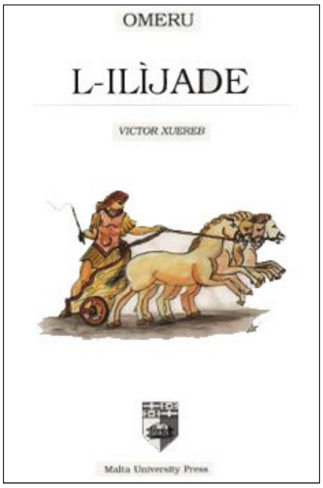

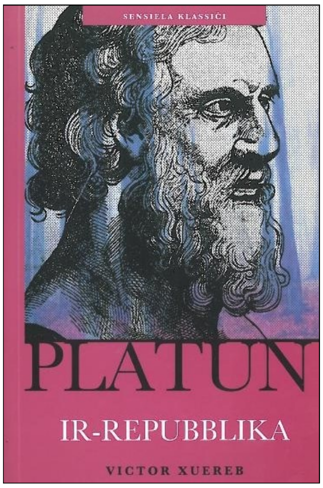

Mill-Grieg, Xuereb tana żewġ traduzzjonijiet ippubblikati oħra.[4] Fl-1999, tana *L-Ilìjade* ta' Omeru, li skont it-traduttur, "il-Griegi kienu jqisu *L-Ilìjade* bħala ogħla u aktar poetika mill-Odissea" (Xuereb, 1999, p. vi). Fl-2008, tana *Ir-Repubblika* ta' Platun, ktieb li Xuereb jgħid li studjah fl-oriġinal Grieg meta kien student fl-Università ta' Oxford (2008, p. xiii).

Fl-2004, Xuereb ħareġ it-traduzzjoni mil-Latin għall-Malti ta' *L-Enejde* ta' Virġilju. It-traduttur Ġiżwita jistqarr li "ħabatli tajjeb li dħalt għal din il-biċċa xogħol iebsa tal-qlib ta' *L-Enejde* mil-Latin għall-Malti, wara li diġà ppubblikajt *L-Odissea* u *L-Ilìjade* ta' Omeru. Jien stess stajt napprezza iżjed id-differenza li hemm bejn il-versi ta' Omeru u dawk intarzjati f'xulxin u megħrukin ta' Virġilju. Ngħid biss li ħadt gost nittraduċi *L-Enejde* aktar milli ħadt fix-xogħlijiet ta' Omeru. *L-Enejde* titlob sfida akbar" (2004, p. xiv).

Tqabbil tal-istess silta: *Aeneis* ta' Virġilju, l-Ewwel Ktieb, il-versi 1-7	
***L-Enejjija* ta' Patri Albert M. Grech, O.P., 1938**	***L-Enejde* ta' Patri Victor Xuereb, S.J., 2004**
Għodod il-ħarb u r-Rajjes sejjer ngħanni, Li min-naħiet ta' Trojja darba, mħarrab Minn għulu, niżel ġo l-Italja w ġewwa X-xtut Lavinin, bil-wisq mitfugħ mal-baħar Għammieq u l-art b'ħilt Dawk ta' fuq, u mħabba Fl-għadab miftakar sew tal-ħarxa Ġuno; Li għadda wkoll minn namar għajt x'ħin huwa Ġarrab il-ħarb, sakemm il-beltu sejjes U sa 1-Allat daħħal ġo l-Lat, mnejn huwa In-nisel Lati, u mnejn huma ġejja Ix-Xjuħ Albin, u sewwa sew fejn għandhom Ukoll il-bidu s-swar tal-għolja Ruma.	Il-gwerra ngħanni u dak l-eroj ewlieni li, mtarraf mid-Destin, mess xtut Lavinjum wara li salpa mill-wesgħat ta' Trojja. Wisq ra ma' wiċċu fl-art u fuq il-baħar għax hekk ried Zews, u Ġuno, għalih mixgħula, ma setgħet b'xejn il-korla tagħha tberred. Kellu jbali bis-sħiħ fi gwerra ħarxa sakemm sa fl-aħħar irnexxielu jwaqqaf il-belt fejn jgħammar, u 'll-allat ta' ġensu jibnilhom maqdes fuq din l-art Latina. Hekk kien il-bidu tan-nazzjon ta' Lazjum u n-nobbli t'Alba u s-swar għoljin ta' Ruma.

[4] Ma' *L-Odissea*, *L-Ilìjade* u *L-Enejde* Xuereb inkluda glossarju tal-ismijiet ewlenin li jissemmew f'dawn ix-xogħlijiet. Għal min hu interessat fit-teknika tat-traduzzjoni dan hu eżerċizzju terminoloġiku interessanti ta' nomi partikolari.

Traduzzjonijiet mhux ippubblikati ta' Xuereb

Xuereb kien produttiv ħafna fit-traduzzjonijiet għax barra l-erba' opri kbar u voluminużi li ppubblika, ħalla warajh għadd sabiħ ieħor ta' traduzzjonijiet mill-Grieg u mil-Latin li ma laħaqx ippubblikahom.

Nota bijografika fil-ktieb tiegħu *Il-Mitoloġija* tgħid li Xuereb "għandu maqlubin għall-Malti mill-Grieg is-seba' traġedji ta' Sofokle u l-Arti Poetika ta' Aristotli" (1999, p. vi) u saħansitra dawn ġew elenkati bħala pubblikazzjonijiet fl-entrata dwar dan it-traduttur Ġiżwita li hemm fid-*Dictionary of Maltese Biographies* (Schiavone, 2009, p. 1653). Skont Xuereb stess, is-seba' traġedji ta' Sofokle kellhom jiġu ppubblikati mill-Università ta' Malta (2008, p. xiii) imma fil-verità dan qatt ma sar. Lanqas it-traduzzjoni ta' *L-Arti Poetika* ta' Aristotli, qatt ma ġiet ippubblikata.

Iżda din il-ftit informazzjoni ġegħlitni nkompli ngħarrex u nfittex u l-kurżità tar-riċerka wasslitni fl-Arkivji Provinċjali tal-Ġiżwiti

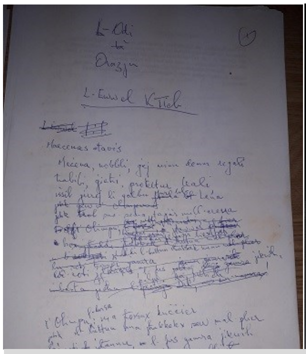

Xellug: Manuskritt tat-traduzzjoni tal-Ewwel Ktieb ta' *L-Odi* ta' Orazju. *Ħajr lill-Arkivju Pronvinċjali tal-Ġiżwiti*
Lemin: L-aħħar stezura lesta għall-istampar ta' *L-Odi ta' Orazju I-III, IV,* li sibt f'dar privata.

f'Malta. Hemm sibt manuskritti, *typescripts*, *computer printouts* u steżuri lesti għall-istampa ta' wħud minn dawn ix-xogħlijiet, inkluż steżura finali ta' *L-Arti Poetika*. Fl-Arkivji Provinċjali tal-Ġiżwiti m'hemmx steżura finali ta' kull wieħed minn dawn ix-xogħlijiet maqlubin għall-Malti li kont qed infittex. Għaldaqstant komplejt infittex u minn dar privata rnexxieli nikseb kopja tal-aħħar steżura tat-traġedji kollha bil-Malti ta' Sofokle u ta' *L-Odi* ta' Orazju maqlubin minn Xuereb iżda li qatt ma ġew ippubblikati.

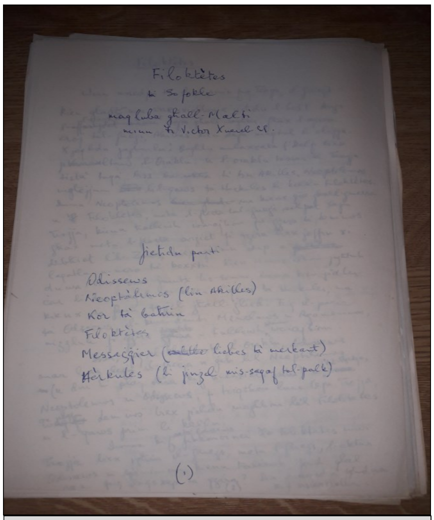

L-ewwel paġna tal-mansukritt tat-traduzzjoni ta' *Filoktete*

Steżura tat-traduzzjoni ta' *Filoktete* lesta għall-istampar

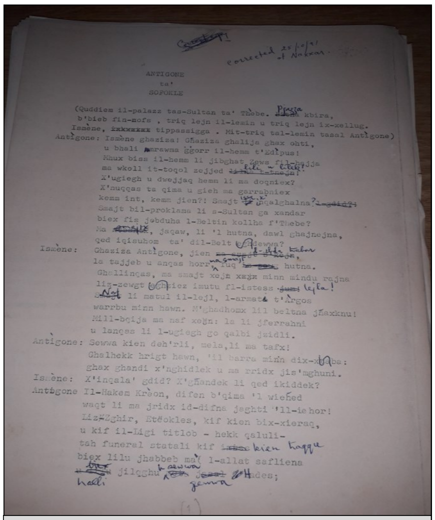

Typescript tat-traduzzjoni ta' *Antigone*

Xogħlijiet Klassiċi tradotti bil-Malti minn Victor Xuereb mhux ippubblikati					
Is-sena tat-traduzzjoni	**Reviżjoni/jiet**	**It-titlu bl-Ingliż jew bil-Latin**	**It-titlu bil-Malti**	**L-awtur oriġinali**	**Il-lingwa u s-sena tal-pubblikazzjoni tal-oriġinal**
1990	2001	*Oedipus at Colonus*	*Edipu f'Kolonus*	Sofokle	Il-Grieg (406 QK)
Frar 1995	Lulju 1995	*Philoctète*	*Filoktete*	Sofokle	Il-Grieg (409 QK)
1998		*Poetics [De Poetica]*	*L-Arti Poetika*	Aristotli	Il-Grieg (335 QK)
1995	2001	*Ajax*	*Ajjaks*	Sofokle	Il-Grieg (441-442 QK)
1989	1995, 2001	*Antigone*	*Antigone*	Sofokle	Il-Grieg (406 QK)
1989	1995, 2001	Oedipus the King *[Oedipus Rex]*	*Edipu s-Sultan**	Sofokle	Il-Grieg (429 QK)
1995	2001	*Electra*	*Elektra*	Sofokle	Il-Grieg (409-401 QK ?)
1995	2001	*Women of Trachis*	*Ix-Xbejbiet ta' Trakis*	Sofokle	Il-Grieg (450 QK ?)
2002		*Odes [Carmina]*	*L-Odi (I-III)*	*Orazju*	Il-Latin (23 QK)
2002		*Odes [Carmina]*	*L-Odi (IV)*	*Orazju*	Il-Latin (11 QK)

* It-titlu ta' verżjoni minnhom hu *Is-Sultan Edipu*

It-traduzzjonijiet ta' għalliema universitarji oħra

Barra Oliver Friggieri u Victor Xuereb, hemm għalliema oħra minn dipartimenti varji tal-Fakultà tal-Arti tal-Università ta' Malta li tawna traduzzjonijiet għall-Malti ta' xogħlijiet Klassiċi.

Fl-1995 naraw lill-Professur Michael Zammit jagħtina l-qlib mill-Grieg għall-Malti ta' *L-Apoloġija* ta' Platun. Zammit, professur fid-Dipartiment tal-Filosofija, dan l-aħħar tana wkoll *Il-Metamorfosi: L-Ewwel Ġabra ta' Siltiet,* traduzzjoni mil-Latin għall-Malti ta' siltiet mill-*Metamorphōseōn librī* ta' Ovidju. Dawn huma rakkonti li Ovidju kiteb dwar l-Allat u figuri mitiċi. Fid-daħla għal dan il-ktieb, Zammit jgħidilna li "Ovidju, li ismu sħiħ kien Publius Ovidius Naso, twieled f'Sulmo (illum Sulmona), villaġġ ċkejken f'wied fil-għoli fl-Apennini, madwar sena wara l-assassinju ta' Ġulju Ċesari. Ħa l-fama bħala poeta, u sar popolari f'Ruma, fi żmien l-Imperatur Awgustu. *Il-Metamorfosi* kitbu bejn wieħed u ieħor fi żmien it-twelid ta' Ġesù" (2018, p. xi).

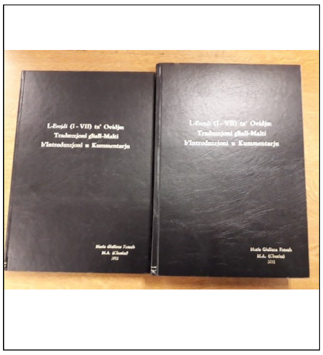

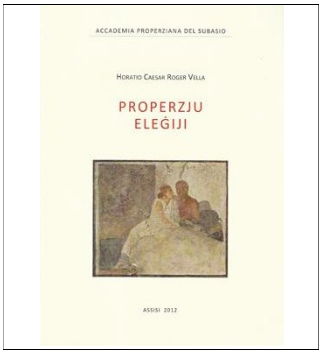

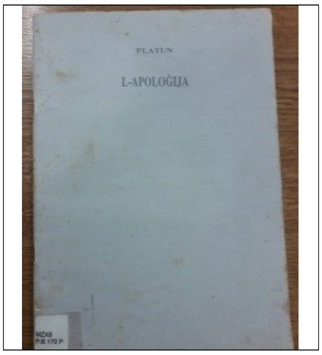

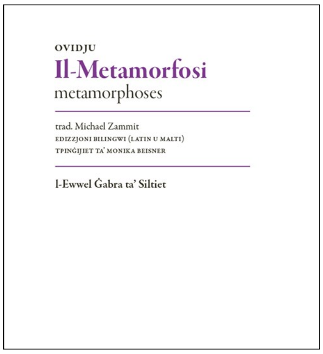

Il-Professur Zammit qaleb ukoll għall-Malti *Il-Bħagawad Gita* li tfisser l-Għanja tal-Qaddis, xogħol bis-Sanksrit. Dwar din it-traduzzjoni Zammit kiteb paper bl-isem "Crossing Over: On Translating the Bhagavad Gita from Sanskrit into Maltese" (*Translation Studies from Malta*, Malta University Publishing, Malta, 2014). Is-Sanskrit hija lingwa tal-Indja antika bi storja dokumentata ta' 3,500 sena. Skont Zammit id-definizzjoni ta' x'nifhmu bi "Klassiċi" għandha tkopri wkoll is-Sanskrit.

Fl-2011 rajna t-traduzzjoni mil-Latin għall-Malti tal-ewwel seba' kotba ta' *L-Erojdi* ta' Ovidju. Din hi t-teżi tal-MA mhux ippubblikata f'żewġ volumi li Maria Giuliana Fenech, lettur *part time* fl-Università ta' Malta u l-President tal-*Malta Classics Association*, ġabet mill-Università ta' Malta. It-tutur tagħha f'din it-teżi kien il-Professur Horatio Ceasar Roger Vella, għalliem tal-Latin fid-Dipartiment tal-Klassiċi u l-Arkeoloġija tal-istess Università li fl-2012 tana t-traduzzjoni ta' *L-Eleġiji* ta' Properzju. F'reċensjoni dwar dan il-ktieb, Victor Bonnici kiteb li "Vella's mastery and scholarship of the Latin language and his ability as a translator have managed to reduce these obscurities, while still managing to bring out the attractiveness and the elegance of Propertius – attributes which even Ancient Rome had recognised in him at an early stage" (2014, p. 119).

Karmenu Serracino

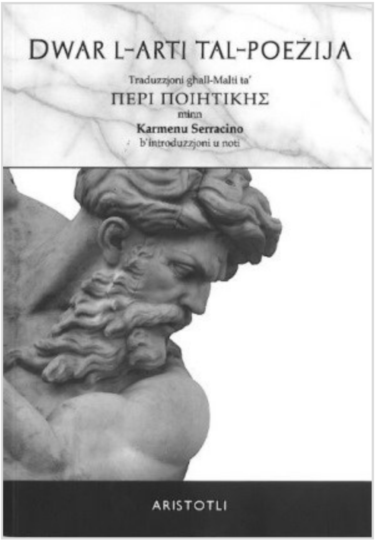

Fl-2012, Dr Karmenu Serracino ppubblika fi ktieb *Dwar l-Arti tal-Poeżija* bil-Malti. Fil-verità, din hi t-traduzzjoni mill-Grieg għall-Malti ta' dik li tradizzjonalment hi magħrufa bħala *Il-Poetika* ta' Aristotli li Serracino ppreżenta fl-1998 bħala t-teżi tal-Masters tiegħu. Dan it-traduttur ilu sa mill-1997 jgħallem fid-Dipartiment tal-Klassiċi u l-Arkeoloġija tal-Università ta' Malta.

Dan ix-xogħol ta' Aristotli, li nkiteb fis-sena 335 QK, huwa l-aktar xogħol bikri li nafu bih s'issa li jittratta temi għat-teorija tad-drama u t-teorija letterarja.

Tqabbil tal-istess silta: *Il-Poetika* ta' Aristotli, mill-bidu tar-Raba' Kapitlu

***Dwar l-Arti tal-Poeżija* ta' Karmenu Serracino, 2012**	***L-Arti Poetika ta' Aristotli* ta' Patri Victor Xuereb, S.J., 1998 (mhux ippubblikat)**
Bażikament, żewġ raġunijiet jidhru li jirrippoduċu l-arti tal-poeżija, u dawn huma naturali. Għaliex (a) li jimitaw hija naturali fil-bnedmin mit-tfulija u f'dan huma differenti mill-annimali l-oħrajn, għaliex huwa [annimal] imitattiv ħafna u jikseb l-ewwel tagħlim mill-imitazzjoni, u (b) il-pjaċir li kulħadd jieħu bir-rappreżentazzjonijiet.	B'mod ġenerali nistgħu ngħidu li l-poeżija ssawret minn waħda minn żewġt għejun naturali. L-ewwel nett hemm l-istint imħawwel fil-fond tan-natura tal-bniedem sa minn żgħoritu, li jimita. Fost l-annimali kollha, il-bniedem ma hemmx min jimita daqsu. Huwa permezz tal-imitazzjoni li l-bniedem jitgħallem l-ewwel lezzjonijiet tal-ħajja. It-tieni nett naraw li ma jkunx hemm wieħed li ma jiħux pjaċir jimita xi ħaġa.

It-traduzzjoni ta' Serracino ġiet deskritta bħala "għadma iebsa u għażla kuraġġuża li tesplora xogħol ferm prestiġġjuż li influwenza bil-kbir il-kritika letterarja" (Falzon, April 2013, p. 35).

Fl-2013, Serracino kien qal lil *l-aċċent* li din it-traduzzjoni "hija biss parti minn vjaġġ li xogħol Aristotli ilu jagħmel għal sekli sħaħ u li għadu jagħmel sal-lum. Permezz ta' dan ix-xogħol, il-lingwa Maltija issa saret ukoll parti minn din l-istorja kbira u importanti fl-Istorja tal-letteratura Klassika, il-kritika letterarja u t-teatru" (Falzon, April 2013, p. 36).

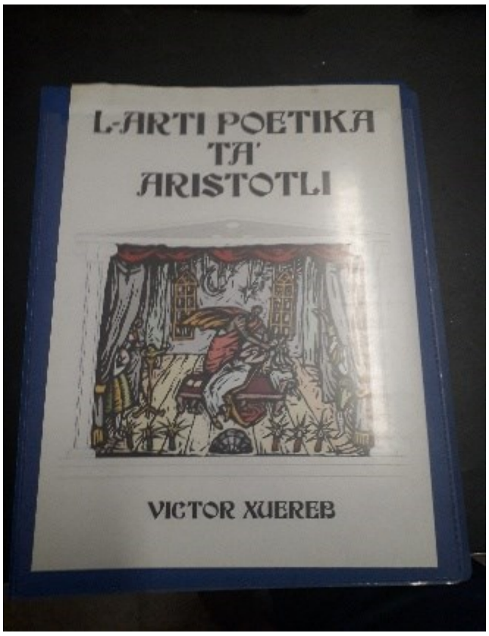

Fuq il-lemin tidher Steżura lesta għall-istampa ta' *L-Arti Poetika ta' Aristotli* ta' Victor Xuereb

Bċejjeċ Klassiċi żgħar maqlubin għall-Malti

Fil-ktieb *Letteratura* tal-1992 (ed Toni Cortis), fit-taqsima ddedikata lill-Klassiċi, flimkien ma' traduzzjoni ta' bċejjeċ minn xogħlijiet kbar stampati f'pubblikazzjonijiet separati, naraw traduzzjoni għall-Malti ta' bċejjeċ żgħar li ma dehru mkien ieħor, fosthom dawk ta' Mark Anthony Sammut u missieru Frans Sammut. Barra t-traduzzjoni bil-Malti, hawn naraw ukoll il-verżjoni oriġinali bil-

Bċejjeċ Żgħar Klassiċi tradotti bil-Malti					
Is-sena tat-traduzzjoni	**It-titlu bl-Ingliż jew bil-Latin**	**It-titlu bil-Malti**	**L-awtur oriġinali**	**Il-lingwa u s-sena tal-pubblikazzjoni tal-oriġinal**	**It-traduttur Malti**
1992	*Anaktoria*	*Lil Anaktorja*	Saffo	Il-Grieg	Victor Xuereb
1992	*The Gallic War*	*De Bello Gallico (Is-VII Ktieb, 87-89)*	Ġulju Ċesri	Il-Latin (52 QK)	Frans Sammut
1992	*Gaius Valerius Catullus 101*	*Fuq Qabar Ħuh*	Katullu (87-54 QK)	Il-Latin (57 QK)	Mark Anthony Sammut
1992	*O fons Bandusiae*	*Bandusia**	Orazju	Il-Latin (23 QK)	Achille Mizzi
2017		*Vox Depicta** [Il-vuċi pinġuta]*	Proverbji u għajdut Latini	Il-Latin	Lara Zammit u Maria Zammit
2018	*Gaius Valerius Catullus*	*Poeżija Nru.3*	Katullu	Il-Latin	Jessica Farrugia

**L-Odi* 3.13
**Dan hu isem il-ktieb.

Paġna minn *Vox Depicta*

Latin. Fl-istess taqsima naraw "Lil Anaktorja" ta' Saffo maqluba għall-Malti minn Victor Xuereb u "Bandusia" ta' Orazju maqluba minn Achille Mizzi.

Fl-2017, rajna ppubblikat *Vox Depicta*, ktieb ta' proverbji Latini maqlubin għall-Malti u l-Ingliż, editjat minn Lara Zammit u Maria Zammit. Dan il-ktieb hu frott il-kollaborazzjoni bejn il-Malta Classics Association u l-artist lokali Warren Bartolo.

Konklużjoni

Dan l-ewwel artiklu minn sensiela ta' tlieta għeni niskopri mill-ġdid is-seħer tal-antikità Klassika u l-letteratura tagħha. Barra minn hekk inħoss li bil-kxif għall-ewwel darba ta' *L-Enejjija* ta' Patri Albert M. Grech O.P. u t-traduzzjonijiet mhux ippubblikati ta' Patri Victor Xuereb S.J. hawn qiegħda ssir ġustizzja storika ma' dawn it-tradutturi li kellhom għal qalbhom ħafna l-ilsien Malti u għalhekk ħaqqhom ir-rikonoxximent tagħna. Fil-fatt, it-tnejn jgħidulna li l-ħeġġa li kellhom għall-Malti li ġagħltihom jidħlu għal dan ix-xogħol: Grech jgħidilna li daħal għal din l-għadma iebsa "għaliex rajt ukoll li minnu l-għażiż ilsien Malti sata' jikseb daqsxejn ta' fejda ġmielha" (1938, I Ktieb, p. iv).

Min-naħa l-oħra, Xuereb jgħidilna "ma kien ikolli qatt kuraġġ nidħol għal din il-biċċa xogħol filosofika bil-Malti ["Ir-Repubblika" ta' Platun] li kieku ma kinetx il-ħerqa li għandi li nara l-letteratura Maltija tikber u tistagħna bi traduzzjonijiet dejjem ġodda" (2008, p. xiii). Bis-saħħa ta' dawn ix-xogħlijiet il-Malti kiber u stagħna. Bl-istess mod, hu sinifikanti l-kontribut lill-Malti tal-bqija tat-tradutturi li tawna l-qlib għall-Malti ta' xogħlijiet Klassiċi.

Ivan Said huwa traduttur mal-Kummissjoni Ewropea

Ringrazzjamenti: Dr Karmenu Serracino; is-Sa Mary Samut-Tagliaferro, maniġer tat-Taqsima tal-Arkivji u l-Kollezzjonijiet Speċjali fid-Dipartiment tal-Arkivji u l-Kotba Rari tal-Librerija tal-Università ta' Malta u l-istaff tagħha; l-istaff tal-Librerija Pubblika ta' B'Kara; is-Sur Michael Schiavone; Patri Paul Gatt O.P., l-arkivista tad-Dumnikani fil-Belt; il-Professur Stanley Fiorini, l-arkivista tal-Arkivji Provinċjali tal-Ġiżwiti f'Malta; il-Professur Michael Zammit; is-Sur Joe P. Borg u s-Sur Toni Cortis.

Lista ta' referenzi

Aloisio, David. *L-Aħjar Rumanzi Maltin ta' Qabel l-1950*. Il-Malti – Rivista tal-Akkademja tal-Malti – Ħarġa Akkademika XC (2017): 38-46.

Bonnici, Victor. "Book Reviews – *Melita Classica* 2014 Vol. I Journal of the Malta Classics Association, 2014 Vol. I".

Brincat, Joseph M. Maltese and other languages – A Linguistic History of Malta. Malta: MidSea Books, 2011.

Cachia, Lawrenz. *L-Ilsien Malti - Il-Bieraħ u l-lum*. Sensiela Kotba Soċjalisti, Maħruġ mid-Dipartiment tat-Tagħrif tal-Partit tal-Ħaddiema, 1994.

Cortis, Toni (ed). Letteratura. Il-Ministeru tal-Edukazzjoni, Malta, 1992.

Cremona, Ant. Ħrejjef, stejjer u kitba oħra: l-ewwel ktieb.: A.C. Aquilina Malta 1958.

Falzon, Elaine. "*Dwar l-Arti tal-Poeżija*: Aristotli bil-Malti." *l-aċċent*. Pubblikazzjoni tad-Dipartiment tal-Malti tal-Kummissjoni Ewropea, il-Lussemburgu, Nru 9, April 2013: 35-36.

Farrugia, Jessica. "Poeżija Nru. 3 ta' Katullu". Melita Classica, Journal of the Malta Classics Association, p. 35, Vol. 5, 2018.

Fenech, Maria Giuliana. "*L-Erojdi (I-VII) ta'* Ovidju: Traduzzjoni għall-Malti b'intorduzzjoni u kummentarju – 2 Volumi." Teżi tal-MA – Il-Klassiċi, l-Università ta' Malta, 2011.

Friggieri, Oliver. *De Arte Poetica* ta' Orazju, traduzzjoni mil-Latin. Toni Cortis Publication, Ħaż-Żebbuġ, Malta, 1988.

Friggieri, Oliver. Dun Karm – Il-Poeżiji Miġbura. Pubblikazzjoni Klabb Kotba Maltin u Karmen Mikallef, Valletta, Malta, 1980.

Friggieri, Oliver. Tliet Drammi Griegi – Traduzzjoni mill-Ingliż. Pubblikazzjonijiet Indipendenza, Malta, 2008.

Fsadni, O.P., Mikiel. Dumnikani Maltin Magħrufa 1450-2003 – Tifkiriet Bijo-Bibljografiċi. Pubblikazzjoni Dumnikana, Malta, 2003.

Grech F.S.C., Bro. Henry. Ħrejjef Esopu. De La Salle Brothers Publications, Stampat għat-tieni darba, Malta 1966.

Grech, O.P., Albert M., *L-Enejjija Il-Kotba I-VI.* Typescript. Mhux ippubblikati. Taqsima tal-Arkivji u l-Kollezzjonijiet Speċjali fid-Dipartiment tal-Arkivji u l-Kotba Rari tal-Librerija tal-Università ta' Malta Ms. 293.

Grech, O.P., Albert M., *De Confirmatione Ordinis Fratrum Praedicatorum Historia Synoptica MCCXVI-MCMXVI.* Malta: Empire Press, 1916.

Psaila, Dun Karm. "Il-Baqra, l-Għaniqa, in-Nagħġa u l-Iljun" Il-Malti. L-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti, 7-2 (Ġunju 1931): 59.

Schiavone, Michael J. Dictionary of Maltese Biographies. Vol. 1 & 2. Pietà: Pubblikazzjonijiet Indipendenza, 2009.

Serracino, Karmenu. Dwar l-Arti tal-Poeżija – Traduzzjoni għall-Malti ta' *Ars Poetica* b'introduzzjoni u noti. Pubblikazzjoni tal-BDL u l-*Malta Classics Association*, San Ġwann 2012.

Vassalli, Mikiel Anton. Lexicon – Edizzjoni ta' Mons Lawrenz Cachia, Stampat fil-Guttenberg Press, 2016.

Vassallo, Clare u Said, Ivan. "Shakespeare bil-Malti." *l-aċċent*. Pubblikazzjoni tad-Dipartiment tal-Malti tal-Kummissjoni Ewropea, il-Lussemburgu, 15, Jannar 2017: 46-56.

Vella, Horatio Caesar Roger Vella. Properzju – Eleġiji. Accademia Properziana del Subasio, Assisi, 2012.

Xuereb, S.J., Victor. Il-Mitoloġija – Kullana Kulturali Nru 4. Pubblikazzjoni Indipendenza, Malta 1999.

Xuereb, S.J., Victor. Omeru – L-Ilijade. Malta University Press, Msida 1999.

Xuereb, S.J., Victor. Omeru – L-Odissea. Pubblikazzjoni tal-Ministeru tal-Edukazzjoni, Malta 1999.

Xuereb, S.J., Victor. Platun – Ir-Repubblika. Pubblikazzjoni Indipendenza, Malta 1999.

Xuereb, S.J., Victor. Virġilju – L-Enejde. Pubblikazzjoni Indipendenza, Malta 2004.

Zammit, Michael. Il-Metamorfosi 1: L-Ewwel Ġabra ta' Siltiet. Pjattaforma Ltd, Malta, 2018.

Zammit, Michael. L-Apoloġija. Malta University Press, Msida, 1995.

Zammit, Temi. "In-Nemla u l-Werżieq." Il-Malti. L-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti, 7-1 (Marzu 1931): 32.

Zammit, Temi. "Ir-Regħba; Il-Għorab." Il-Malti. L-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti, 7-2 (Ġunju 1931): 56.

Zammit, Temi. "Ix-xiħ u l-mewt." Leħen il-Malti. L-Għaqda tal-Malti (Università), (1931): 7.

Zammit, Temi. "Iż-Żrinġ u l-Barri." Il-Malti. L-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti, 7-2 (Settembru 1931): 83.

Il-materjal viżiv kollu marbut mat-traduttur Victor Xuereb S.J. li ġej mill-Arkivju Pronvinċjali tal-Ġiżwiti, in-Naxxar, jinsab fl-"Individual Fr Victor Xuereb Boxes 17, 27 & 28".

Jiktbilna s-Sur Michael Schiavone, l-editur ta' Dictionary of Maltese Biographies:

Nirreferi għall-artiklu Franciscu Wzzinu, it-traduttur tal-ewwel ktieb bil-Malti stampat (*l-aċċent* Nru 17), b'mod partikolari għas-sentenza "Hemm min kiteb li Franciscu Wzzinu twieled fl-1678 (Schiavone, 2009) u hemm min kiteb li twieled fl-1694 (Friggieri, 1994-1995, p. 123), iżda Zammit jikteb li tgħammed l-Isla f'Diċembru tal-1708 (2007, p. 195) – dak iż-żmien il-magħmudija kienet issir xi jum jew tnejn wara t-twelid" u nżid li, wara li qrajt dan l-artiklu mort ir-reġistru tal-magħmudija tal-parroċċa tal-Isla u ksibt din l-informazzjoni:

Dwar Ioannes Francesco Uzzino, ir-reġistrazzjoni tal-magħmudija (Vol. III, fol. 131) turi d-data tat-twelid bħala s-27 ta' Diċembru 1708. Fir-reġistrazzjoni nnifisha, il-kunjom inkiteb bil-W filwaqt li fil-marġini, il-kunjom inkiteb bil-U.

Nirringrazzjaw lis-Sur Schiavone.

Xi ttraduċejna dan l-aħħar?

Paġna ġdida miġbura minn Mark Vella, l-Uffiċjal tal-Lingwa fir-Rappreżentanza tal-Kummissjoni Ewropea f'Malta

L-unika stqarrija stampa tad-DĠT

Filwaqt li d-Direttorati Ġenerali kollha l-ħin jkollu jħabbru l-inizjattivi tagħhom permezz tal-komunikazzjoni mal-midja, id-DĠ Traduzzjoni xogħlu jittraduċi miljuni ta' paġni fis-sena... u daqshekk. DĠ differenti mill-oħrajn, għaliex ma jagħmilx il-politika iżda jaqdiha, bħallikieku uffiċċju li fih il-politika tissarraf fi kliem li jinftiehem miċ-ċittadini kollha tal-UE. Madankollu, id-DĠT għandu wkoll dimensjoni esterna, l-aktar permezz tal-antenni tiegħu fl-Istati Membri, irrappreżentati mill-Uffiċjali għal-Lingwa fir-Rappreżentanzi fil-kapitali tal-Istati Membri. Waħda mill-attivitajiet ewlenin li torganizza d-DĠT kull sena hija l-Juvenes Translatores, kompetizzjoni tat-traduzzjoni għal studenti ta' 17-il sena. U l-unika stqarrija stampa li toħroġ id-DĠT hija dik fejn tħabbar ir-rebbieħa minn kull Stat Membru.

Sempliċi stqarrija li jidħol ħafna xogħol fiha, biex imbagħad tintbagħat lill-uffiċjali għal-lingwa fl-Istati Membri u jillokalizzawha – jiġifieri jadattawha għall-udjenza tal-post. Fil-każ tagħna, nitfgħu titlu daqsxejn eċitanti li kapaċi jinqabad mill-gazzetti, u dawwarna ftit it-test u l-kwotazzjonijiet fih biex nagħmluh rilevanti għal Malta. Semmejna, fil-fatt, li kien hemm għadd ta' tradutturi rebbieħa ta' din il-kompetizzjoni li komplew jistudjaw il-lingwi jew saħansitra sabu impjieg fihom, anki mal-Istituzzjonijiet, kif ukoll irrimarkajna li kienet l-ewwel darba li kien hemm traduzzjoni rebbieħa mill-Malti għall-Ingliż, minflok is-soltu rotta aktar faċli li taqleb xi ħaġa għall-ilsien nattiv tiegħek.

◊ ◊ ◊

Mela bil-Ġappuniż qed inkellmek?

Ngħiduha meta ma jkunx hemm ftehim ta' dak li qed jintqal, imma l-Ġappun u l-Ġappuniż saru importanti għall-Ewropa, wara l-konklużjoni ta' proċess twil li wassal għal Ftehim ta' Kummerċ Ħieles bejn l-UE u l-Ġappun. Dan ifisser negozju akbar u aħjar bejn iż-żewġ blokki ekonomiċi, bi tnaqqis jew tixjin ta' tariffi u opportunitajiet akbar ta' kummerċ. Il-Ftehim jikkonċerna madwar 630 miljun ċittadin, u l-Ġappun huwa wkoll s-sitt l-akbar sieħeb kummerċjali ta' Malta barra mill-Ewropa, b'aktar minn 44 kumpanija Maltija jesportaw lejn il-Ġappun u 1262 impjieg jiddependu minn din ir-relazzjoni bejn iż-żewġ pajjiżi. Ftehim kbir, anki fl-għadd ta' karti u kliem li ġew tradotti għall-Malti wkoll mit-tradutturi tagħna, u kumbinazzjoni l-attività politika li saret ir-Rappreżentanza l-Belt biex tippreżenta dan il-Ftehim u l-impatt tiegħu fuq Malta ġiet organizzata, bi skerzi u kumbinazzjonijiet tad-destin, mill-Uffiċjal tal-Lingwa!